

नेपाल सरकार
संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय

प्रशासन शक्ति विकेन्द्रीकरण आयोगको प्रतिवेदन

२०२० खण्ड १

पेज नं १ देखि ६९, पेज सम्म

प्रतिवेदन-१

प्रशासन शक्ति विकेन्द्रीकरण आयोगको प्रतिवेदन, २०२०^१

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका जुनाफमा,

सरकार,

२०२०।१।२९ मा गठन गरिबक्सेको प्रशासन शक्ति विकेन्द्रीकरण आयोगका सदस्यहरूको ठूलो परिश्रम स्वरूप सम्भव भएको यो प्रतिवेदन सरकारका समक्ष केही अबेर नै भएपनि चढाउन पाउँदा हामी आयोगका सदस्यहरूलाई विशेष खुशी लागेको छ। पञ्चायती व्यवस्थालाई अझ बढी जनप्रिय बनाई जनताको स्वाभाविक अभिरुचि यसमा आई देश निर्माणमा जन सहयोग प्राप्त होस् भन्ने उद्देश्यले हामीले प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गरेका सुझावलाई सकेसम्म व्यावहारिक बनाउने कोशिश गरेका छौं। पञ्चायतको महान् उद्देश्य प्राप्तमा यस प्रतिवेदनले केही न केही सहयोग गर्ने छ भन्ने हाम्रो विश्वास छ। हामीलाई यो महान् सेवा गर्ने अवसर बक्सेकोमा हामी आयोगका सदस्य सरकारबाट बक्स भएको निगाहाका लागि विनम्रतापूर्वक आफ्नो कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछौं।

यस प्रतिवेदनमा केही त्रुटि पनि रहन गएका होलान् जुन दोषका लागि हामी क्षमा प्रार्थी छौं। त्रुटिहरूका लागि व्यक्तिगत रूपले पनि म आफूलाई जिम्मेदार भनी ठान्छु। सम्भव छ शक्तिको विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी सरकारको पवित्र इच्छा मैले आयोगका समक्ष राम्ररी राख्न सकिन।

यस प्रतिवेदनको लागि आयोगका सदस्यहरूले अथक परिश्रम गर्नुभयो। मेचीदेखि महाकालीसम्मको भ्रमण गरी वास्तविकतालाई जान्न खोजियो। विभिन्न कमिटीमा आफूलाई विभाजित गरेर समस्याहरूका समाधानका उपाय पत्तालगाउन निकै छलफल भए र साथै सकेसम्म विभिन्न दृष्टिकोणबाट एउटै समस्यामा दृष्टि पुऱ्याई हामी एक निर्णयमा पुगेका छौं। यस प्रतिवेदनले पञ्चायत व्यवस्थालाई अगाडि बढाउन सक्थ्यो भने यसको श्रेय आयोगका ती सबै सदस्यहरूलाई छ जसले भ्रमण गरी र कमिटीमा बसेर काम गरेका छन्। हाम्रो आयोगका सदस्य सचिव र पञ्चायत मन्त्रालयका सचिव श्री कुलशेखर शर्माको नाम म विशेष कृतज्ञताका साथ उल्लेख गर्न चाहन्छु। उहाँले गरेको ठूलो मेहनत र आयोगलाई प्रदान गरेको सहयोगका लागि उहाँ र उहाँको मन्त्रालयका अन्य कर्मचारीगणलाई पनि हामी धन्यवाद दिन्छौं।

जो निगाहा, जो हुकूम।

सरकारको आज्ञाकारी

भक्तसेवक-

(विश्वबन्धु थापा)

अध्यक्ष

श्री ५ महाराजाधिराजबाट प्रशासन व्यवस्थालाई कुन तरीकाबाट विकेन्द्रीकरण क्रमशः गर्दै लैजाँदा ठीक हुन्छ भन्ने विषयमा सुझावका लागि यस आयोगलाई २९।१।२०२० मा गठन गरिबक्स्यो । आयोगको गठनका सम्बन्धमा श्री ५ महाराजाधिराजको प्रमुख सचिवालयबाट निकालिएको विज्ञप्तिको नक्कल अनुसूची १ मा दिइएको छ ।

विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी सुझावहरू पेश गर्नको निमित्त श्री ५ को सरकारको विभिन्न मन्त्रालयहरूको राय प्राप्त गर्नाका साथै जिल्लाको स्थिति अध्ययन गर्न तथा जिल्लाका पञ्चहरू, स्थानीय कर्मचारीहरू तथा बुद्धिजीवीहरूको राय समेत बुझ्न हाम्रो विचारमा वाञ्छनीय थियो । तसर्थ, १४ जना सदस्यहरूलाई विभिन्न अञ्चलहरूमा भ्रमण गरी आफ्नो आफ्नो रिपोर्ट पेश गर्नको निमित्त पठाइयो । उहाँहरूले गर्नुभएको भ्रमणसम्बन्धी विवरण अनुसूची २ मा दिइएको छ । भ्रमण गर्न जाने सदस्यहरूका सामान्य मार्गदर्शनको निमित्त एउटा प्रश्नावली दिइएको थियो । सो प्रश्नावली अनुसूची ३ मा राखिएको छ । यस बाहेक, यही बसी विकेन्द्रीकरणका सम्बन्धमा आफ्नो राय पेश गर्नको निमित्त निम्नलिखित उप-समिति (प्रथम उप-समिति)को गठन गरियो ।

मा. पञ्चायत मन्त्री-

अध्यक्ष

श्री सूर्यविक्रम ज्ञवाली, श्री दिलबहादुर श्रेष्ठ, श्री नरेन्द्रकुमार प्रधान,

श्री गृह सचिव, श्री पञ्चायत सचिव-

सदस्य

उक्त उप-समितिले विभिन्न मन्त्रालयहरूको समेत राय बुझी आफ्ना सुझावहरूका सम्बन्धमा आयोगका समक्ष आफ्नो रिपोर्ट पेश गर्‍यो । यो रिपोर्ट अनुसूची ३ मा दिइएको छ ।

अञ्चल भ्रमणमा जानु भएका विभिन्न सदस्यहरूले आफ्नो रिपोर्टहरू दिनुभएपछि उक्त रिपोर्टहरू अध्ययन गरी त्यसमा रहेका विभिन्न कुराहरूको सङ्कलन गरी आफ्नो राय प्रस्तुत गर्नको निमित्त अर्को उपसमिति (द्वितीय उप-समिति) पनि गठन गरियो । यस उप-समितिमा निम्नलिखित सदस्यहरू हुनुहुन्थ्यो -

श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

संयोजक

श्री गेहेन्द्रबहादुर राजभण्डारी

सदस्य

श्री चन्द्रजङ्गबहादुर सिंह

सदस्य

श्री गोकर्णराज शास्त्री

सदस्य

श्री शेखर शर्मा

सदस्य

उक्त उप-समितिले दिएको रिपोर्ट अनुसूची ४ मा दिइएको छ ।

आयोगले उक्त दुवै रिपोर्टहरूको अध्ययन गरी पञ्चायतहरूलाई दिनुपर्ने थप अधिकारका सम्बन्धमा आफ्नो सिफारिशहरू गरेको छ । उक्त सिफारिशहरू तेस्रो परिच्छेदमा दिइएका छन् ।

पञ्चायतहरूको काम बढ्ता सुचारूपबाट चल्न सकोस् भन्ने दृष्टिबाट पञ्चायतसम्बन्धी विभिन्न ऐनहरूमा गर्नुपर्ने संशोधनहरूका सम्बन्धमा सिफारिश गर्नको निमित्त पनि निम्नलिखित सदस्यहरूको एउटा उप-समितिको गठन गरियो-

श्री भुवनेश्वर उपाध्याय

संयोजक

श्री जयप्रकाश

सदस्य

श्री भोजराज घिमिरे

सदस्य

श्री गेहेन्द्रबहादुर राजभण्डारी

सदस्य

श्री नीरविक्रम शाह

सदस्य

श्री दिलबहादुर श्रेष्ठ

सदस्य

यस उपसमितिको रिपोर्टको आधारमा आयोगले परिच्छेद ३ को भाग २ मा पञ्चायत ऐनहरूमा गर्नुपर्ने संशोधनसम्बन्धी सिफारिश गरेको छ ।

शक्तिको विकेन्द्रीकरणको मार्गमा अग्रसर हुनुभन्दा अघि, पुगनुपर्ने लक्ष्य स्पष्ट हुनु पर्दछ । सो लक्ष्य के हुन्छ भन्ने कुराको उल्लेख, आदर्श पञ्चायतसम्बन्धी परिच्छेदमा गरिएको छ । पञ्चायतहरूको विकसित अवस्थामा

तिनीहरूको के रूप हुन्छ भन्ने कुरा उक्त परिच्छेदमा दर्शाउने प्रयत्न गरिएको छ । विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी योजनाको मार्गप्रदर्शन गर्न सकोस् भन्ने उद्देश्यले यो राखिएको हो ।

पञ्चायती व्यवस्थामा अञ्चल पञ्चायतको के स्थान हुनुपर्दछ, त्यसको मूल कर्तव्य, उत्तरदायित्व र अधिकारहरू के हुनु पर्दछ भन्ने कुराका सम्बन्धमा पनि आयोगले आफ्नो सुझावहरू पेश गर्न वाञ्छनीय सम्झी तत्सम्बन्धी आफ्नो विचार परिच्छेद ४ मा प्रस्तुत गरेको छ ।

जुनसुकै देशमा पनि राजधानीको नगर पञ्चायतको विशेष स्थान हुन्छ । यस दृष्टिबाट काठमाडौं उपत्यकामा एउटा महानगर पञ्चायतको स्थापना गर्ने सम्बन्धमा पनि आयोगले आफ्नो सुझाव परिच्छेद-५ मा प्रस्तुत गरेको छ, यद्यपि यो कुरा आयोगको कार्यक्षेत्रभित्र औपचारिक रूपले पर्दैन ।

आयोगले जम्मा १३ बैठकहरू गरी जम्मा ३२ घण्टा विचार विमर्श गर्‍यो । आयोगको काममा सहयोग दिनु भएका पञ्चायत मन्त्रालयका विभिन्न कर्मचारीहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

परिच्छेद १

पञ्चायतको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि तथा विकेन्द्रीकरणको आवश्यकता

वर्तमान नेपाल अधिराज्यको निर्माण, संगठन तथा एकीकरण पृथ्वीनारायण शाहद्वारा अठारौं शताब्दीका उत्तरार्धमा आरम्भ गरिएको हो । यो भन्दा अघि नेपाल अधिराज्यमा दुई बीसभन्दा बढ्ता साना साना राज्यहरूमा तथा गाउँ ठाउँमा गोष्ठीहरूको पनि शासन थियो । राष्ट्रियताको पूर्णतया अभाव थियो औ एउटै धर्म मान्ने तथा भाषा बोल्ने उपर्युक्त विविध राज्यका निवासीहरूले आफ्ना राजाहरूको लडाइँमा परस्पर लडाइँ गर्नुपर्थ्यो । यस्तो संघर्षमय गोष्ठीमूलक स्थिति भएका समयमा पृथ्वीनारायण शाहले यस अधिराज्यको एकीकरण तथा यहाँका निवासीहरूको समन्वय गरे औ उनको राजनीतिज्ञता तथा दूरदर्शिताले गर्दा उनको मृत्यु हुँदा नेपाल अधिराज्य पश्चिम गोरखादेखि पूर्व इलामसम्म विस्तृत भयो ।

पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल अधिराज्यको एकीकरण तथा नेपालीको समन्वय गर्ने नीति उनका पुत्र तथा पौत्रका पालामा पनि बढो उत्साहपूर्वक पालन गरिएको हुनाले पृथ्वीनारायण शाहका पौत्र रणबहादुर शाहका पालामा उन्नाइसौं शताब्दीको आरम्भमा नेपाल अधिराज्यको सीमा पश्चिममा सतलज नदीको किनारसम्म पुग्यो । यसपछि केही बाधा परेकोले अन्त्यमा पूर्व मेची, पश्चिम महाकाली यो अधिराज्यको सीमा निर्धारित भयो ।

यसपछिको समय नेपालको इतिहासमा अशान्तिको समय भयो । त्यस समयको इतिहास विविध परिवारद्वारा शक्ति हातमा पार्ने चेष्टाको कुराले परिपूर्ण छ । अन्त्यमा उन्नाइसौं शताब्दीका मध्य भागतिर एउटा परिवारले अधिराज्यको शासन आफ्नो हातमा पार्‍यो र ब्रिटिश साम्राज्यवादसित हुने प्रकारको अभिसन्धि गरी त्यो परिवार शासनको सम्पूर्ण शक्ति आफ्ना हातमा एक शताब्दीभन्दा बढी समयसम्म राख्न समर्थ भयो ।

यो पारिवारिक शासनद्वारा नेपालका वास्तविक राजा पृथ्वीनारायण शाहका सन्तान तथा नेपाली प्रजा दुवै आफ्ना स्वाभाविक तथा नैसर्गिक अधिकारबाट बञ्चित गरिए । उन्नाइसौं शताब्दीमा विश्वमा जो महान् विज्ञानमूलक विकास भयो तथा यसले गर्दा मानिसका जीवनमा जो परिवर्तन धेरथोर सर्वत्र आयो त्यसदेखि नेपाली जाति अपरिचित तथा अनभिज्ञ रह्यो । नेपाली जातिले भर्खर जस्तो प्राप्त गरेको राष्ट्रियताका भावले संवर्धन पाएन औ शिक्षाको अभावले नेपालीहरूको मानसिक विकास भएन । प्रजाको आर्थिक स्थिति सपार्ने उद्देश्यले गरिएको कार्यको अभावले नेपालीहरूको आर्थिक स्थितिले हीनता प्राप्त गर्‍यो । नेपालीहरूको एक शताब्दीभन्दा लामो समयसम्म यही स्थिति रह्यो ।

तर बीसौं शताब्दीमा भएका दुई दुईवटा विश्वयुद्धले गर्दा नेपालीहरूका शिथिल जीवनमा पनि असन्तोष उत्पन्न हुनु स्वाभाविक थियो । प्रजा गरीब तथा अशिक्षित हुनाले यो असन्तोष एउटा क्षीण ज्योति जस्तो थियो । यस्तो स्थितिमा २००७ सालमा पृथ्वीनारायण शाहका वंशज राष्ट्रपिता स्वर्गवासी त्रिभुवन वीर विक्रम शाहदेवको नेतृत्वमा भएको क्रान्तिले नेपालमा फेरि एउटा युग परिवर्तन ल्यायो तथा प्रजातान्त्रिक व्यवहारको आगमन संगै नेपाली जातिको नेतृत्व फेरि पृथ्वीनारायण शाहका वंशजका हातमा पर्‍यो । समयको आवश्यकता बुझ्ने

राष्ट्रपिता श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवन वीर विक्रम शाहदेवले नेपालमा प्रजातान्त्रिक शासन कायम गरी पृथ्वीनारायण शाहका समयमा नेपालमा भएको युग परिवर्तनको अनुरूप अर्को युग परिवर्तन भयो ।

तर धेरै कालसम्म अंधारोमा बसेको मानिस एक्कासी प्रकाशमा आउँदा जसरी उसका आँखा तिरिमिरी गरी उसले राम्ररी देख्न सक्दैन उसैगरी क्रान्तिपछिका दश वर्षमा विकासको निश्चित बाटो नेपाली जातिले पहिल्याउन सकेन । आफूलाई प्रगति गर्न नदिने बन्धन चुँडिएर स्वतन्त्रता प्राप्त भएको भएपनि त्यसको मूल्य नेपालीहरूले बुझ्न सकेनन् । यसको फलस्वरूप पारस्परिक कलह, स्वार्थपरता, व्यक्तिगत द्वेष, अधिकार लिप्सा आदि दुर्गुणले यो जातिलाई बशीभूत पार्न लागे । नेपाली जातिका निर्माता पृथ्वीनारायण शाहले छोडेको एकीकरण तथा समन्वयको नेपाली मात्रले सदा सर्वदा सम्झी रहनुपर्ने महान् आदर्श पनि बिसियो औ वर्गीय तथा गोष्ठीगत कलहले फेरि टाउको उठाउन लागे ।

यस्तो स्थितिमा श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवलाई तिनताकाको संविधानलाई आफ्नो नैसर्गिक तथा संवैधानिक अधिकार प्रयोग गरी खारेज गर्न करै लाग्यो । श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका संमुख तत्कालीन अस्वास्थ्यकर अवस्थाको सुधार मात्र थिएन, किन्तु आफूले पूर्णतया विश्वास गरेको प्रजातान्त्रिक पद्धतिको सफलताको पनि प्रश्न थियो । कुन उपाय अवलम्बन गरे शिक्षामा सान्ने पछाडि परेको तथा आर्थिक दृष्टिले अत्यन्त तल भएको नेपाली जातिलाई प्रजातन्त्रको मार्गमा चाँडै अगाडि बढाउन सकिन्छ भन्ने समस्या थियो । अर्को शब्दमा यही कुरा भन्ने हो भने कसरी प्रत्येक नेपालीलाई प्रजातान्त्रिक विचारले पूर्ण गराई जसमा १०० वर्ष भन्दा बढी समयमा आएको अकर्मण्यता तथा यसको परिणामस्वरूप उत्पन्न भएको प्रगतिको मार्गको महान् अवरोधक दरिद्रतालाई दूर गराउने समस्या मौसूफ सरकारको संमुख उपस्थित थियो ।

अविकसित देशको शैक्षिक तथा आर्थिक स्थिति राम्रो हुँदैन भन्ने कुरा माथि भनिसकिएको छ । यस्तो स्थितिमा सर्वाङ्गीण विकासको गति तीब्रतर तुल्याउन देशका समस्त जनतालाई जागरुक तथा क्रियाशील तुल्याउन नितान्त आवश्यक छ । आफ्नो एक शताब्दीभन्दा बढी समयको शिथिलताले प्रत्येक नेपालीलाई नराम्रोसँग अँट्याएको छ भन्न अत्युक्ति नहोला । यस्तो अवस्थामा चार पाँच वर्षमा एकपटक हुने देशव्यापी चुनावमा मतदान दिने अधिकार दिएर मात्र देशभरिका मानिसलाई आफ्नो विकासतर्फ क्रियाशील गराउनु गाहरो छ । यसकारणले सुतेका मानिसलाई घचघच्याएर बिउँफाए भै प्रत्येक नेपालीलाई काम गर्न करै लगाई जागरुक तुल्याउन परेको छ ।

काम गर्न सिकाउने सबभन्दा राम्रो उपाय काम गर्न लाउनु हो । पानीमा नपसी पाखामा बसेर जतिसुकै तर्क गरेतापनि कोही पौडी खेल्न जान्दैन । त्यसैगरी काम नगरी कोही पनि काम गर्न जान्दैन । यसैले गाउँमा ग्राम पञ्चायत खडा गरी प्रत्येक ग्राम निवासीलाई उसको ग्रामको शासनभार उसको काँधमा हालिदिएपछि उसलाई विचार गर्न र सोही बमोजिम काम गर्न करै लाग्छ । उसले जानी नजानी काम गर्न अधि सन्नेपर्छ ।

गाउँ भनेको जिल्लाको एउटा अङ्ग हुनाले गाउँवासीले जिल्लाको प्रश्नमा पनि अभिरुचि लिन पाउँछन् र जिल्ला पनि प्रगतिशील हुन्छ । यसरी पञ्चायत प्रणाली नेपाली जातिलाई एकातिर उसको कर्तव्यतिर क्रियाशील गराउन खोज्छ औ अर्कोतिर जातिका प्रत्येक व्यक्तिको शक्ति देशको विकास तथा निर्माणतिर लाउन खोज्छ । यो प्रणालीबाट जुन सम्मिलित शक्तिको सृष्टि हुनेछ त्यसले हाम्रो एक शताब्दीदेखि बढीको अकर्मण्यताले ल्याएको अप्रगतिशीलतालाई अल्प समयमा नै निर्मूल पारी देशमा जिउँदो कर्मण्यताको वातावरण ल्याउने छ ।

गाउँको सानो क्षेत्रमा परिमाणमा काम गर्न थालेपछि प्रत्येक नागरिकलाई विकासका काममा के मूल्य रहेछ तथा त्यो सफलतापूर्वक कसरी गर्नुपर्ने रहेछ भन्ने कुराको व्यावहारिक ज्ञान प्राप्त हुनेछ । गाउँका नागरिकहरू आफ्ना प्रयासले गाउँबाट निरक्षरता निवारण गर्न सफल भएपछि समस्त जिल्लाबाट निरक्षरता सजिलैसित निर्मूल हुने कुरामा सन्देह नै रहँदैन । समस्त जिल्ला साक्षर भएपछि अरू प्रकारको विकासको कार्य गर्ने जुन शक्ति त्यस जिल्लाले प्राप्त गर्नेछ त्यो एउटा ठूलो कुरा हुनेछ । विकास तथा प्रगति भनेको अन्ततः विचार गरी हेर्नो भने ज्ञानद्वारा प्राप्त भएको साहस वा आँट नै हो । गाउँमा खानीपानीको प्रबन्ध राम्रो छैन । सम्पूर्ण गाउँले त्यसको सुधार गर्ने निश्चय गर्‍यो भने त्यसको सुधार कठिन हुँदैन, गाउँको कुनै कुरामा निश्चय देखेपछि जिल्लालाई पनि

अधिसरी त्यो कुरामा सहायता गर्न करै लाग्ने हुन्छ । यसरी कार्य गर्ने थुंखला खडा भएपछि कार्य नहोला भन्नु पर्दैन ।

मानिसलाई काममा लगाउनको लागि स्थानीय स्वायत्त शासन प्रणालीको उचित विकास आवश्यक छ । पञ्चायत भन्नाले एक राजनीतिक दर्शनको पनि परिकल्पना अहिले हामी गर्दछौं, तर पञ्चायत स्थानीय स्वायत्त शासन प्रणालीको रूपमा नेपालमा प्रयोग भइसकेको कुरा हो ।

सबभन्दा पहिले विक्रम सम्वत् १९८३ सालमा एक सनदबाट दाङ-देउखुरी जिल्लामा मान्यजन कचहरीको नामबाट पञ्चायत खुलेको थियो । यसका मान्यजन, अर्थात् पञ्चहरू स्थानीय मानिसहरूले नै रोज्ने गरिएको थियो । यसको काम गाउँघरमा उठेका ऐनले मिलाउने हो, सानातिना मुद्दाहरू गाउँ घरैमा छानिएका पञ्चहरू, भगडिया र भलादमीहरू समेत भई पञ्चायत गरी भरसक सम्झाई-बुझाई मिले मिलाइदिने, नमिले अदालत-अमिनीमा नालेस गर्न जानू भनी सुनाइदिने गर्ने थियो । यस बाहेक, चोर-डाँकाको बचाउ गर्नु, जग्गा आवाद गराउने, बाँध-कुलो पानीको हेरविचार बरबन्दोवस्त गर्ने, थारु जातिको जात स्थितिरिति, भगडा, मुद्दा विषय पञ्चायत गरी मिले मिलाइदिने मिलाउन नसके अमालीले फैसला गर्नु भन्ने भएको थियो ।

यस्तैगरी विक्रम सम्वत् १९८७ सालतिर भक्तपुर इलाकामा २ ठाउँ, ललितपुर इलाका लुभू गाउँ समेत ६ ठाउँ, काठमाडौंमा १ ठाउँ समेत ९ ठाउँमा पञ्चायत खोलिएका थिए । पछि फेरि तराई क्षेत्रको सप्तरी बेगरीमा, पहाडी क्षेत्रको पूर्व २ नं., पश्चिम ३ नं. मा जिल्लाका बडाहाकिमका तजवीजले गाउँ मौजा पिच्छे वा ४, ५ गाउँ मौजाको १ पञ्चायतका हिसाबले पञ्चायत खोल्न पाउने व्यवस्था विक्रम सम्वत् १९९३ सालमा भएको थियो । यसको निमित्त पञ्चायती नियमावली पनि बनेको थियो र यसद्वारा मुख्य पञ्चमा तालुकदार, जिम्मावाल रहन्थे र अरू पञ्चमा रैतीदुनियाँले छानेका हुन्थे ।

खडा भएका यी पञ्चायतहरूबाट रैतीदुनियाँहरूलाई दुःख पीर नपरी गाउँघरमा पञ्चायत गरी सानातिना मुद्दा-मामिला मिल्न पाउँदा सुबिस्ता भएको जाहेरी आएको हुँदा विक्रम सम्वत् २००३ सालतिर तराई जिल्लाका पञ्चायतका निमित्त २ वर्षका लागि एक नियमावली सदरसम्म भएको थियो र सो नियमावलीद्वारा धेरैले छानेका मुख्य पञ्चमा र अरू छानिएका पञ्च र सरकारले मुकरर गरेको १ समेत गरी जम्मा ८ सदस्य रहने भएका थिए । यसै नियमावली बमोजिम १०० सम्मको विगो रु २५ सम्म दण्ड हुने मुद्दा पञ्चायतले हेरी फैसला गर्न पाउने थियो र पञ्चायतबाट मिलाउन र छिन्न फैसला गर्न पाउने मुद्दा पञ्चायतको निस्सा-पूर्जी नलिई सोभै अदालत-अमिनीमा नालेस नलाग्ने भएको थियो । अदालती अधिकार बाहेक यस नियमावलीमा शिक्षा, खेतीपातीको उन्नति गर्ने बाँध-पैन, कुलो, बाटो आदि जस्ता रचनात्मक काम र गाउँको शान्ति सुरक्षाबारे पनि उल्लेख भएको थियो ।

तर, यो नियमावली जारी हुन पाइसकेको थिएन, देशमा नागरिक अधिकारको निमित्त जनता उत्सुकतापूर्वक जागरूक हुँदै गएको तत्कालीन सरकारले महसूस गरी देशभरी स्थापना भएका पञ्चायतहरूमा एकै रूल-नियमबाट राम्रो हिसाबसँग काम हुने गराउन र जनतालाई स्थानीय प्रशासन तथा रचनात्मक काममा शरीक गराउने किसिमको ऐन तर्जुमा गर्न वैधानिक समितिको गठन भएको र यसै वैधानिक समितिद्वारा तर्जुमा गरिएका पञ्चायती अदालतको ऐन, २००६ साल आश्विन ९ गतेमा र गाउँ पञ्चायत ऐन, २००६ साल आश्विन १९ गतेमा प्रकाश भई जारी भयो र पहिलेको मान्यजन कचहरी आदि सबै पञ्चायत खारेज भई अब मुलुकभरि एकैनाससँग पञ्चायत गठन हुने व्यवस्था भयो ।

उक्त गाउँ पञ्चायत ऐन, २००६ बाट गाउँ पञ्चायतहरूले ऐनद्वारा मान्यता प्राप्त गरे र गाउँ अथवा गाउँहरूको समूहमा गाउँसभा स्थापना हुने भयो र गाउँसभाका इलाकाभित्र बस्ने २१ वर्ष उमेर पुगेका जति सबै गाउँलेहरू सभामा सदस्य हुने भए । यी सदस्यहरूले गाउँसभाको निमित्त आफू मध्येबाट एकजना सभापति र एकजना उप-सभापति र कार्यकारिणी (पञ्चायत)को निमित्त सरकारले तोकिदिए बमोजिमका सदस्य संख्या हुने भयो र प्रत्येक वर्ष $\frac{1}{3}$ सदस्य हट्न जाने किसिमसँग छान्न सकिने भयो । ऐनमा उल्लेख भएअनुसार रचनात्मक तथा विकास कार्यको निमित्त पञ्चायतहरूले सदर तालुक अड्डाबाट निकासालेई मालपोतको अंकमा सयकडा ५ मा नबढाई जमीनमा र व्यापारमा फिस लिई गरेको कुनै पेशामा कर र यी दुवै कर नलागेकालाई यी दुवै करभन्दा बढ्ता नपर्ने गरी घरधुरीमा पनि रकम लगाउन नै सकिने गरी आर्थिक स्रोतको व्यवस्था भएको थियो ।

अदालती अधिकारमा पञ्चायतले हेर्ने, छिन्ने, फैसला गर्न सक्ने मुद्दाहरू पञ्चायती अदालत ऐनमा स्पष्ट किटान भएको र त्यस्तो मुद्दामा फैसला गरेकोमा अभिनी-अदालतले गरेसरह मान्यता हुन जाने व्यवस्था भयो ।

उपर्युक्त ऐनअनुसार २००७ सालको क्रान्ति हुनु पहिलेसम्ममा भरमुलुकमा गरी गाउँ पञ्चायतहरू १७१ गठन भएका थिए र २००७ सालमा प्रजातन्त्रको प्रादुर्भाव भएपछि पञ्चायत प्रणालीलाई अभै व्यापक रूपमा बढाउने उद्देश्यबाट मुलुकभरको विभिन्न क्षेत्रहरूमा गाउँ पञ्चायतहरू गठन गर्न डोरहरू खटिदै गए र २०१३ सालसम्ममा ७९१ वटा गाउँ पञ्चायतहरू गठन भैसकेका थिए । तर, गठन भएका यी गाउँ पञ्चायतहरू मध्ये ८१० ले बाहेक अरूले गाउँ पञ्चायत इलाकाभित्र गर्नुपर्ने रचनात्मक काम गर्नेतर्फ ध्यानै नदी अदालती अधिकारका प्रयोग गर्नेतर्फ मात्र दत्तचित्त भएका देखिएकोले २०१३ सालमा २००६ सालको गाउँ पञ्चायत ऐन र पञ्चायती ऐन दुवै खारेजगरी गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१३ प्रकाशित गरी जारी समेत गरियो ।

यस ऐनअनुसार गाउँ पञ्चायतहरूले गाउँको विकास गर्ने रचनात्मक कार्यतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने भयो र इलाका अदालतलाई भए सरह नेपाल अधिराज्यभरका सबै वा केही गाउँ पञ्चायतहरूलाई श्री ५ को सरकारको आदेशद्वारा मात्र अदालती अधिकार दिन सक्ने व्यवस्था गरियो ।

गाउँसभाहरू पनि तराई र उपत्यका काठमाडौँमा लगभग २५०० र भित्री मधेश र पहाडमा लगभग १००० जनसंख्या भएको ठाउँमा स्थापित हुने भए । आर्थिक स्रोतको लागि गाउँ पञ्चायतले लगाउन सक्ने केही कर रकम दस्तुर बाहेक मालपोत तिर्ने प्रत्येक व्यक्तिले मालपोतको अड्कको सयकडा ५ अनिवार्य रूपले पञ्चायतलाई बुझाउनु पर्ने भयो । यसरी नबुझाए सरकारी बाँकी सरह उठाउने उल्लेख गरियो । जिन्सी चन्दाको व्यवस्था पनि उक्त ऐनमा अनिवार्य गरिएको थियो ।

यसका साथै, भरमुलुकलाई १६ जोनमा विभाजित गरी प्रत्येक जोनमा १११ पञ्चायत जोन इन्स्पेक्टर, त्यस जोन इलाकाभित्र पर्ने माल अड्डाका संख्याको हिसाबबाट सब-इन्स्पेक्टरहरू र आवश्यक मदत समेत एक वर्षको म्यादीमा भर्ना भई जिल्ला जिल्लामा खटिई गए । ६० जति गाउँ पञ्चायत स्थापना भयो तर केही दिनपछि नै तिनीहरू खारेज गरिए । २०१६ को अन्ततिर अर्को व्यवस्था भयो । यस अनुसार काठमाडौँ उपत्यका बाहिरका ३२ जिल्लामा र उपत्यका काठमाडौँमा १ समेत गरी जम्मा ३३ ठाउँमा ३३ पञ्चायतहरू अफिसरहरू र १०९ पञ्चायत सुपरभाइजरहरू र आवश्यक भरमदत समेत पञ्चायत गठन, पुनर्गठन गर्ने काम नसकिएसम्मको लागि अस्थायी नियुक्ति गरिए । यी पञ्चायत अफिसर र पञ्चायत सुपरभाइजरहरूलाई एक वर्षको लागि तालिम दिई पठाइएको थियो । तर, यो व्यवस्थाबाट पनि सन्तोषजनक काम हुन नसकेको महसूस भई यी पञ्चायत अफिसर र सुपरभाइजरहरू पनि खारेज भए ।

यसपछि देशमा माथिबाट लादिएको प्रजातन्त्र अफाप सिद्ध भएकोले प्रजातन्त्रको जग तलैबाट बसाल्दै लैजान पञ्चायत पद्धति नै सर्व उपयुक्त छ भनी श्री ५ महाराजाधिराजबाट पौष २२, २०१७ का दिन हुकूम बसेपछि पञ्चायती व्यवस्थाको संगठनात्मक काम प्रारम्भ भयो ।

भरमुलुकलाई १४ अञ्चल र ७५ विकास जिल्लामा विभाजित गरियो र प्रत्येक अञ्चलमा गजेटेड तृतीय श्रेणीका १/१ पञ्चायत अफिसर र प्रत्येक विकास जिल्लामा १/१ पञ्चायत सुपरभाइजर राख्ने गरी १४ पञ्चायत अफिसरहरू र ७५ पञ्चायत सुपरभाइजरहरू नियुक्ति गरी १ महीनाको तालिम दिई जिल्ला जिल्लामा पठाइयो ।

गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१३ र नगरपालिका ऐन, २००९ खारेज भई त्यसको ठाउँमा गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१८ र नगर पञ्चायत ऐन, २०१९ जारी भयो । त्यसको साथै, जिल्ला पञ्चायत ऐन, २०१९ अञ्चल पञ्चायत ऐन, २०१९ समेत जारी भै भर मुलुकमा गाउँ पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत र अञ्चल पञ्चायतहरूको स्थापना भई सकी राष्ट्रिय पञ्चायतको समेत गठन भइसकेको छ ।

तह तहमा विभाजित आजको पञ्चायत व्यवस्था स्थानीय स्वायत्त शासनको रूपमा मात्र छैन । श्री ५ महेन्द्रको नेतृत्वमा यसले एक राजनीतिक दर्शनको रूप लिएको छ । पञ्चायत हाम्रो लागि प्रजातन्त्र प्राप्तिको साधनको रूपमा छ । गाउँ र जिल्ला पञ्चायतको तहसम्म अहिले पनि पञ्चायतको रूप स्थानीय स्वायत्त

शासनको नै छ र अञ्चल तथा राष्ट्रिय पञ्चायतको राजनीतिक अधिकारसमेत प्राप्त गरेका छन् । तल्लो तहमा पञ्चायतलाई विकास र प्रशासन दुवै कार्यको लागि जिम्मेदार बनाइएको छ ।

पञ्चायत प्रणालीले विकासका पथमा मानिसलाई अगाडि बढ्ने जो मानसिक तत्परता चाहिन्छ त्यसलाई शीघ्रातिशीघ्र सृष्टि गर्ने हुनाले विकेन्द्रीकरण नितान्त आवश्यक भएको हो । मानिसलाई देशको कार्य गर्न अधि सार्न परेको छ औ देशका कुरा बुझ्ने औ तिनमा चाख लिने तुल्याउन परेको छ । परबाट जति कुरा भनेतापनि ग्रामीण जनता सो कुरा बुझ्नसक्दैनन् तर उनीहरूलाई गाउँको शासनको उत्तरदायित्व सुम्पियो भने उसलाई काम गर्न करै लाग्छ । अब त मैले नै काम गर्न पर्ने रहेछ भन्ने चाल पाएपछि ऊ खुशीसाथ काम गर्न थाल्दछ । श्री मच्छिन्द्रनाथको रथ हिँड्दै हिँड्दै, एकचोटी सबैको हैसे-होस्टेले हिँड्न थालेपछि दगुर्न थाल्छ ।

जातिको अन्तर्निहित शक्ति अहिले अकर्मण्यताले गर्दा नष्ट भइरहेको छ । ग्राम निवासीले नगरी नहुने काम जेनतेन गरी चूप लागेर बस्छन् । अर्काको छिद्रान्वेषण गर्छन् । किनभने उनले गर्नु पर्ने काम केही छैन । उनी स्वयम् काम गर्न थालेपछि अर्काको छिद्रान्वेषण नगरी आफैं काम गर्न थाल्दछन् र उनीहरूको शक्तिको दुरुपयोग हुन पाउँदैन । यो शक्ति विकसित गराउन ग्रामवासीहरूलाई पूर्ण रूपले उत्तरदायित्व प्रदान गरी अधि सार्न पर्छ ।

नेपाली जातिमा अनेक गुण विद्यमान छन् । यो जातिले आँटे गर्न नसक्ने काम थोरै छन् । केवल यसलाई मार्ग प्रदर्शन गर्ने नेतृत्व तथा उचित तालिमको आवश्यकता छ । श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको सक्रिय नेतृत्व प्राप्त गर्ने यसलाई अहिले जो सौभाग्य प्राप्त भएको छ सो एउटा महान् प्रेरणा तथा स्फूर्तिदायक शक्ति छ । पुस्ता-दरपुस्ताका उद्योगले पहाडमा ढुङ्गे पहरा फोरेर गरा बनाई अन्न उब्जाउन सक्ने यो जाति छ । मधेशका हिंस्रक पशुसित लडाईं गरी वन फाँडी खेती गरी अन्नको उत्पादन गर्न पनि नेपालीहरू नै समर्थ भएका छन् । यस्तो नैसर्गिक शक्ति भएको जाति आज किंकर्तव्य विमुक्त भएर बस्न पर्ने केही कारण छैन, केवल आँटन परेको छ, साहस गर्न परेको छ । त्यो साहस गर्न सिकाउन शक्तिको विकेन्द्रीकरणको अत्यन्त आवश्यक छ । श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको नेतृत्वको मूल अभिप्राय पनि यही छ । मौसूफ सरकारको प्रत्येक नेपालीलाई आफ्नो नेता आफैं भई देशका शासनमा भाग लिने आह्वान छ । यो काम हामीले गर्नुपर्छ औ राम्ररी गर्नुपर्छ भन्ने बुझ्न नेपाली जातिका मनमा पर्‍यो भने यो जाति अवश्य विकासको पथमा पूर्ण निश्चय तथा तत्परताका साथ अगाडि बढ्ने छ । एउटा गाउँ राम्रो भयो भने अर्को गाउँलाई पनि राम्रो हुन करै लाग्छ । एउटा जिल्ला प्रगतिशील भए अर्को जिल्ला चूपलागेर बस्न सक्दैन ।

यो भन्दा अधि गरिएको प्रजातान्त्रिक प्रयोग साधारण जनतासम्म नपुगी माथि नै केही व्यक्तिहरूसम्म मात्र सीमित रहेको कुराका अनुभवबाट श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट नेपालमा प्रजातान्त्रिक पद्धतिको वास्तविक विकासको निमित्त प्रत्येक नेपालीका विचारमा परिवर्तन ल्याउन पर्छ भन्ने विचार गरिबक्सी पञ्चायत प्रणालीको परिकल्पना गरिबक्स्यो । हुन ता यो प्रणाली समस्त संसार तथा हाम्रो देशमा पनि प्राचीन कालदेखि चलेको थियो, तर श्री ५ महाराजाधिराज सरकारका परिकल्पनाको यो प्रणालीले पञ्चायत प्रणालीको सबैभन्दा तल्लोस्तर गाउँ पञ्चायतलाई पनि शासनाधिकार प्रदान गरी साधारण ग्रामीण जनता तथा उनका प्रतिनिधि दुवैलाई राजनीतिक विचार गर्न करै लाउँछ, किनभने, गाउँको उन्नति यसै संस्थामा निर्भर गर्छ । यस प्रकार गाउँका साधारण मानिसले पनि विचार गर्न तथा क्रियाशील हुन बाध्य हुनुपर्छ । यसैगरी गाउँबाट छानिएका प्रतिनिधिहरूले जिल्ला पञ्चायतमा गएर जिल्लाको उन्नति गर्नुपर्ने हुँदा उनीहरूको कार्यपट्टि सम्पूर्ण जिल्ला जागरुक हुनु आवश्यक हुन्छ ।

यो प्रणाली यस प्रकारले सम्पूर्ण नेपालीहरूमा जागरुकता तथा क्रियाशीलता अत्यन्त अल्प समयमा ल्याउन समर्थ हुनेछ भन्ने आशा गरिएको छ । नेपाल अधिराज्यभरिका विविध प्रकारका पञ्चहरूले सामाजिक पृथकताको कुरा आफ्ना मनबाट पूर्णतया फिकीदी सामाजिक वा परम्परागत कुनै प्रकारको अवरोधमा नअल्झी देशको विकास गरुन् भनी नेपाल अधिराज्यको मुलकी ऐनमा गरिएका महत्वपूर्ण परिवर्तनले पञ्चायत प्रणालीको विकासमा ठूलो सहायता गर्नेछ ।

कृषि सुधार ऐनद्वारा पनि हाम्रो देशमा भूमि व्यवस्थामा क्रान्तिकारी परिवर्तन ल्याएको छ तथा हाम्रो पञ्चायतहरूले यस्ता क्रान्तिकारी परिवर्तनका पृष्ठभूमिमा कार्य गर्न परेको छ । संशोधित मुलुकी ऐन तथा कृषि सुधार ऐनबाट हाम्रो देशमा जो क्रान्तिकारी परिवर्तन सम्भव छन्, तिनको व्याख्या गर्ने ठाउँ यहाँ छैन । यी दुवै

सुधारद्वारा हाम्रो पञ्चायतहरूलाई विकासको कार्य तथा अरू कार्य गर्ने ठूलो प्रजातान्त्रिक आधार प्राप्त हुनेछ भन्ने आशा छ ।

उपयुक्त कुराहरूबाट पञ्चायत प्रणालीका मूलभूत सिद्धान्त पूर्णतया प्रजातान्त्रिक भएको तिनको आधार स्वतन्त्रता, समानता तथा भातृत्व भएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । यसै सैद्धान्तिक आधारमा हामीले पञ्चायत प्रणालीको व्यवहारिक पक्षको विचार गर्नुपरेको छ । हाम्रो पञ्चायतको यसै सैद्धान्तिक आधार सुहाउँदो प्रगतिशीलतापूर्ण व्यावहारिक विकास शीघ्रातिशीघ्र हुनु नितान्त आवश्यक छ तथा प्रगतिको पथमा पछि परेका हामीहरूले जतिसक्थ्यो उति चाँडो हिँड्नु परेको छ ।

परिच्छेद २

आदर्श पञ्चायत

पौष २२ गते, २०१७ मा श्री ५ महाराजाधिराजबाट राष्ट्रको नाममा बक्सको शाही सन्देशद्वारा सरकारको वर्तमान राजनीतिक व्यवस्थालाई पञ्चायत हुकूम भएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासनका संस्थाहरूद्वारा जनतालाई प्रशासनमा सरीक तुल्याउने उद्देश्यले पञ्चायतलाई ग्राम, जिल्ला, अञ्चल र केन्द्रीयस्तरमा विभाजन गरी प्रत्येकस्तरमा एक सभा र एक कार्यपालिकाको स्थापना भएको छ । पञ्चायतको स्थापना गर्दा नै यो मानिएको छ कि स्थानीय सरकारको रूपमा यी विभिन्न पञ्चायतले काम गर्नेछन् । पञ्चायतलाई शक्ति प्रदान गर्दा प्रशासनको विकेन्द्रीकरण अत्यावश्यक छ । राष्ट्रव्यापी समस्यामा जसरी राष्ट्रिय पञ्चायतले ध्यान दिन्छ त्यसरी नै स्थानीय समस्यामा स्थानीय पञ्चायतले दिनेछ । ग्राम र जिल्लामा तोकिएको काम दिएर त्यसको सञ्चालनको लागि तोकिएको अधिकार प्रदान गरी एक प्रशासन यन्त्रको स्थापनाले स्वतः स्थानीय सरकारको जग बलियो हुँदै जानेछ । यसरी पञ्चायतलाई प्रदान गरिने अधिकारको सम्बन्धमा विचार गर्दा देशको वर्तमान आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक र प्रशासनिक कठिनाईहरूलाई पनि ध्यान राख्नु जरुरी छ । पूर्ण प्रशासकीय विकेन्द्रीकरण पञ्चायतको लक्ष्य हो तापनि देशभरि एकै पटक यो काम सम्भव छैन । पञ्चायत भन्ने शब्द नेपालीको लागि नयाँ नभए पनि अनेकौं वर्षदेखि शक्ति केन्द्रित रहेको परम्परामा रहेको हाम्रो देशमा यसको विकेन्द्रीकरण चिताउने वित्तिकै सम्भव छैन । आदर्श पञ्चायतको स्थापना गर्दा उठेको समस्याहरूको राम्रो अध्ययन तथा समाधानको उपाय पत्ता लगाई विस्तार विस्तार पञ्चायतलाई सम्पूर्ण अधिकार दिदै जानु उपयुक्त देखिन्छ । यसै आधारमा आदर्श पञ्चायतको निर्माण आवश्यक देखिन्छ । यो आदर्श पञ्चायत गाउँ पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायत दुवै रूपको हुनेछ । स्थानीय योग्यतामा स्थानीय समस्या समाधान गर्न सक्ने शक्ति ठूलो रहन्छ भन्ने विश्वासमा नै पञ्चायत पद्धतिलाई राजनीतिमा प्रयोग गरिएको हो । आफ्नो भरमा उभिने नेपालीको आकाङ्क्षा आजको अवस्थामा प्रतिबिम्बित भएको छ भन्ने श्री ५ को महान्वाणी हामीले बिसन्नु हुन्न ।

आदर्श ग्राम पञ्चायत

सरकारको सबभन्दा तल्लो एकाइ ग्राम पञ्चायतलाई मानिने छ । राज्य सञ्चालनमा आवश्यक पर्ने परराष्ट्र र रक्षा बाहेक अरू सबै आवश्यक अङ्गको अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई दिइने छ । यसरी विचार गर्दा ग्राम पञ्चायतको ग्रामसभाले ग्राम सांसदको काम गर्नेछ र ग्राम पञ्चायतले ग्राम मन्त्रिपरिषद्को । वर्षमा दुई पटक भेला भएर ग्रामसभाको ग्राम पञ्चायतका योजनाहरू माथि छलफल गरी निर्णय दिनेछ । देशमा राष्ट्रिय पञ्चायतको जुन अधिकार छ त्यही अधिकार आफ्नो ठाउँ भित्रको प्रबन्धलाई ग्रामसभालाई प्राप्त हुनेछ । ग्राम पञ्चायतका प्रत्येक पञ्चको अधीनमा निश्चित काम रहने छ । प्रत्येक पञ्चलाई उसको निश्चित कामको लागि ट्रेनिङको व्यवस्था रहनेछ र यसरी ट्रेनिङ दिँदा उसको कामसम्बन्धी विषयमा गाउँको साथसाथै जिल्ला एवम् अञ्चलको त्यस विषयसम्बन्धी केही ज्ञान उसलाई गराइन्छ । उदाहरणको लागि ग्राम सुरक्षा, स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायात, कृषि, वन, सहकारी, अर्थ, सामाजिक सुधार, न्याय आदि कार्य विभाजनमा गाउँका समस्यालाई बाँड्न सकिन्छ । नौ जना पञ्चले यसरी एक एक काम जिम्मा लिएपछि उनीहरूले आफ्नो आफ्नो काममा ध्यान दिए नदिएको हेर्ने मौका ग्रामीण जनताले पाउन सक्नेछन् । यो कार्य विभाजन प्रधानपञ्चले पञ्चहरूको योग्यता र रुचि हेरी गर्नेछ र कार्य विभाजन भएपछि आवश्यकताअनुसार ट्रेनिङ र पछि रिफ्रेसर कोर्सको पनि व्यवस्था हुनुपर्छ ।

यसरी एउटा सानो कर्तव्य परायण सरकारको स्थापना गाउँमा हुनेछ जसलाई हामी ग्राम सरकार भन्न सक्दछौं । यस ग्राम पञ्चायतलाई सघाउन एक सचिव र चौकीदार रहने छ । साधारणतया यो यस्तो व्यक्ति हुनुपर्दछ, यसको जिम्मा पञ्चायतको अफिसियल काम बाहेक मालपोत उठाउने, खेतीसम्बन्धी ज्ञान, प्राथमिक उपचार, हुलाक र पाठशालाको शिक्षक अथवा यस्तै अरू पनि केही काम रहने छन् । निजलाई माथि उल्लेख गरिएका कामको वेग्लै ट्रेनिङ दिने आवश्यकता पर्नेछ । यी सचिवहरू ग्राम पञ्चायतसँग सम्बन्धित भएपनि यिनको नियुक्ति ग्राम पञ्चायतको सिफारिशमा जिल्ला पञ्चायतबाट हुनुपर्दछ । ग्राम पञ्चायतमा गरेको काम र सिफारिशले मात्र यिनीहरूको सरुवा र बढुवा हुनुपर्दछ । चौकीदारले ग्राम रक्षक र पिउनको काम समेत गर्नेछ ।

माथि लेखिए भैं कार्य विभाजन गरिएका पञ्चहरूले आफ्नो आफ्नो कामको रेकर्ड राख्ने छन् । नयाँ काम गर्दा सम्पूर्ण ग्राम पञ्चायतको स्वीकृति आवश्यक हुनेछ । ग्राम सुरक्षाको लागि स्वयंसेवक संगठन गरी उनीहरूलाई आवश्यक तालिम दिन सकिने छ । यो काम युवक संगठनको ग्राम शाखाबाट गराउन सके भन्नु बेश हुन्छ । सुरुमा ग्राम पञ्चायतहरूले लट्ठी र खुकुरी आदिले स्वयंसेवकलाई तालिम दिनेछन् तर पछि आवश्यक देखिएमा १० वटासम्म बन्दूक दिने निर्णय श्री ५ को सरकारको स्वीकृतिले जिल्ला पञ्चायतले गर्न सक्नेछ । जब गाउँको साहुमहाजन र ठूलाठालूलाई बन्दूक राख्ने अधिकार दिन सकिन्छ भने ग्राम पञ्चायतको अनुशासनमा रहेका स्वयंसेवक संगठनलाई हतियार दिन नसकिने कारण नै छैन । जिल्ला पञ्चायतको सुरक्षा समितिलाई चौकीदारद्वारा वरावर खबर पठाइने छ र ग्राम पञ्चायतमा कुनै नयाँ मानिस देखापरेको भने उसको पूरा हुलिया लिई राखिने छ र आवश्यक भए जिल्ला पञ्चायतलाई खबर दिइने छ ।

स्वास्थ्यको हकमा सफाई कार्यमा विशेष ध्यान दिइने छ । इनार, पोखरी तथा अरू पानी जम्ने ठाउँ सफा रहनु, कुनै रोग बढेमा त्यसको रोकथाम उपाय, स्वास्थ्यसम्बन्धी प्राथमिक उपचार र आमजनतासँग सम्बन्धित विफर, हैजा, टाइफाइड आदिको औषधि वितरण कार्यको अवस्था नपर्ने गर्नु नै आदर्श पञ्चायतको सफलताको चिन्ह हो ।

ग्राम पञ्चायतको प्रशासनको विस्तृत वर्णन हामीले गन्यौं तर पञ्चहरूको यस कार्य विभाजन सचिवको र चौकीदारको नियुक्त आदिले गर्दा एक ठूलो ग्राम पञ्चायत कोषको आवश्यकता पर्ने केवल सरकारी सहायताको आधारमा यत्रो काम गर्न सकिने छैन र पञ्चायतको यो उद्देश्य पनि होइन प्रत्येक ग्राम पञ्चायत आफूमा नै निर्भर हुन सक्ने हुनुपर्दछ र वास्तव सहायता बढी काम गर्ने साधनको रूपमा मात्र हुनुपर्दछ । यसउसले पञ्चायत कोषतर्फ हामीले ध्यान दिनु अत्यावश्यक छ । निम्नलिखित आयस्ताको बाटो सहजै ग्राम पञ्चायतलाई दिन सकिन्छ ।

- (१) मालपोतको १० प्रतिशत (आफ्नो पञ्चायत भित्रको मालपोत उठाउने काम ग्राम पञ्चायतले गर्दछ),
- (२) आयकरको ५ प्रतिशत (आयकर उठाउने काम ग्राम पञ्चायतले गर्दछ),
- (३) पञ्चायत बनबाट उठेको आय,
- (४) २,००० रु. सम्मको रजिष्ट्रेशन फीस, रेडियो, बन्दूक, सवारी र ड्राइभिङ लाइसेन्सको रिन्यू दस्तूरको ५० प्रतिशत (बाँकी ५० प्रतिशत जिल्ला पञ्चायतलाई),
- (५) पञ्चायतले लगाएको विभिन्न कर,
- (६) पञ्चायतले चलाएको कामको आयस्ता ।

यी विभिन्न आयका स्रोत बाहेक पनि ग्राम पञ्चायतले जिल्ला पञ्चायतबाट विभिन्न योजनामा केही सहायता रकम पाउने छ । आफ्नो योजना तयार गर्दा ग्राम पञ्चायतले यसलाई दुइ भागमा पाउने छ । (क) आफ्नो आयस्ताबाट निर्माण गरिने र चलाइने योजना (ख) जिल्ला पञ्चायतको सहायताबाट निर्माण गरिने योजना । यो दोस्रो किसिमको योजना ग्राम पञ्चायतले आफैले चलाउने किसिमको हुन सक्छ र जिल्ला पञ्चायतले पछिसम्म पूर्ण या केही आंशिक सहायता दिनुपर्ने पनि हुन सक्दछ । जुन अवस्थामा पनि दोस्रो किसिमको योजनाको लागि जिल्ला पञ्चायतको पूर्व स्वीकृति हुनेछ । प्रथम योजनाको हकमा ग्राम पञ्चायत पूर्ण स्वतन्त्र रहने छ तर योजनाको पूर्ण रूप र त्यसका आवश्यक तथ्याङ्क जिल्ला पञ्चायतमा पठाउनु पर्नेछ । उदाहरणको लागि एक थप प्राथमिक स्कूल चाहियो । यसको लागि ग्राम पञ्चायतसँग आफ्नै कोष स्कूल बनाउन र पछिसम्म सञ्चालन गर्नु

छ भने स्कूलको लागि स्वीकृतिको आवश्यकता छैन तर कतिसम्म दर्जाको कस्तो किसिमको कुन ठाउँमा कति रुपियाँले स्कूल बन्न थालेको हो, कति विद्यार्थी छन् र कति शिक्षक छन् आदि सूचना जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्ने छ । अब त्यही स्कूलमा जिल्ला पञ्चायतको सहायता चाहिने भएमा स्कूल दोस्रो सालको योजनामा पढ्यो र यस अवस्थामा जिल्ला पञ्चायतको स्वीकृति नभई काम थालिनु हुँदैन । पहिलो किसिमको योजनामा पूर्ण अधिकार भएपनि सूचना दिनुपर्ने कारण केन्द्रीय योजनामा सहायता गर्ने हो । दोस्रोको हकमा योजना मन्त्रालयलाई सूचना र साथै जिल्ला पञ्चायतको कोषको अवस्था बमोजिम निर्णय गर्नलाई सजिलो होस् भन्ना खातिर हो । आदर्श ग्राम पञ्चायतको यस कामकाजमा सहायता गर्नलाई आदर्श जिल्ला पञ्चायतको स्थापना हुनेछ ।

आदर्श जिल्ला पञ्चायत

विभिन्न आदर्श ग्राम पञ्चायतबाट एक-एक प्रतिनिधि जिल्लासभामा आउने छन् । जिल्लासभाको बैठक कमसेकम सालमा दुइपटक बस्ने छ र यसले जिल्ला संसदको काम गर्नेछ । जिल्लाको आय-व्ययको विवरण र अरू कामकाजको विवरण जिल्ला पञ्चायतले जिल्लासभाबाट निर्णय गराउनु पर्नेछ । जिल्ला पञ्चायतले जिल्ला मन्त्रिपरिषद्को रूपमा काम गर्नेछ र ग्राम पञ्चायतका भै यसका पनि विभिन्न पञ्चहरूको जिल्लामा बेग्ला बेग्लै विभाग रहनेछन् । यी पञ्चहरूलाई आफ्नो जिल्लाको समस्यामा पूर्ण ज्ञान रहने छ र साथै अञ्चल र केन्द्रको सम्बन्धित समस्याको पनि जानकारी हुनेछ । जिल्ला पञ्चायतको सचिवमा काम गर्न केन्द्रबाटै श्री ५ को सरकारले एउटा अफिसर खटाउने छ । यो सचिवको नियुक्ति श्री ५ को सरकारबाट भएपनि यिनीहरूको सरुवा र बढुवामा सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशले असर पर्नेछ । जिल्लास्तरमा श्री ५ को सरकारको प्रतिनिधिको रूपमा सचिवले काम गर्नु परेकोले सचिवको योग्यता, दक्षता, कर्तव्यपरायणता र इमान्दारीमा ध्यान दिनुपर्ने अत्यन्त आवश्यकता छ । सचिव बाहेक जिल्ला पञ्चायतका सबै कर्मचारी जिल्ला पञ्चायतका आफ्ना कर्मचारी हुनेछन् । यसको नियुक्ति सरुवा र बढुवामा जिल्ला पञ्चायतको पूर्ण अधिकार रहनेछ । जिल्ला पञ्चायतका सचिवालय जिल्ला पञ्चायतका सचिवको रेखदेखमा रहने भएपनि यसका कर्मचारी विभिन्न पञ्चको काममा बाँडिने छन् । यस अवस्थामा स्वास्थ्य, शिक्षा, सहकारी, वन, कृषि प्रसार, यातायात सञ्चार आदि निरीक्षक (इन्स्पेक्टर)हरू बेग्लाबेग्लै अथवा संयुक्त रूपमा पनि हुन सक्दछन् । यी निरीक्षकहरूले विभिन्न पञ्चको अधीनमा रही काम गर्नेछन् । नीतिसम्बन्धी कुरामा जिल्ला पञ्चायतको पूर्ण अधिकार हुनेछ । कार्यान्वितिमा सचिव र यो विभिन्न निर्देशकले काम गर्नेछन् । यसरी सचिवको रूप केन्द्रको तुलनामा त्यो मुख्य सचिव हुनेछ जसले मन्त्रिमण्डलको सचिवको पनि काम गर्नुपर्थ्यो ।

ग्राम पञ्चायतका लागि प्रशासनको विकेन्द्रीकरण गर्ने विषयको सिलसिलामा परराष्ट्र र रक्षा बाहेक अरू सबै अधिकारको प्रत्यायोजन गर्न सकिन्छ भन्ने कुराको उल्लेख भइसकेको छ । केन्द्रीय सचिवालयको सानो रूपमा सजिलैसँग जिल्ला सचिवालयलाई बनाउन सकिन्छ । यो प्रशासनको पूर्ण खर्च जिल्ला पञ्चायतले बेहोर्ने र यसबाट सकेसम्म बढी काम सकेसम्म छोटो समयमा दिने नै पञ्चायतको उद्देश्य हो । केन्द्रको प्रत्यक्ष शासन अञ्चलसम्म गएर टुङ्गिने छ र जसरी बडाहाकिमको ठाउँमा अञ्चलाधीशको नियुक्ति भएको छ यसैगरी अञ्चल माल, अञ्चल अदालत (वर्तमान जिल्ला अदालत) अञ्चल वन निर्यात अफिस (जिल्लाको लागि चाहिने हर घरसङ्घाको पूर्जी जिल्ला पञ्चायतले दिने हुँदा), अञ्चल शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात आदिका अधिकारीहरू, महाविद्यालय, ५० बेड भन्दा माथिको अस्पताल आदिमा केन्द्रीय रेखदेख तर्फ विचार गर्नु परेको छ । जिल्ला पञ्चायतको अनुरोधमा तथा राम्ररी कामकाज भएको छ या छैन भन्ने कुराको रेखदेखमा बाहेक केन्द्रीय हस्तक्षेप जिल्ला प्रशासनमा हुनु हुँदैन ।

जिल्ला पञ्चायतको आफ्नो आय-व्ययको हिसाब हुनेछ । आफ्नो आयस्ताबाट गरिने योजनामा जिल्ला पञ्चायत स्वतन्त्र हुनेछ र केवल केन्द्रीय प्लानिङको सहायतायर्थ यसरी गरिएको कामको पूर्ण विवरण र ग्राम पञ्चायतबाट आएका विवरणको एक एक प्रति केन्द्रमा पठाउनु पर्नेछ । केन्द्रलाई बढी आर्थिक बोझ पर्ने कुरामा भने जिल्ला पञ्चायतले पूर्व स्वीकृति नलिई काम थाल्नु हुनेछैन । जिल्ला पञ्चायतको जानकारीको लागि र जनतालाई देशको आय-व्ययको पूर्ण ज्ञान होस् भन्ने उद्देश्यले केन्द्रीय बजेटको एक एक प्रति प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतलाई उपलब्ध गराइनेछ । जिल्ला पञ्चायतले यो कुरा राम्ररी बुझ्नु परेको छ कि पराइको सहायताको भर गर्न सकिन्न । केन्द्रले उपलब्ध गरेका प्रत्येक बाह्य सहायता जिल्ला पञ्चायतलाई प्राप्त हुनेछ । भविष्यमा ठूला

ठूला योजनामा बढी से बढी सहायता दिए मात्र देशको आर्थिकस्तर सधैने हुनाले विभिन्न सामाजिक काममा लाग्ने बाह्य सहायताको रकम घटाउनु परेको छ । जिल्ला पञ्चायत यदि राष्ट्रको आधार हो भने राष्ट्र पनि जिल्लाको प्राण हो । दुवैको सम्बन्धलाई हामीले राम्ररी बुझ्नु परेको छ । जिल्ला पञ्चायत आदर्श भए राष्ट्र आदर्श हुनेछ तर राष्ट्रस्वार्थ अगाडि कुनै जिल्लाको स्वार्थको बढी महत्व हुन सक्दैन ।

जिल्ला पञ्चायतमा गरिने कार्य विभाजनको हकमा ग्राम पञ्चायतको कार्य विभाजनले निकै बुझिन सक्दछ । केन्द्रमा मन्त्रिपरिषद्ले पाएको सबै अधिकार आफ्ना जिल्लाभित्र जिल्ला पञ्चायतले पाउनेछ भनेपनि सो अझ स्पष्ट होला । जिल्लाको सुरक्षाको लागि हतियार सहित एक इन्स्पेक्टर र एक प्लाटुन राख्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनेछ र यस बाहेक केन्द्रको गृह रक्षाको अङ्ग जो यसै जिल्लाको अञ्चलको कुनै भागमा बसेको हुन्छ, को पनि सहायता अनुरोधमा जिल्ला पञ्चायतलाई प्राप्त हुनेछ । आवश्यक देखेमा केन्द्रीय हस्तक्षेप हुन सक्छ तर यसको औचित्यको सूचना जिल्ला पञ्चायतलाई २४ घण्टाभित्र दिइनेछ । यस्तै केन्द्रबाट जिल्लामा आउनेको सूचना र कुनै अरू काम कुराको सूचना पनि जिल्ला पञ्चायतलाई सम्बन्धित केन्द्रीय अङ्गले दिनेछ । साधारणतया जिल्लाको कुनै मानिस पकडिनु परेमा जिल्ला पञ्चायतले नै पकडेर बुझाउनेछ तर अपरभट परेमा पकडी यसको सूचना जिल्ला पञ्चायतलाई यथाशक्य चाँडै केन्द्रले दिनेछ । यस किसिमबाट राष्ट्रको अभिन्न अङ्गले जिल्ला भित्रको शान्ति सुरक्षामा जिल्ला पञ्चायतको जिम्मेवारीलाई मान्यता दिइएको हो । जिल्ला पञ्चायतको आफ्नो सुधारक बन्दी गृह हुनेछ जसमा दुई वर्षभन्दा बढी सजाय पाएका व्यक्ति हुनेछैनन् । यस बाहेक माध्यमिक र प्राथमिक स्कूलको सहायता रकम, ५० बेडसम्मको अस्पताल, निर्यात वन बाहेकको अरू सबै वन, हाल आवादीको काम, खोला-पहिरा जाँची मिनाहाको लागि जाहेर गर्ने काम, जिल्लाभित्रको हुलाक र डाटो, जिल्ला भित्रको कुलो-पैनी, १०० हर्स पावर सम्मको उद्योगधन्दा (स्थानीय उत्पादनमा हुने), बन्दूक, रेडियो, सबारी र ड्राइभिङ लाइसेन्स दिने अधिकार, विभिन्न मन्त्रालयको जनतासँगको सम्बन्धित कुनै एक जिल्लामा १० हजारसम्म खर्च हुने काम आदि अनेक कुरा जिल्ला पञ्चायत ऐनमा सुधार गरेर अथवा विभागबाटै लेखापढी गरेर जिल्ला पञ्चायतको जिम्मा लगाइनेछ । यी सब कामको राम्ररी देखभाल गर्ने जिम्मेवारी जिल्ला पञ्चायतको हो । केन्द्रले प्राविधिज्ञ सहायताको लागि हरवखत तैयार हुनुपर्दछ । बेलाबेलाको केन्द्रीय जाँचले जिल्ला पञ्चायतलाई सुस्त हुन दिने छैन र अधिकारको दुरुपयोग नहोस् भन्ने उद्देश्यले वचाउको उपाय केन्द्रले गर्न सक्नेछ ।

जिल्ला पञ्चायतमा सभापतिको जिम्मेवारी विशेष रूपमा रहन्छ । यसकारण यसलाई केही मासिक भत्ता प्राप्त हुनुपर्दछ र अरू पञ्चहरूलाई खटिएको बेला दैनिक भत्ता प्राप्त हुनुपर्दछ । यसले पञ्चहरूलाई काम गर्न विशेष प्रेरणा प्राप्त हुन सक्दछ । जिल्ला पञ्चायतमा काम गर्दा आफ्नो गाउँभन्दा बाहिर रहेर काम गर्नु परेकोले यो अत्यावश्यक पनि छ । जिल्ला पञ्चायतबाट नै केही पञ्च राष्ट्रिय पञ्चायतमा आउने र यसैबाट नै केहीजसो पञ्चहरू मन्त्रिपरिषद्मा सामेल हुने मौका पाउने भएकोले प्रत्येक केन्द्रीयस्तरको मन्त्रीको सूक्ष्म रूपमा जिल्ला पञ्चायतको पञ्चले काम गरिरहेको हुन्छ । यसकारण यी विभिन्न जिल्लामा विभिन्न विभागको रूपमा काम गर्ने यी जिल्ला पञ्चका साना साना मन्त्रीलाई केन्द्रीय मन्त्रीको अध्यक्षतामा आवश्यकतानुसार बोलाउन सकिन्छ र राष्ट्रका समस्याहरूमा छलफल गर्न सकिन्छ । यस कुरालाई ध्यानमा राखी प्रत्येक केन्द्रीयस्तरका मन्त्री र निजको मन्त्रालयले बढी से बढी अधिकार जिल्लालाई दिएर केन्द्रलाई ठूला ठूला काममा ल्याउनेतर्फ सोध्नुपर्छ । यसकारण केन्द्रबाट जिल्लामा जाने अधिकारको लागि सम्बन्धित जिल्ला र सम्बन्धित मन्त्रालयको आपसी विश्वासमा पनि धेरै कुरा छोड्नु पर्ने हुन्छ र जिल्ला पञ्चायतको बढी अधिकार नियमभन्दा परम्पराद्वारा प्राप्त भए जिल्ला पञ्चायत बढी कर्तव्यपरायण र लगनशील हुन्छ । आफूपछि सम्बन्धित मन्त्री अथवा राष्ट्रिय पञ्चायतको रूपमा सहयोगी सदस्यहरूलाई जिल्ला पञ्चायतको सदस्य छँदै बढी जिम्मेवारी दिएर देशका समस्याहरूप्रति बढी जागरुक पार्नु भन्ने इच्छा प्रत्येक पञ्चायत व्यवस्थासित प्रेम भएको केन्द्रीयस्तरको मन्त्रीको हुने नै छ । जिल्ला जिल्लामा पञ्चायतको सानो सचिवालयको गठन भएर जिल्ला पञ्चायतको सबै कर्मचारीको पूर्ण भक्ति प्राप्त गरेपछि निश्चय नै जिल्ला पञ्चायतको महत्व स्वतः नै निकै बढ्ने छ ।

जिल्ला माल र जिल्ला अदालत (वर्तमान इलाका अदालत) जिल्ला पञ्चायतका अधीनमा जानेछन् । जिल्ला पञ्चायत वनको सुरक्षाको लागि बेग्लै कर्मचारीको आवश्यकता पञ्चायतलाई पर्नेछ र यसैगरी जिल्लास्तरका अरू

पनि धेरै कर्मचारीको आवश्यकता जिल्ला पञ्चायतलाई पर्नसक्दछ । यसले गर्दा कर्मचारीको संख्यामा वृद्धि हुने सम्भावना देखिन सक्दछ । तर वास्तवमा जिल्ला पञ्चायतमा अहिले जतिकै कामको लागि कर्मचारीको संख्या धेरै घट्नेछ । अहिले केन्द्रीय विभागका प्रतिनिधिका रूपमा वेगलावेग्लै नियुक्ति पाएका कर्मचारीको काम जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा गाभिएपछि यतिका पिउन, टाइपिष्ट, बहिदार, मुखिया र खरीदार आदिको काम नपर्ला जति अहिले जिल्लामा छन् । श्री ५ को सरकारले अहिले पाँचवर्षको लागि यी कर्मचारीलाई जिल्ला पञ्चायतलाई पूर्ण सहायताको रूपमा दिनु पर्नेछ र यसको आर्थिक बोझ पनि बिस्तारै बिस्तारै मात्र जिल्ला पञ्चायतलाई दिन सकिनेछ । अहिले एकै पटक जिल्ला पञ्चायतको आयस्ताको ख्याल नगरी यत्रो बोझ जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु उचित देखिदैन । जिल्ला पञ्चायतमा भविष्यको ताकत भएपनि हाल यो बालक छ, यो विसिन सकिदैन ।

जहाँसम्म जिल्ला पञ्चायत अदालतका कुरा छ, यसको हालको इलाका अदालतको रूपमा केही परिवर्तन हुनेछ । यस अदालतको न्यायाधीशको योग्यता तोकी प्रत्येक तीन वर्षको लागि ग्राम र जिल्ला पञ्चायतका पञ्चहरूद्वारा चुनिने परिपाटी हुनुपर्छ । अहिले केही वर्षको लागि योग्य व्यक्ति जिल्लाको परिधिभित्र पाउन कुनै कुनै जिल्लामा मुश्किल पर्ने हुनाले त्यस जिल्लाको अञ्चलभित्रको कुनै व्यक्तिलाई उम्मेदवार हुन दिन सकिनेछ । अञ्चलबाट कुनै उम्मेदवार नभए कुनै नेपाली नागरिक उम्मेदवार हुन सक्दछ । वर्तमान इलाका अदालतले पाएको सम्पूर्ण अधिकार यो पञ्चायत अदालतलाई दिन सकिन्छ । यसरी गाउँ पञ्चायतमा न्याय पञ्चको अदालत र जिल्लामा जिल्ला पञ्चायतको अदालतको लागि छुट्टै ऐन बनाउनु पर्ला । यस सम्बन्धमा कानून विशेषले पञ्चायतको महान् उद्देश्यलाई ख्यालमा राख्दै विचार गर्नु उत्तम देखिन्छ ।

आदर्श जिल्ला पञ्चायतका विषयमा कुरा टुङ्ग्याउनुभन्दा पहिले यसमा आयका स्रोतमा पनि विचार गर्नु उत्तम देखिन्छ ।

- (१) जग्गाको मालपोतको ५० प्रतिशत: जिल्ला पञ्चायतले माल कैफियत हेर्ने,
- (२) आय-करको २० प्रतिशत आय कर उठाउने काम पञ्चायतले गर्ने,
- (३) अधिकार प्राप्त रजिष्ट्रेशन फीस- ३००० देखि ५० हजारसम्मको,
- (४) रेडियो, बन्दूक, सवारी, ड्राइभिङ लाइसेन्सको फीस,
- (५) पञ्चायत अदालतले लगाएको दण्ड-जरिवाना,
- (६) अरू अदालतको दण्ड-जरिवानाको ५० प्रतिशत,
- (७) जिल्लाभित्रको बाटोको रोडशेष,
- (८) जिल्लाको रोडशेष विजुली र नहरको आयको अंश,
- (९) एक सय हर्स पावरसम्मको रोयल्टी,
- (१०) केन्द्रबाट प्राप्त हुने कामसम्बन्धी सहायता,
- (११) जिल्ला पञ्चायतको आफ्नो आय,
 - (क) ट्याक्सबाट,
 - (ख) कुनै किसिमको व्यापारबाट ।

जनता आफैँ सजग, सचेत र सक्रिय नभई जनताको कल्याण सम्भव हुँदैन । यो प्रबल धारणा नै पञ्चायत व्यवस्थाको प्राण हो भन्ने श्री ५ महाराजाधिराजका अमरबाणी अनुकूल श्री ५ को सरकारको कर्तव्य जिल्ला पञ्चायतलाई उसको प्रशासनिक कामको लागि चाहिने खर्चमा सकेसम्म चाँडो आत्मनिर्भर बनाउने हो । विकासको काममा जिल्ला पञ्चायत श्रमदान अथवा चन्दाको पनि आशा गर्न सक्दछ, तर आफ्नो कर्मचारी पालनमा उसले ट्याक्स अथवा यसै कामको लागि आउने सरकारी सहायतामा भर पर्नुपर्छ । जिल्ला पञ्चायतलाई आत्मनिर्भर बनाएर केन्द्रको बोझ धेरै हलुका हुन्छ, यसमा केही शंका छैन । गृह मन्त्रालय शान्ति-सुरक्षाको प्रश्नबाट मुक्त भएर आफ्नो गुप्तचर र पुलिसलाई अनेक जटील प्रश्नमा लगाउन र नीतिसम्बन्धी कुरामा ध्यान दिन सक्नेछ । खर्चमा किफायत भए अञ्चलस्तरमा रहने पुलिसलाई धेरै आधुनिक बनाउन सकिनेछ । महाविद्यालय र विश्वविद्यालयको भ्रमेलामा मात्र रहन पाए शिक्षा मन्त्रालयले भन्ने बढी सुदृढ शिक्षा नीति दिन सक्छ । निर्यात वन, भन्सार, बडे बडे उद्योग र व्यापार, अनुसन्धानिक कृषि-केन्द्र आदि कुरामा मात्र ध्यान दिन परे यसमा के

शङ्का हुन सक्छ कि वर्तमान मन्त्रिपरिषद्को बोझा धेरै हलुका भई सुदृढ शासन व्यवस्थाको जग बस्न सक्छ । कामभन्दा बढी कुरा गर्ने मानिसको ताँती घट्न गयो भने राष्ट्रसम्बन्धी गम्भीर विषयमा छलफल गर्न बढी समय प्राप्त हुनेछ । यसकारण आदर्श पञ्चायतको गठन र निकै मात्रामा प्रशासनिक विकेन्द्रीकरण आजको अत्यावश्यक मागका विषय हुन् । यथाशक्य चाँडो पञ्चायतले यस मागको पूर्ति गर्नु परेको छ । बढी से बढी जनशक्तिलाई विकासमा यथाशक्य चाँडो लगाएर मात्र शताब्दीदेखि पछि परेको नेपाललाई अधि लग्न सकिन्छ । यस काममा सबै तहको सहयोग चाहिन्छ । आफूले नसक्ने अधिकारको माग जिल्ला पञ्चायतले गर्नु हुँदैन त जिल्ला पञ्चायतबाट सहजै हुन सक्ने कामलाई प्रभाववश केन्द्रमा राख्ने मनोवृत्ति पनि पञ्चायती होइन । सबै काम आफैं गरै भन्ने भावनाले गरेको कुनै पनि काम राम्ररी नभई विभागलाई बदनामीको कारण पनि हुन सक्दछ । हामीले यो विर्सनु हुन्न कि जिल्ला र केन्द्र दुवैमा हामी नेपाली नै काम गर्दछौं र मुलुकलाई सकेसम्म चाँडो प्रजातान्त्रिक वातावरणमा विकास गर्ने श्री ५ महाराजाधिराजको सिद्ध्यले पञ्चायती व्यवस्थाको जन्म भएको हो । पञ्चायतको सफलतामा नै आज नेपालीको सफलता छ । श्री ५ बाट हुकूम भएको छ "अधिकारको विकेन्द्रीकरण गर्ने हाम्रो इच्छा नै प्रजातन्त्रमा हाम्रो अखण्ड विश्वासको परिचायक हो ।"

परिच्छेद ३

पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्ने अधिकार

पञ्चायतहरूमा शक्तिको विकेन्द्रीकरण कुन तरीकाले गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको निर्णय गर्नको निमित्त आयोगले प्रथम उप-समिति तथा द्वितीय उप-समिति दुवैको रिपोर्टहरूमाथि विचार गर्‍यो । प्रथम उप-समितिको रिपोर्ट मन्त्रालयहरूले दिएको रायमा आधारित छ र द्वितीय उप-समितिको रिपोर्ट विभिन्न सदस्यहरूले जिल्ला भ्रमण गरी त्यहाँको स्थिति अध्ययन गरी त्यहाँका पञ्चहरू, बुद्धिजीविहरू र स्थानीय कर्मचारीहरूसँग भेटघाट गरी दिएको रायमाथि आधारित छ । अतः उक्त दुवै रिपोर्टहरूमा प्रायः सबै दृष्टिकोणहरू समावेश भएकाले आयोगलाई आफ्नो निष्कर्षमा पुग्न सजिलो भयो ।

पञ्चायती व्यवस्थाको मूल लक्ष्य सरकारको प्रत्येक तहमा हुने कार्य सो तहका जनप्रतिनिधिहरूको इच्छानुसार सञ्चालित हुने व्यवस्था गर्नु हो । यस दृष्टिबाट जिल्लाहरूमा रहेको सबै स्थानीयस्तरका अफिसहरूको सञ्चालन सम्बन्धितस्तरका पञ्चायतहरूको आदेशानुसार हुनु पर्दछ । तर, सबै अधिकारहरू एकै पटक दिँदा पञ्चायतहरू अलमलिन गई अधिकारहरूको प्रयोग राम्रोसँग हुन नसक्ने र त्यसको फलस्वरूप अव्यवस्था उत्पन्न हुने सम्भावना हुन्छ । पञ्चायती व्यवस्थाको उक्त लक्ष्यमा पुग्न समय लाग्दछ । प्रयोग प्रशिक्षण र अनुभवको क्रमिक र लामो बाटोबाट मात्र त्यहाँ पुग्न सम्भव छ । यस दृष्टिबाट अधिकारको विकेन्द्रीकरण क्रमशः हुनु पर्दछ । तर, पञ्चायतहरूको कार्यहरूलाई व्यवस्थित गराई थप अधिकार दिने कार्यको प्रारम्भचाहिँ सकभर चाँडै हुनु आवश्यक छ भन्ने आयोगको राय छ । हाम्रो रायमा, पञ्चायतहरूलाई हाललाई सिद्धान्ततः निम्नलिखित किसिमका अधिकारहरू दिनुपर्दछ ।

- (१) यस्ता अधिकारहरू जसलाई प्रयोग गर्नको निमित्त स्थानीय वस्तुस्थितिको बढी जानकारीको आवश्यकता परोस् ।
- (२) यस्ता कार्य जसले गर्दा स्थानीय जनतालाई टाढा रहेको गौडा, गोस्वारा जाने कष्टबाट छुटकारा मिलोस् ।
- (३) यस्ता अधिकारहरू जसलाई जनताको इच्छानुसार प्रयोग गर्न बान्छनीय होस् ।
- (४) यस्ता कार्यहरू जसलाई पूरा गर्नको निमित्त बढी से बढी जनसहयोगको आवश्यकता होस् ।

उक्त सिद्धान्तको आधारमा पञ्चायतहरूलाई दिनुपर्ने थप अधिकारहरू यसै परिच्छेदको भाग-१ मा दिइएको छ । पञ्चायती व्यवस्थालाई सुहाउने गरी जिल्ला प्रशासन व्यवस्थामा पनि परिवर्तन हुनु हाम्रो विचारमा आवश्यक छ । यसको अरू चर्चा अन्तिम परिच्छेदमा गरिएको छ । उक्त परिच्छेदमा दिइएको सुझावहरूअनुसार जिल्लामा बडाहाकिमको पद हटाउनु पर्ने हुन्छ । अतः तल दिइएको भाग-१ मा बडाहाकिम शब्दको उल्लेख नगरी अञ्चलाधीश शब्दको प्रयोग गरिएको छ ।

अहिलेसम्मको अनुभवको आधारमा पञ्चायतहरूलाई आफ्नो कामकाज गर्नमा पर्न आएको बाधाहरूलाई हटाउनको निमित्त तथा विभिन्न पञ्चायत ऐनहरूमा सामञ्जस्य तथा एकरूपता ल्याउने उद्देश्यले तिनीहरूमा

केही संशोधनहरू गर्न आवश्यक देखिन्छ । यस सम्बन्धमा आयोगका सिफारिशहरू यसै परिच्छेदको भाग - २ मा दिइएका छन् । उक्त सिफारिशहरू कानून उप-समितिले दिएको सुझावहरू माथि आधारित छन् । उक्त उपसमितिले पञ्चायतहरूलाई थप अधिकार दिने दृष्टिबाट गरेका सुझावहरू मध्ये आवश्यक देखिए जति चाहिं भाग - १ मा समावेश गरिएका छन् ।

भाग- १

पञ्चायतहरूलाई थप अधिकार

१. शान्ति सुरक्षा

पञ्चायती व्यवस्थाको मूल लक्ष्यअनुसार शान्ति-सुरक्षा कायम राख्ने जिम्मेदारी अधिकार पनि, हाम्रो विचारमा, जिल्ला पञ्चायतलाई नै सुम्पिनु पर्दछ । तर, यो जिम्मेदारी राम्ररी वहन गर्नको निमित्त पर्याप्त अनुभव र प्रशिक्षणको आवश्यकता पर्ने भएकोले अहिलेको प्रारम्भिक अवस्थामा शान्ति-सुरक्षा स्थापना गर्ने काम सम्बन्धित कुनै अधिकार दिनुभन्दा पहिले उक्त कार्यमा जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सकभर बढी सम्मिलित गराउन र उनीहरूको सहयोग लिनु बढी उपयोगी हुनेछ र पछि उनीहरूलाई अनुभव प्राप्त हुँदै गएपछि मात्र सो अधिकार दिनु पर्दछ । सुरक्षा कानून अन्तर्गत कसैलाई नजरबन्द गरिएमा, त्यसको सूचना जिल्ला पञ्चायत र सम्बन्धित गाउँ पञ्चायतलाई दिनुपर्ने व्यवस्था गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ । यस बाहेक अञ्चलाधीशहरूले शान्ति कायम गर्ने काममा पञ्चायतहरू अथवा पञ्चायतका सभापतिहरूसँग पनि सरसल्लाह लिई काम गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । यसले गर्दा पञ्चायतहरूलाई यस काममा अनुभव र प्रशिक्षण प्राप्त हुँदै जानेछ र पछि यो काम उनीहरूलाई सुम्पिएपछि यसलाई राम्ररी सम्पादन गर्न उनीहरू समर्थ हुनेछन् ।

२. भ्रष्टाचार निवारण

भ्रष्टाचार निवारण गर्ने कामका सम्बन्धमा पनि माथि लेखिएका धेरै कुराहरू लागू हुनेछन् । हाललाई पञ्चायतकै कोषबाटै तलब खाने गरी पञ्चायतबाट नै नियुक्त कर्मचारीहरूका सम्बन्धमा यो अधिकार पूर्णतया पञ्चायतहरूमै हुनुपर्दछ । पञ्चायतका अन्तर्गत राखिएका श्री ५ को सरकारका कर्मचारीहरूका सम्बन्धमा चाहिं उनीहरूले कुनै भ्रष्टाचार गरेको देखिएमा भ्रष्टाचार निवारणसम्बन्धी ऐन अन्तर्गत उनीहरूको विरुद्ध कार्वाइको उठान गर्ने अधिकार सम्बन्धित तहको पञ्चायतलाई हुनुपर्छ । सजाय दिने अधिकार चाहिं श्री ५को सरकारमै रहिरहनु पर्दछ भन्ने हाम्रो धारणा छ । यस दृष्टिबाट विचार गर्दा जति जति कामहरू पञ्चायतहरूलाई सुम्पिदै जान्छ, उति उति नै भ्रष्टाचार निवारणसम्बन्धी उनीहरूको क्षेत्र पनि विस्तृत हुँदै जानेछ । पञ्चायतहरूको कार्यक्षेत्र भन्दा बाहिरका श्री ५ को सरकारका कर्मचारीहरूको सम्बन्धमा चाहिं पञ्चायतहरूलाई कुनै खास अधिकार तुरुन्तै नभएतापनि यदि कुनै पञ्चायतले श्री ५ को सरकारको समक्ष कुनै कर्मचारीहरूको विषयमा आफ्नो लिखित राय पठाउँदछ भने श्री ५ सरकारले त्यसलाई महत्व दिई त्यसमाथि तुरुन्त विचार गरी आवश्यक जाँचबुझ गराउनु पर्दछ र आवश्यक देखिएमा त्यस्ता कर्मचारीहरूप्रति कार्वाइ समेत हुने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

३. विकास कार्यमा बाधा दिनेहरूउपर कार्वाइ

विभिन्न तहको पञ्चायतहरूले आफ्नो क्षेत्रमा गर्न लागेको विकाससम्बन्धी कार्यहरूमा निहित स्वार्थ भएका व्यक्तिहरूले बाधा विरोध तथा अनावश्यक अडचनहरू हालेमा यस सम्बन्धमा पनि पञ्चायतहरूलाई यस्ता व्यक्तिहरूको विरुद्ध कार्वाइ गर्ने अधिकार हुनु बाञ्छनीय छ भन्ने कुरा पनि आयोगमा छलफल भयो । यस विषयका विभिन्न पहलहरू माथि विचार हुँदा, हाललाई यो अधिकार कस्तो अवस्थामा प्रयोग गर्ने भन्ने स्पष्ट नभई पञ्चायतद्वारा यसको ठीक र उचित प्रयोग मात्र होला भन्ने कुरा अहिलेको स्थितिबाट भन्न नसकिने र यो काम शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने कामसँग पनि सम्बन्धित भएकोले विकासको काममा कसैले बाधा अडकाउ गर्न नपाओस्, त्यसको व्यवस्था गर्ने जिम्मेदारी हाललाई बडाहाकिमलाई दिनु बढी व्यावहारिक होला भन्ने राय भयो ।

४. तालुकदारी र जिमिंदारी प्रथाको अन्त

तालुकदारी र जिमिंदारी प्रथाको अन्त तुरुन्त गरी, जिमिंदारी गर्ने काम गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिइनु पर्दछ । यसबाट बेठ-बेगारी तथा सामान्य जनतालाई परिरहेको अरू असुविधाहरू समेतको अन्त हुन जानेछ । मालपोत असूल गर्ने काम चाहिँ जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ र गाउँ पञ्चायतहरूले मालपोतको उठ्तीको सयकडा २० प्रतिशत पाउने व्यवस्था हुनु पर्ने देखिन्छ ।

५. रजिष्ट्रेशन

हालै जारी भएको कृषिसम्बन्धी ऐन अन्तर्गत रु. ५० वा सो भन्दा बढी अड्क सापटी लिएमा त्यसलाई रजिष्ट्रेशन गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । यस्तो रजिष्ट्रेशन गर्ने काम गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ । साथै रु. १५०० सम्मको सबै प्रकारका लेनदेन, धितो बन्धक, खरिद-बिक्री इत्यादिको रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी काम पनि गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिनुपर्ने देखिन्छ ।

६. सर्भे गर्दा पञ्चायतको रोहवरमा गर्ने

सर्भे विभागबाट गरिने कित्ता नापी तथा अन्य किसिमको नापीमा पञ्चायतहरूलाई पनि सम्मिलित गराएमा सर्भे गर्ने अधिकारीहरूलाई वस्तुस्थितिको बढ्ता जानकारी हुने भएकोले सर्भे गर्दा गाउँ पञ्चायतहरूको रोहवरमा गर्नुपर्दछ ।

७. आवश्यक वस्तुहरूको वितरण

सरकारीस्तरबाट बिक्री वितरण गरिने फलाम, कर्कटपाता र सिमेण्ट आदि आवश्यक मालसामानहरू तथा अन्य वस्तुहरूको वितरणको कार्य जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्दछ । जिल्ला पञ्चायतहरूको उक्त कार्य सम्बन्धित विभागको शर्त र निर्देशन भित्र रही गर्नुपर्दछ । जिल्ला पञ्चायतहरूले उक्त काम ठीकसँग गरे नगरेको चेक चाहिँ अञ्चलाधीशबाट हुनुपर्दछ र दुरुपयोग गरेको पक्षमा आवश्यक कार्बाई समेत हुनुपर्दछ ।

८. दैवी प्रकोपबाट पीडित जनतालाई सहायता

१. सहायताको वितरण

आगो, बाढी, खोलो, पहिरो इत्यादिबाट पीडित जनतालाई तात्कालीक सहायता वितरण गर्ने काम जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिनु आवश्यक छ ।

स्थानीय वस्तुस्थितिको सबभैन्दा बढी ज्ञान पञ्चायतहरूलाई नै भएकोले यो भन्दा प्रभावकारी बढी साधन पाइन सकिदैन । अतः विभिन्न गढी, गौडा, गोस्वारा इत्यादिलाई यस बापत निकास भइरहेको रूपैयाँ तुरुन्त जिल्ला पञ्चायतहरूलाई हस्तान्तरित गरी दिनुपर्दछ । पीडित जनताको पुनर्वासको लागि काठ दिने अधिकार तथा सरकारबाट दिइने भूमि, अन्य वस्तुहरू तथा सुविधाको वितरणको कार्य पनि जिल्ला पञ्चायतलाई नै दिनुपर्दछ ।

२. मालपोतमा छूट

कुनै प्रकारको दैवी प्रकोपको कारणले गर्दा मालपोतमा दिनु पर्ने छूटका सम्बन्धमा सिफारिश गर्ने अधिकार हाल गौडा, गोस्वाराहरूलाई छ । गौडा, गोस्वाराहरूद्वारा यो कार्य हाल त्यसका कामका निमित्त रहेको जुनियर कर्मचारीहरूद्वारा गरिने गरिएको छ । यसबाट यो काम राम्रोसँग नहुने भएकोले यो कार्य अविलम्ब जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्दछ । जिल्ला पञ्चायतहरूले उक्त कार्य गाउँ पञ्चायतहरूको सिफारिसमा रूलनियम बमोजिम गर्नु पर्दछ ।

९. वन

वन विभागले प्रत्येक जङ्गलबाट दिन सकिने हर घरसंघा र दाउराको पूर्जीको संख्या निर्धारित गरी जिल्ला पञ्चायतलाई पठाइदिनु पर्दछ र जिल्ला पञ्चायतले उक्त संख्या भित्र रही आफ्ना अन्तर्गतका गाउँ पञ्चायतहरूमा उक्त पूर्जीको कोटा चाँडो दिनु पर्दछ र उक्त कोटा भित्र रही हर घरसंघा र दाउराको पूर्जी दिने अधिकार सम्बन्धित गाउँ पञ्चायतहरूलाई हुनुपर्दछ । तर यति मात्र अधिकार दिएर जनतालाई पर्याप्त मात्रामा सुविधा हुँदैन किनकि, आफूले पाएर काटेको लकडी वा दाउरालाई पाएको गराउन तथा पूर्जीमा दरपिठ गराउन वनपाले भएको

ठाउँमा पुग्नुपर्दछ । हाल नेपाल अधिराज्यमा लगभग ८०० वनपालेहरू छन्, जबकि गाउँ पञ्चायतहरूको संख्या ३५०० भन्दा बढी छ । यसले गर्दा पूर्जिमा दरपिठ गराउन पहाडी इलाकामा कहीं कहीं त २, ३ दिन सम्म हिँड्न पर्ने तथा तराई क्षेत्रमा पनि ८, १० कोश पनि हिँड्ने स्थिति पर्न आउँछ, अतः पूर्जिमा दरपिठ गर्ने तथा लकडी पास गर्ने काम पनि गाउँ पञ्चायतका सम्बन्धित वार्डका सदस्यलाई दिन सकेमा जनतालाई ठूलो सुविधा हुन जानेछ । उक्त सदस्यहरूले आफ्नो काम ठीकसँग गरेको छ, छैन तथा अधिकारको दुरुपयोग भएको छ, छैन समेत हेर्न र तत्सम्बन्धी रेखदेख गर्ने काम वन विभागले आफ्नो अधिकारीहरूद्वारा गरी कुनै भ्रष्टाचार अथवा अनियमित काम भएको रहेछ भने जिल्ला पञ्चायत तथा गढी, गोस्वारालाई सूचना दिने प्रबन्ध हुन सके बेश हुनेछ । साथै आजकल लकडीको नाप क्यूविक फीटमा गरिने भएकोले र त्यसलाई गाउँ पञ्चायतका सदस्यहरूले राम्रोसँग बुझ्न नसक्ने भएकोले उनीहरूले बुझ्न सक्ने गरी त्यसलाई सरल बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

विभिन्न पञ्चायतहरूले, अवैध किसिमबाट रुख कटानी भएको, जङ्गल फडानी भएको, हाल आवादी भएको अथवा लकडी निकासी गरेको कुराहरू पत्ता लगाई त्यसको सूचना वन विभागको स्थानीय अफिसलाई दिनु पर्दछ । साथै, पञ्चायती वनमा पञ्चायतहरूले अनिवार्यरूपले वृक्षारोपण गर्नुपर्दछ र सरकारी जङ्गलमा यससम्बन्धी कार्यमा सहयोग दिनु पर्दछ ।

प्रचलित वन ऐनमाथि लेखिएबमोजिम आवश्यक संशोधन भएमा अहिलेलाई काम चल्ने देखिन्छ, तर पञ्चायतलाई वनसम्बन्धी अझ बढी अधिकार दिनु आवश्यक भएकोले यस सम्बन्धमा निम्नलिखित सुझाव आयोगको रायमा उपयुक्त देखिन्छ :

(क) पञ्चायत वन

तराई इलाकामा पञ्चायती वन छुट्याईदिनु पर्दछ र यस्तो वनको आकारको आधारमा उक्त वनको संरक्षणको काम जिल्ला पञ्चायत वा गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ । मूल जङ्गलहरू चाहिँ अहिले जस्तै वन विभागकै संरक्षणमा रहनु पर्दछ जसबाट श्री ५ को सरकारले वन सम्पदाको निर्यात गर्छ । पञ्चायती वनको उपयोग र संरक्षणको बारेमा वन विभागले पञ्चायतहरूलाई आवश्यक प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउनु पर्दछ । प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतले आफ्नो जिल्लालाई आवश्यक पर्ने वनको संरक्षण र संवर्धन पनि गर्नुपर्ने छ ।

(ख) पहाडी क्षेत्रमा वनको संरक्षण

पहाडी क्षेत्रमा जहाँबाट वन सम्पदाको निर्यात हुने सम्भावना छैन, त्यहाँ वन संरक्षण गर्ने काम सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतहरूलाई पूर्णतया दिनु पर्दछ । हाल यो काम सम्बन्धित गढी, गौडाबाट भइरहेको छ । वनको संरक्षण गर्ने कार्यमा चाहिँ वन विभागले पञ्चायतहरूलाई समय समयमा सल्लाह दिनु पर्दछ । तर कुनै खास क्षेत्रमा कुनै वन सम्पदाको संरक्षण गर्न श्री ५ को सरकारले आवश्यक सम्भेमा त्यस्तो क्षेत्रको वन जङ्गलमा श्री ५ को सरकारले आफ्नो नियन्त्रण राख्न सक्दछ ।

१०. कृषि

(क) विकास कार्य

कृषि प्रसारसम्बन्धी कार्य उन्नत जातका बीउ, विरुवा र कुखुराको चल्ला, साँढे, गाई आदिको वितरण तथा अन्य सुविधाहरू पुर्‍याउने काम, विभागीय प्राविधिक निर्देशन र नीति भित्ररही जिल्ला पञ्चायतको सामान्य प्रशासकीय देखरेखमा गरिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । सौ वाँध, पैन, कुलो इत्यादि निर्माण गर्ने काममा विभागले दिने सहायता र अनुदान जिल्ला पञ्चायत मार्फत दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(ख) हाल आवादी

ऐन नियमले हाल आवादी योग्य ठहर्‍याएको जग्गालाई आवादीको निम्ति वितरण गर्ने कार्य पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ र जिल्ला पञ्चायतले सरकारी नीति निर्देशन भित्र रही जमीनको वितरण गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

(ग) सुरक्षित किसानहरूको लगत तयार गर्ने

सुरक्षित किसानहरूको लगत तैयार गर्ने अधिकार र उत्तरदायित्व पञ्चायतहरूलाई दिइएमा यो काम सबभन्दा संतोषजनक तरीकाले सम्पन्न हुन सक्नेछ ।

(घ) पुनर्वास

पुनर्वासको योजना पनि सकभर जिल्ला पञ्चायतहरूद्वारा नै कार्यान्वित गराउनु राम्रो हुनेछ

११. स्वास्थ्य

जिल्लास्तरमा रहेका अस्पतालहरू, स्वास्थ्य केन्द्रहरू, स्वास्थ्य यूनिटहरू तथा आयुर्वेदीय औषधालयहरू जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत राख्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । यस्ता अस्पतालहरूको चेक गर्ने, सामान्य देखरेख गर्ने सम्पूर्ण अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ । जिल्लास्तरको सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूको भवन इत्यादि सबै निर्माण गर्ने कार्य पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।

हाल विभिन्न जिल्लाहरूमा औषधि पुर्‍याउने काममा कठिनाइको अनुभव भई सम्बन्धित रेल हेडबाट औषधिहरू जिम्मा लिई ठाउँ ठाउँमा पठाउने कार्यको अभिभारा पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ । दुवानी खर्च चाहिँ स्वास्थ्य विभागबाट सम्बन्धित पञ्चायतहरूलाई प्राप्त हुनुपर्दछ ।

१२. शिक्षा

(क) स्कूलहरूको सञ्चालन

प्राथमिक स्कूलहरूको सञ्चालन गाउँ पञ्चायतहरूलाई तथा माध्यमिक स्कूलहरूको सञ्चालन जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिनु पर्दछ ।

(ख) आर्थिक सहायताको वितरण

शिक्षा विभागबाट विभिन्न प्राथमिक र माध्यमिक स्कूलहरूलाई वितरण हुने आर्थिक सहायता अब सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतबाट हुनुपर्दछ । यसो भएमा वास्तवमा राम्रोसँग चलिरहेका स्कूलहरूले मात्र सहायता पाउँछन् र ठीकसँग नचलेका स्कूलहरूको सहायता रोक्न सकिने छ । पञ्चायतहरूलाई स्थानीय स्थितिको राम्रो बोध भइराख्ने हुनाले यो काम पञ्चायतहरूले बढ्ता राम्रोसँग गर्न सक्दछन् । प्राथमिक स्कूलको आर्थिक सहायताको वितरणको कार्य चाहिँ जिल्ला पञ्चायतले गाउँ पञ्चायतलाई नै प्रत्यायोजित गर्नुपर्दछ ।

(ग) स्कूलको स्थान निर्धारण गर्ने

शिक्षा विभागले कुनै जिल्लामा थप स्कूलहरू खोल्न चाहेमा उक्त स्कूलहरूको स्थान निर्धारण गर्ने कार्य, विभागीय नीति र निर्देशनभित्र रही जिल्ला पञ्चायतले गर्न पाउनु पर्दछ । यसैगरी प्रौढ शिक्षा क्लासहरूको सञ्चालन, नयाँ प्रौढ शिक्षा केन्द्र खोल्ने कार्य, प्रौढ शिक्षकहरू उपलब्ध गराउने कार्य, उनीहरूलाई परिश्रमिक बाँड्ने तथा शिक्षा सामग्रीहरूको वितरण इत्यादि गर्ने सबै जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा गराउनु पर्दछ ।

१३. सडक र पुलहरू

सडक, पुल र अरू बाटाहरूका सम्बन्धमा पञ्चायतहरूलाई सुम्पिने कामहरू दुई श्रेणीमा विभाजित गर्न सकिन्छ ।

(क) पञ्चायतहरूलाई नै अधिकार दिई पञ्चायतकै प्रशासन, अधिकार र बजेटद्वारा गरिने कामहरू ।

(ख) श्री ५ को सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्रै रहेका, तर पञ्चायतकै माध्यमद्वारा गरिने कामहरू पञ्चायतहरूलाई अधिकार दिई पञ्चायतकै प्रशासन अधिकार बजेटद्वारा गराउने कामहरू निम्नलिखित छन् :

(क) राजमार्गहरू र स्थानीय महत्व मात्र नभई धेरै जिल्लाहरूको आवागमनको साधनको रूपमा रहेको बढी महत्वको मूल बाटोहरू बाहेक अरू सबै मोटर चल्ने गाडा हिँड्ने बाटो र पुलहरूको देखरेख संभार ।

(ख) पहाडी इलाकाहरूमा आफ्नो जिल्लामा पर्ने सबै पैदल र खच्चड हिँड्ने बाटोहरू ।

- (ग) आफ्नो जिल्ला भित्र पर्ने सबै पैदल बाटोहरूमा पर्ने सबै भोलुङ्गे र अरू किसिमका पुलहरूको देखरेख र संभार ।
- (घ) पहाड र मधेशका ठूला ठूला नदीनालाहरूमा तारघाटको बन्दोबस्त उक्त कामहरू पञ्चायतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने हुनाले सो कामहरू पञ्चायतहरूले आफ्नो प्रशासन अन्तर्गत आफ्नै बजेटद्वारा गर्नुपर्दछ । हाललाई यस्तो कामको निमित्त प्राविधिक सहायता र रेखदेख सम्म सरकारद्वारा दिए पुग्दछ । तर उक्त बाटोहरूको मर्मत वा निर्माणको लागि सरकारको बजेटमा रहेको रुपियाँ चाहिँ जिल्ला पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ ।

पञ्चायतहरूले उक्त अधिकार क्षेत्रभित्रका बाटो पुलहरू इत्यादिको रोडशेष पुल र पहाडका पैदल मूलवाटाहरूमा हिँड्ने घोडा, खच्चड र अन्य चौपाया पिच्छेको दस्तूर इत्यादि लिनपाउनु पर्दछ । पञ्चायतका उक्त आम्दानी सडक, पुल, तारघाट, पैदल बाटाहरूबाट मात्र हुन सक्ने स्रोत देखाइएका छन् । सो बाहेक अरू किसिमका स्रोतहरू र हाल सुरु सुरुमा सरकारबाट दिइने अनुदान पनि पञ्चायतहरूको आम्दानीको साधनहरू हुन सक्दछन् ।

राजमार्गहरूको निर्माण तथा संभारको कामहरू श्री ५ को सरकारले आफैं गर्नुपर्दछ । तर जिल्लाभित्र सीमिति रहेका मूल बाटाहरूको निर्माण तथा संभारको कामहरूमा श्री ५ को सरकारले सरकारको इञ्जिनियरहरूको प्राविधिक देखरेखमा सकभर जिल्ला पञ्चायतद्वारा गराउने प्रयत्न गर्नुपर्दछ । पञ्चायतद्वारा गराइएका यस्ता कामहरूमा पञ्चायतले श्री ५ को सरकार प्रति जवाफदेही हुन पर्नेछ र सरकारले दिएको रूल नियम बमोजिम काम गरी फाँटवारी पेश गर्नु पर्नेछ ।

जिल्लाका स्थानीय सडकहरूमा बस सर्भिस चलाउन स्वीकृति दिने तथा सो बापत आवश्यक रोयल्टी इत्यादि चार्ज गर्ने अधिकार पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु मनासिब छ ।

१४. खाद्य सङ्कट निवारण

खाद्य सङ्कट भएको इलाकामा श्री ५ को सरकारले दिने सबै सहायता सुविधाको वितरण विभागीय नीतिअनुसार जिल्ला पञ्चायतद्वारा नै हुनुपर्दछ ।

१५. जग्गा प्राप्तिसम्बन्धी अधिकार

हाल गाउँ पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायतहरूले गर्न लागेको विकास कार्यहरू जस्तै सडक, कुलो इत्यादिको निर्माणमा जिल्ला पञ्चायतहरूलाई जग्गा प्राप्त गर्न अधिकार नभएकोले निकै बाधा परिरहेका छन् । यस बाधालाई हटाउनको निमित्त जिल्ला पञ्चायतहरूलाई आफूले गर्न लागेको विकास कार्यको निमित्त जिल्ला भित्रको जग्गा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनपर्ने देखिन्छ । त्यसका लागि कानूनी व्यवस्था समेत हुनुपर्दछ ।

१६. अन्य विकास कार्य

जिल्ला पञ्चायत ऐनअनुसार श्री ५ को सरकारको जिल्लास्तरका सबै विकास योजनाहरूलाई जिल्ला पञ्चायतले कार्यान्वित गर्नु पर्नेछ । यस कानूनी व्यवस्थालाई कार्य रूपमा परिणत गर्नको निमित्त सबै मन्त्रालय र विभागहरूले आफ्ना जिल्लास्तरका योजनाहरूलाई कार्यान्वित गर्नको लागि चाहिने खर्च अविलम्ब जिल्ला पञ्चायतहरूलाई पठाई दिनुपर्दछ । साथै, उक्त रूपैयाँ कुनै प्रकारले कुन काममा कसरी खर्च गर्ने हो, त्यस सम्बन्धमा पनि जिल्ला पञ्चायतलाई आवश्यक निर्देशन दिनु पर्दछ र जिल्ला पञ्चायतले उक्त रूपैयाँको हिसाव सम्बन्धित विभागले तोकेको ढाँचामा तैयार गरी पठाई दिनु पर्दछ । सरकारले निम्नलिखित किसिमका योजनाहरूलाई जिल्लास्तरका योजना मान्नु पर्दछ भन्ने हाम्रो राय छ :

- (१) एउटा जिल्लालाई मात्र असर पार्ने योजनाहरू ।
- (२) सामान्यतः एक लाख भन्दा बढी खर्च लाग्ने योजनाहरू ।
- (३) सामान्यतः जिल्लामा उपलब्ध प्राविधिज्ञहरूद्वारा सम्पन्न हुन सक्ने तथा उच्च प्राविधिक ज्ञान नचाहिने किसिमका योजनाहरू ।

तर उक्त मापदण्डहरू सामान्य मार्ग प्रदर्शनका लागि मात्र हुन् ।

१७. रेडियो र बन्दूकको लाइसेन्स तथा नागरिकताको परिचयपत्र

जनतालाई अनावश्यक असुविधाबाट बचाउनको निमित्त निम्नलिखित अधिकारहरू पनि पञ्चायतलाई दिन बान्छनीय हुनेछ :

- (क) रेडियो लाइसेन्स दिने अधिकार-जिल्ला पञ्चायत
 - (ख) रेडियो लाइसेन्स रिन्यू गर्ने अधिकार- गाउँ पञ्चायत
 - (ग) भरुवा बन्दुकको लाइसेन्स दिने अधिकार-जिल्ला पञ्चायत
 - (घ) भरुवा बन्दुकको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने अधिकार-गाउँ पञ्चायत
 - (ङ) बन्दूक, राइफल, रिभल्वर इत्यादिको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने अधिकार-जिल्ला पञ्चायत
 - (च) सम्बन्धित गाउँ पञ्चायतको सिफारिशमा नागरिकताको परिचय पत्र दिने अधिकार जिल्ला पञ्चायत ।
- जुन-जुन लाइसेन्स दिने अथवा रिन्यू गर्ने अधिकार जुन तहको पञ्चायतलाई दिइन्छ सो लाइसेन्स दिएको अथवा रिन्यू गर्ने वापत प्राप्त हुने फी दस्तूरको रकम पनि उक्त तहकै पञ्चायतलाई नै प्राप्त हुनुपर्दछ ।

१८. सरजमीन गर्ने, साक्षी राख्ने इत्यादिसम्बन्धी अधिकार

कुनैपनि मुद्दामा सरकार वा अदालतको तर्फबाट सरजमीन गर्नुपर्दा गाउँ पञ्चायतसंग बुझी गाउँ पञ्चायतको रायलाई मान्यता दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । यसले गर्दा गाउँ पञ्चायतहरूको प्रभाव र प्रतिष्ठामा ठूलो बृद्धि हुनेछ ।

१९. न्यायसम्बन्धी अधिकारहरू

गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१८ अनुसार केही मुद्दाहरू छिन्ने अधिकार गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिइएको छ । तर उक्त अधिकारहरूलाई गाउँ पञ्चायतहरूले प्रयोग गर्न पाएका छैनन् । यस सम्बन्धमा छलफल हुँदा आयोगको राय भयो कि गाउँ पञ्चायतहरूलाई वास्तवमा सक्रिय र प्रभावकारी बनाउने हो भने उनीहरूलाई न्यायसम्बन्धी अधिकार प्राप्त हुनु आवश्यक छ । तसर्थ हाललाई ऐनमा उल्लेख भए जति मुद्दाहरू र साधारण गाली बेइज्जती तथा कुटपीटसम्बन्धी मुद्दाहरू गाउँ पञ्चायतहरूले हेर्न पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ र मुद्दाहरू हेर्ने उक्त अधिकारहरूको प्रयोग उचित रूपले भैरहेको छ भन्ने कुराको एकीन भएपछि अरू पनि थप मुद्दाहरू हेर्ने अधिकार दिनु पर्दछ ।

२०. योजना

जिल्ला पञ्चायत ऐन, २०१९ अनुसार जिल्ला पञ्चायतहरूलाई श्री ५को सरकारको जिल्लास्तरका विकास योजनाहरूलाई कार्यान्वित गर्ने अधिकार दिने व्यवस्था भएको छ । यसबाट योजनाको कार्यान्वितमा जिल्ला पञ्चायतको हात हुने नै भयो । तर, योजना कार्यान्वित गर्दा मात्र होइन योजना बनाउँदा पनि जनप्रतिनिधिहरूलाई शरीक गराउन उत्तिकै आवश्यक छ । अतः आयोगको रायमा राष्ट्रिय योजना परिषद् विभागहरूले केन्द्रीयस्तरको योजना बनाउँदा तथा मन्त्रालय र विभागहरूले आफ्नो आयोजनाहरू बनाउँदा जिल्ला पञ्चायतहरूले दिएको आफ्नो जिल्लाको विकासका आवश्यकता र संभावनाहरूमाथि विचार गरी बनाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

२१. विविध

(क) बाँकी बक्यौता असूल गर्ने

सरकारी-दण्ड-जरिवाना इत्यादि वापत जिल्ला जिल्लामा सरकारी बाँकी रुपियाँको ठूलो रकम छ । हालको सरकारी यन्त्रबाट उक्त रकम सबै उठ्न सक्ने देखिँदैन । अतः यो काम जिल्ला र गाउँ पञ्चायतलाई दिएमा यस्ता बाँकी लागेका व्यक्तिहरू पञ्चायतको नजरबाट बच्न मुश्किल छ र बाँकी-बक्यौताको धेरै मात्रामा उठ्न जानेछ । यो रकम उठाए वापत पञ्चायतहरूलाई कमसेकम सयकडा ५० दिनुपर्छ ।

(ख) मठ-गुठीहरूको सञ्चालन

राष्ट्रियस्तरको बाहेक जिल्ला मठ, गुठीहरू इत्यादिको सञ्चालन जिल्ला पञ्चायतको सामान्य रेखदेख र निर्देशनमा भएमा काम सुचारुरूपले चल्ने देखिन्छ ।

(ग) वारुणयन्त्र

हाल वारुणयन्त्र श्री ५ को सरकारको सोभै नियन्त्रणमा छन्, तर तिनीहरूको सञ्चालन सम्बन्धित नगर पञ्चायतहरूबाट नै हुनु बढ्ता असल देखिएकोले वारुणयन्त्रहरू माथिको नियन्त्रण तथा तत्सम्बन्धीमा रहेको वजेट नगर पञ्चायतहरूलाई दिनुपर्दछ ।

(घ) जिल्लासम्बन्धी तथ्याङ्क

विभिन्न विषयहरूको तथ्याङ्क नभई कुनै किसिमको योजना बनाउन नसकिने हुँदा सरकारबाट सङ्कलन गर्न विभिन्न विषयमा तथ्याङ्कसम्बन्धी काम सम्बन्धित गाउँ र जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्ने देखिन्छ । यस बापत पञ्चायतहरूलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा अनुदान वा अन्य किसिमको सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

(ङ) मिलहरू खोल्ने लाइसेन्स

जिल्ला पञ्चायतहरूलाई आफ्नो जिल्ला भित्र २ हर्स पावरसम्मको मिल कारखाना इत्यादि खोल्न इजाजत दिने अधिकार हुनुपर्दछ ।

(च) जेल निरीक्षण

सदर जेलखाना बाहेक जिल्लामा रहेका अरू जेलखानाहरूलाई समय समयमा निरीक्षण गरी सुधारको निम्ति सिफारिश गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु राम्रो हुनेछ ।

(छ) पाटी-पौवा, धर्मशालाको मर्मत

जिल्लाभित्रका सार्वजनिक पाटी पौवा, धर्मशाला आदिको मर्मत र संरक्षण बापत श्री ५ को सरकारबाट गोस्वारा, माल इत्यादिलाई दिइने रकम अब जिल्ला पञ्चायतलाई दिई उक्त काम पनि जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिनु राम्रो हुनेछ । जिल्ला पञ्चायतले हेरी उक्त अधिकार गाउँ पञ्चायतहरूलाई सुम्पिन सक्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ । जिल्लाभित्र रहेका अरू पाटी-पौवा, धर्मशालाहरूको दुरुपयोग हुन नपाओस् भन्ने व्यवस्था गर्ने अधिकार पनि जिल्ला पञ्चायतहरूलाई हुनुपर्दछ ।

(ज) पानीघाट र गौचरसम्बन्धी मुद्दा

जिल्ला पञ्चायतलाई स्थानीय वस्तुस्थितिको बढी जानकारी हुने भएकोले पानीघाट, गौचर र डगर बाटो सम्बन्धित तथा यस्तै अरू मुद्दामा अपील हेर्ने अधिकार पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।

(झ) हुलाकहरू

जिल्लामा रहेको सहकारी र अतिरिक्त हुलाकहरू जिल्ला पञ्चायतहरूको आफ्नो रेखदेखमा सम्बन्धित गाउँ पञ्चायतहरूद्वारा चलाउन पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

(ञ) कागज सरकारी चलाउने

विभिन्न पञ्चायतहरूले पञ्चायतसम्बन्धी काममा चिट्ठीपत्रहरू चलाउँदा कागज सरकारीको सुविधा पाउनु पर्दछ ।

२२. सदस्यहरूलाई भत्ता

जिल्ला पञ्चायत ऐनअनुसार पञ्चायतको बैठक महीनामा कमसेकम एक पटक गर्नुपर्दछ । जिल्ला पञ्चायतका सदस्यहरू जिल्लाका विभिन्न भागमा बस्ने हुँदा उनीहरूलाई जिल्ला पञ्चायतको बैठकमा भाग लिन आउँदा निकै भ्रमण गर्ने तथा खर्च गर्न पनि आवश्यकता पर्न सक्दछ । उक्त खर्च स्वयम् वहन गर्न धेरै सदस्यहरू आफ्नो आर्थिक अवस्थाले गर्दा नसक्ने स्थितिमा हुन सक्छन् । अतः उनीहरूलाई यस सम्बन्धमा केही भत्ता दिएन भने जिल्ला पञ्चायतको बैठकमा सदस्यहरूको उपस्थिति घट्न गई कोरम समेत नपुग्ने अवस्था पर्न आउन सक्दछ र यसो भयो भने ऐनमा लेखिएको कुरा पूरा हुन नसक्ने हुन आउँछ । अतः आयोगको रायमा जिल्लामा पञ्चायतका सदस्यहरूलाई जिल्ला पञ्चायतको बैठकमा भाग लिन आफ्नो घरबाट हिंडेको दिनदेखि जिल्ला पञ्चायतको बैठक समाप्त नभएको दिनसम्म प्रत्येक दिनको रु. १०। मा नवढाई दैनिक भत्ता दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । दैनिक भत्ताको

दर चाहिं जिल्लासभाले निर्णय गरेअनुसार हुनुपर्दछ । यसैगरी सभापतिलाई पनि दिनको १०१- मा नबढाई आफूले जिल्ला पञ्चायतको काम गरेको दिनको दैनिक भत्ता प्राप्त हुने व्यवस्था हुनुपर्दछ । तर कुनै सदस्य वा सभापतिले श्री ५ को सरकारबाट कुनै मासिक भत्ता वा पारिश्रमिक पाइरहेको छ भने निजले यो भत्ता पाउने छैन । सभापतिले सकभर सधैं जिल्ला पञ्चायतमा काम गर्ने व्यवस्था गर्नु राम्रो हुनेछ ।

भाग- २

पञ्चायत ऐनमा गर्नुपर्ने संशोधनहरू

(१) गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१८

१. गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१८ का विभिन्न दफाहरूमा स्थानीय हाकिम भन्ने शब्दको प्रयोग भएको छ । उक्त ऐन बन्दा जिल्ला पञ्चायतको गठन भई नसकेकोले नै उक्त शब्द राखिएको हुन सक्दछ । तर अब विभिन्न तहका पञ्चायतहरूको गठन भइसकेकोले स्थानीय हाकिमलाई कायम राख्नु वाञ्छनीय छैन । हाम्रो विचारमा स्थानीय हाकिमको सट्टा जिल्ला पञ्चायतका सभापति भन्ने राख्नु बढ्ता युक्तिसंगत हुनेछ ।
२. ऐनको दफा ९(२) अनुसार गाउँसभाका सदस्यहरू मध्ये सयकडा २० ले मुनासिब माफिकको कारण देखाई दरखास्त दिएमा र गाउँ पञ्चायतले निर्णय गरेमा प्रधानपञ्चले गाउँसभाको असाधारण बैठक बोलाउनु पर्ने व्यवस्था छ । हाम्रो विचारमा सयकडा २० सदस्यहरूको संख्या धेरै भएकोले त्यसको सट्टा सयकडा १० भन्ने राख्नु पर्छ ।
३. गाउँसभाको हक वा सम्पत्ति शीर्षक दफा १३ को उपदफा २ (ख) मा श्री ५ को सरकार वा जिल्ला पञ्चायतले उपयोग गर्न नचाहेसम्म त्यहाँका खानीहरू भन्ने थप्नु पर्ने देखिन्छ ।
४. पञ्चायतले गर्नुपर्ने काम शीर्षक दफा २९ को (श) मा गाउँ पञ्चायतले श्री ५ को सरकार वा जिल्ला पञ्चायतले तोकेको कानून बमोजिमको काम गर्ने भन्ने भएकोमा जिल्ला पञ्चायतले सुम्पिएको काम गर्ने भन्ने राख्नु पर्ने देखिन्छ ।
५. दफा ४२ मा गाउँ पञ्चायतको समक्ष गरेको मिलापत्रको मान्यता अदालतमा गरेको मिलापत्र सरह हुनेछ भन्ने राख्नु पर्ने देखिन्छ ।
६. बक्सौनी र दण्ड-सजाय शीर्षक दफा ४६ मा मिलापत्र गरिए बापत सयकडा १ मात्र बक्सौनी लाग्न सक्ने भन्ने लेखिएकोमा त्यसको सट्टा सयकडा ५ सम्म भन्ने राख्नु पर्दछ ।
७. दफा ६५ मा ऐन, नियम, उपनियम बर्खिलाप काम भएकोमा १ आना देखि १० रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्ने व्यवस्था भएकोमा हाम्रो विचारमा उक्त रकम कम भएकोले त्यसको सट्टा रु. २५ सम्म राख्नु पर्दछ ।
८. दफा ४१ को (च) मा श्री ५ को सरकारले तोकेको रु. २५ सम्म जरिवाना वा तीन महिनासम्म कैद हुने वा मुद्दा-मामिलाहरू पनि गाउँ पञ्चायतहरूले हेर्न पाउने व्यवस्था छ । हाम्रो विचारमा यो व्यवस्था व्यावहारिक छैन । पञ्चायतहरूले हेर्न पाउने मुद्दा, अपराधमा पाउन सक्ने सजायबाट होइन अपराधको किसिम वा प्रकारबाट निर्धारित हुनुपर्दछ ।
९. ऐनको विभिन्न दफाहरूमा "तोकिएको" वा "तोकिए बमोजिमको" भन्ने शब्दहरू राखिएका छन् । उक्त तोकिएको भनिएका कुराहरू नियमहरूद्वारा तोक्ने व्यवस्था गरिएको छ । हाम्रो विचारमा उक्त शब्दहरू यथासम्भव हटाइदिनु पर्दछ र नियमहरू चाहिं चाँडै बनाइदिनु पर्दछ ।
१०. गाउँसभाहरूले उठाउन पाउने करहरूसम्बन्धी दफा १४ मा घर धुरी रकम पनि थप्नु पर्नेछ । यसले गर्दा गाउँ पञ्चायतहरूको आय-स्रोतमा ठोस बृद्धि हुन जानेछ ।
११. ऐनको दफा ६२ मा गाउँ पञ्चायतहरूले आफ्नो अधिकारको दुरुपयोग गरेमा वा आफ्नो काम नगरेमा श्री ५ को सरकारले त्यसलाई भङ्ग वा निलम्बन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । जिल्ला पञ्चायत खडा भइसके पनि गाउँ पञ्चायतसम्बन्धी उक्त अधिकार अब श्री ५ को सरकारको सट्टा माथिल्लो तहको पञ्चायत अर्थात् जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।

१२. पञ्चायतले गर्नुपर्ने काम शीर्षक दफा २९ मा निम्नलिखित कुराहरू पनि थप्नु पर्ने देखिन्छ :
- (क) ग्राम पञ्चायत इलाकाभित्र पर्ने हाट, मेला, चौपाया, बजार, तमाशा इत्यादिको बन्दोबस्त गर्ने खडा गर्ने, र त्यसको नियन्त्रण र रेखदेख गर्ने ।
 - (ख) ग्राम पञ्चायत अन्तर्गतका पसलमा किनबेच गर्ने नाप-तौलका साधनहरू इत्यादिको घटी-बेसीको जाँच गर्ने ।
 - (ग) अवैध ढङ्गबाट मादक पदार्थको विक्री वितरणमा र भट्टी इत्यादि माथि नियन्त्रण राख्ने ।
 - (घ) अनैतिक पेशा गर्ने गराउने र बहुलाएको वा अश्लील रूपमा हिँड्नेलाई पक्राउ गरी आवश्यक कार्बाई गर्ने ।
 - (ङ) सार्वजनिक रूपमा समाजलाई अहित हुने वा ज्यू-ज्यान खतडा हुने खाडल, ढुङ्गा, रुख, घर गारो, पर्खाल इत्यादि भत्काई दिने वा खाडल पुरी दिने वा मर्मत गर्न लगाउने र त्यस्ता प्रकारका रुख पनि छुल्ने काट्न लगाउने ।
 - (च) फरार भएका अपराधीहरू, शान्ति भङ्ग गर्नेको लगत लिई त्यस प्रकारका अपराधीहरूलाई पक्राउ गरी रिपोर्ट साथ नजीकको पुलिस ठानामा पठाई दिने ।
१३. गाउँ पञ्चायतको प्रधानपञ्च अथवा कुनै सदस्य वा पदाधिकारीले आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दा गरेको कुनै कार्यको फलस्वरूप अदालतमा मुद्दा पर्न गएमा निजलाई अरू गैर सरकारी व्यक्ति सरह तारीख बोक्नु नपरी सरकारी अड्डाहरूलाई प्राप्त भए सरहको सुविधा प्राप्त हुने गरी ऐनमा कुनै व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

(२) नगर पञ्चायत ऐन, २०१८

१. ऐनको दफा १७ मा श्री ५ को सरकारको पूर्व स्वीकृतिले नगर पञ्चायतहरूले केही कामहरू गर्न पाउने भन्ने उल्लेख भएको छ । तर नगर पञ्चायतमाथिको तहको जिल्ला पञ्चायतको गठन भइसकेकोले नगर पञ्चायतले श्री ५ को सरकारसँग सोभै सम्पर्क राख्ने आवश्यकता देखिदैन । अतः श्री ५ को सरकारको सट्टा जिल्ला पञ्चायतको भन्ने राख्नु पर्ने देखिन्छ ।
२. दफा ८ अनुसार नगर पञ्चायतका निर्वाचित सदस्यहरूले मात्र प्रधानपञ्च र उप-प्रधानपञ्च निर्वाचन गर्न पाउँछन्, तर दफा ९ को उप-दफा ४ को खण्ड (घ) अनुसार भने मनोनीत सदस्यहरूले पनि नगर पञ्चायतको निर्वाचित सदस्यलाई हटाउने प्रस्ताव गर्न पाउने हुँदा सो दुवै दफा परस्पर विरोधी छन् । अतः हटाउने प्रस्तावमा पनि निर्वाचित सदस्यले मात्र मत दिन पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
३. जिल्ला पञ्चायतको गठन भइसकेकोले अब स्थानीय हाकिमको सट्टा "जिल्ला पञ्चायत सभापति" भन्ने राख्नु पर्दछ ।
४. दफा ६० को उप-दफा १ मा "श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृति भएपछि" को सट्टा जिल्ला पञ्चायतबाट स्वीकृति भएपछि राख्ने ।
५. दफा ३९ को उप-दफा (४) मा सवारीहरूमा वार्षिक रु. १००/- नबढाई कर लगाउन पाउने व्यवस्था भएकोमा उक्त दरलाई हटाई दिनु पर्दछ ।
६. ऐनको दफा ४४ मा नगर पञ्चायतहरूलाई श्री ५ को सरकारले खारेज गर्न सक्ने व्यवस्था भएकोमा, अब जिल्ला पञ्चायतहरूको गठन भइसकेकोले उक्त अधिकार जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशबाट प्रयोग गर्न पाउने व्यवस्था राख्नु पर्दछ ।

(३) जिल्ला पञ्चायत ऐन, २०१९

१. ऐनको दफा ३१ वा अन्य कुनै उपर्युक्त स्थानमा, पञ्चायतका सदस्य वा कर्मचारीहरूले आफ्नो कर्तव्य पालन गर्दा कसैले कुटपीट गरेमा, उनीहरूलाई पनि सरकारी कर्मचारीहरूलाई प्राप्त भए सरहको सुविधा प्राप्त हुनेछ भन्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

२. ऐनको दफा २४ मा जिल्ला पञ्चायतले आवश्यक सम्झौता आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्र पर्ने कुनै कुरा सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी रिपोर्ट पेश गर्नको निमित्त सदस्यहरू बाहेक अरू कुनै व्यक्तिलाई पनि समावेश गरी समिति गठन गर्न सक्नेछ भन्ने कुरा थप्नु पर्ने ।
३. जिल्ला पञ्चायतले आफ्नो जिल्ला अन्तर्गतका नगर पञ्चायत तथा गाउँ पञ्चायतहरूको आम्दानी खर्चको हिसाबकिताब जाँचन सक्ने व्यवस्था पनि ऐनमा राख्न बाञ्छनीय छ ।
४. गाउँ पञ्चायत वा नगर पञ्चायत अथवा तिनीहरूको कुनै कर्मचारीले ऐन, नियम उप-नियमले गर्नुपर्ने कामका सम्बन्धमा दिएको आदेशको विरुद्ध कसैलाई चित्त नबुझी उजुरी गर्न चाहेमा जिल्ला पञ्चायतमा उजुर गर्न सक्ने व्यवस्था पनि ऐनमा हुनु बाञ्छनीय छ ।
५. ऐनको दफा २७ को उप-दफा (२) मा सभापतिले आफ्नो अधिकार सचिव वा अन्य कुनै अफिसरलाई सुम्पिन पाउने व्यवस्था भएकोमा, निजले सो अधिकार उप-सभापति वा अन्य कुनै सदस्यलाई पनि दिन सक्ने व्यवस्था हुनु राम्रो हुनेछ ।
६. ऐनको दफा ३३ को (घ) मा श्री ५ को सरकारबाट निर्धारित भएको मालपोत अथवा अन्य करहरू मध्येको रकम जिल्ला कोषमा आम्दानी बाँधिने व्यवस्था भएकोमा, त्यसको सट्टा मालपोतको सयकडा १० भनी तोकेर राखिदिनु नै हाम्रो विचारमा बाञ्छनीय छ ।
७. जिल्लासभाले लगाउन पाउने कर, दस्तूरसम्बन्धी दफा ३५ मा तल लेखिएका कुराहरू पनि थप्नु पर्ने देखिन्छ :
 - (१) जिल्ला भरिका विभिन्न जन्तु, जनावरको सिपी, हाड, दाँत, खुर, सिङ्ग, छाला, रौं, प्वाँख विक्री हुने वस्तु एकत्रित गर्ने वा विक्री गर्ने ठेक्का दिने ।
 - (२) व्यापारी उद्देश्यले चलाइएको कारखाना, पसल इत्यादिमा लगाइने साइनबोर्डमाथि कर लगाउने ।
 - (३) जिल्लासभा कोषबाट सहायता गरी खनिएको कुलो पैतल खेतहरूमा सिँचाई भएको पानीमा पोत लगाउने ।
 - (४) जिल्लाभित्र बग्ने नदीहरूको ढुङ्गा, टुइन लाग्ने घाट ठेक्काको व्यवस्था माछा आदि जल जन्तु, ढुङ्गा, मुढा, दहत्तर वहत्तर समेतमा ठेक्का लगाउने ।
 - (५) विशेष चाड-पर्वमा लाग्ने ठूला ठूला मेलामा बजार बसाली मेला, विक्री कर र कुनै प्रदर्शनीको खास व्यवस्था मिलाई मनोरञ्जन कर लगाउने ।
८. दफा ३५ को उप-दफा (४) मा घरहरूको सट्टा "घर वा सम्पत्तिमा भनी" राख्नु पर्ने देखिन्छ ।
९. ऐनको दफा ३५ को उप-दफा (५) मा जिल्लासभाले नगर पञ्चायतको क्षेत्रभन्दा बाहिरको ठाउँहरूमा राखिएको सवारीहरू उपर कर लगाउन सक्ने भन्ने उल्लेख भएको छ । सवारीहरू उपर कर लगाउने अधिकार गाउँसभाहरूलाई पनि भएकोले दोहोरो पर्न गएको छ । हाम्रो विचारमा यो कर लगाउने अधिकार वास्तवमा गाउँ पञ्चायतहरूलाई हुनु पर्ने भएकोले उप-दफा (५) भिकिदिनु पर्दछ ।
१०. जिल्ला पञ्चायतको कामसम्बन्धी दफा २३ मा निम्नलिखित कुराहरू पनि थप्नु वेश हुनेछ :
 - (१) पर्यटकहरूको सुविधासम्बन्धी व्यवस्था मिलाउने ।
 - (२) श्री ५ को सरकारबाट जिल्ला सम्बन्धमा भएका ठेक्का पट्टासम्बन्धी एग्रीमेण्टका प्रतिहरू राखी सो बमोजिम काम भए, नभएको देखरेख गर्ने ।
 - (३) बेवारिसी सम्पत्तिको बन्दोबस्त गर्ने ।

करसम्बन्धी दफाहरू

विभिन्न ऐनको करसम्बन्धी दफाहरूमा सामान्य दृष्टिबाट आवश्यक देखिएका संशोधनसम्बन्धी सुझावहरू माथि दिइएका छन् । यस सम्बन्धमा हामीहरू एउटा अर्को सुझाव पनि पेश गर्न चाहन्छौं । पञ्चायतहरूले कस्तो किसिमको कर लगाउन पाउनु पर्दछ, उक्त करहरूको दर राख्नु बाञ्छनीय छ, छैन विभिन्न किसिमका करहरूले सरकारी आर्थिक नीति माथि के कस्तो प्रभाव पार्दछन् इत्यादि कुराको विशेषज्ञहरूद्वारा राम्रो अध्ययन जाँचबुझ

हुनु पर्दछ र उनीहरूद्वारा तयार गरिएका सुझावहरू माथि अध्ययन गरी करसम्बन्धी दफाहरूमा आवश्यक संशोधनहरू हुनु पर्दछ ।

परिच्छेद ४ अञ्चल पञ्चायत

राष्ट्रिय पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायतको बीचमा रहेको अञ्चल पञ्चायतको आफ्नो वेग्लै महत्व छ । प्रशासनको विकेन्द्रीकरण गर्दा जिल्ला पञ्चायतमा रहेको प्रशासन एवं विकाससम्बन्धी गहन जिम्मेदारी अञ्चल पञ्चायतमा नभए पनि पञ्चायत दर्शनको विकास र प्रचारमा यसको ठूलो हात रहने छ । एक अञ्चलमा सरदर पाँच विकास जिल्ला पर्दछ । घटीमा ४ र बढीमा ८ विकास जिल्लाको अञ्चलहरू आफ्नो भौगोलिक परिस्थितिले गर्दा आकार प्रकारमा भिन्न भएपनि यी एक एकाईहरूमा सकेसम्म पूर्ण छन् ।

अञ्चल पञ्चायतलाई प्रशासन र विकास सम्बन्धित विशेष अधिकारहरू नदिएकोले यसमा केही आकर्षण कम हुन सक्छ । अञ्चल पञ्चायतको सभापतिमा अञ्चलाधीशलाई मनोनीत गर्ने कुरा समितिको बैठकमा उठेको थियो । तर आयोगको रायमा यो व्यवस्थाले फाइदा देखिदैन । पञ्चायती व्यवस्थाका विभिन्न तहमा जनप्रतिनिधिले प्राप्त गरेको प्रतिष्ठाको अनुकूल यो काम हुनेछैन । निर्वाचित सभापतिलाई नै अञ्चलाधीश मान्ने अथवा अञ्चलाधीश नै कुनै व्यवस्थाद्वारा अञ्चलमा निर्वाचन गराउने तर्फमा पनि छलफल भयो । हाम्रो रायमा यस सम्बन्धमा पनि अहिले प्रोत्साहन दिनु उचित देखिएन । अञ्चलको भर्खरै निर्माण भएको छ र अञ्चलवासीको आपसमा अहिले एक एकाईको भावना पनि जमिसकेको छैन । यस प्रशासकीय एकाईलाई अब केही वर्ष केन्द्रको नै अधीनमा संगठित हुनु पर्दछ । २५।३० वर्षमा यस रूपबाट संगठित भएपछि र साथै नेपालको आवागमन र सञ्चारको साधनमा अभिवृद्धि भएपछि सम्भव छ । त्यस पृष्ठभूमिमा अञ्चलाधीशको निर्वाचन गर्न सकियोस् र अञ्चललाई पनि प्रशासन र विकाससम्बन्धी बढी अधिकार दिन सकियोस् । अहिले त अञ्चल पञ्चायतले पञ्चायत दर्शनको सम्बन्धमा विचार गर्नु परेको छ । राष्ट्रिय पञ्चायतको व्यवस्थापनसम्बन्धी अधिकतम बोझा र जिल्ला पञ्चायतको प्रशासन तथा विकासको जिम्मेदारी अञ्चल पञ्चायतमा नभएकोले अञ्चल पञ्चायतले सहजै राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक विभिन्न विषयमा छलफल गर्ने प्रशस्त मौका पाउन सक्दछ । उभय पक्षको त्रुटिहरू क्लेलाउन अञ्चल पञ्चायत एक उपयुक्त ठाउँ हुन सक्छ । देशभरिमा यदि १४ ठाउँमा पञ्चायतसम्बन्धी खोज चल्न र विभिन्न विद्वानहरूको जमघट गराएर, सेमिनार, सानोतिनो गोष्ठी, पुस्तक-पुस्तिका प्रकाशन तथा अरू अनेक खोजीद्वारा पञ्चायतसम्बन्धी अनुसन्धान भयो भने पञ्चायत दर्शनको एक ठूलो खाँचोको पूर्तिहुन सक्दछ । राष्ट्रिय पञ्चायतमा भएका निर्णयका सम्बन्धमा छलफल गर्ने र यसको प्रचार गर्ने अञ्चल पञ्चायत एक ठूलो साधन हुन सक्दछ । राष्ट्रिय पञ्चायतको सदस्यता अञ्चल पञ्चायतमा अनिवार्य गरी जिल्ला पञ्चायतबाट उनीहरूलाई मुक्त गर्न सकिन्छ । जुन गहन जिम्मेदारी जिल्ला पञ्चायतले बोक्नु पर्छ त्यो हेरी राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यहरूलाई जिल्ला पञ्चायतको काम दिनु पनि हुँदैन । अञ्चल पञ्चायतको सदस्यताबाट अञ्चलसभाको सदस्यता स्वतः कायम हुनाले राष्ट्रिय पञ्चायतको पुनः निर्वाचनमा पनि यसले बाधा हुने छैन ।

पञ्चायत दर्शनसम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने काम बाहेक जिल्ला पञ्चायतले काम गरेको नगरेको जाँच गर्ने तथा आवश्यक निर्देशन समेत दिने अधिकार पनि अञ्चल पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ । तर यो काम वर्षमा ३४ पटकभन्दा बढी हुनुहुँदैन । अञ्चलस्तरको विभिन्न निर्माण कार्यमा एक सल्लाहकारको रूपमा अञ्चलाधीशलाई सहयोग गर्ने पनि अधिकार दिन सकिन्छ । अञ्चल पञ्चायतका सदस्यहरूको पूर्ण मर्यादा हुनु पर्दछ र प्रत्येक सरकारी उत्सवमा निम्त्याउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । अञ्चल पञ्चायत-पञ्चायत व्यवस्थाको बडो नै महत्वपूर्ण अङ्ग हो भन्ने कुरा राम्ररी बुझ्नु परेको छ । यसको लागि बेला बेलामा मन्त्रीहरू र अरू बुद्धिजीविहरूको भ्रमण कार्य आवश्यक पर्नेछ । अञ्चलस्तरीय ठूला-ठूला सम्मेलनमा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको सवारी चलाउन सकिनेछ । अनुसन्धानिक कार्यमा आवश्यक परे जिल्ला पञ्चायतमा सभापतिको मातहत सानो एक अङ्ग खडा गर्न सकिन्छ र यस्तै सम्भव छ केन्द्रमा पनि कुनै पञ्चायत अनुसन्धान केन्द्र खोल्नु परोस् । तर अहिलेलाई अञ्चल पञ्चायतबाट नै यो महत्वपूर्ण कामको थालनी गरे हुन्छ ।

आफ्नो यस कामको लागि अञ्चल पञ्चायतलाई एक निजी कोषको अत्यन्त ठूलो आवश्यकता पर्नेछ । यसको लागि निम्नलिखित व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ :

- (१) प्रत्येक जिल्लाले आफ्नो निजी आम्दानीको १० प्रतिशत अञ्चल कोषमा सहयोग गर्ने,
- (२) केन्द्रीय सहायता,
- (३) चन्दा,
- (४) अञ्चल पञ्चायतबाट प्रारम्भ गरिएको कुनै कार्यबाट हुन आएको मुनाफा आदि ।

यस बाहेक कुनै पत्रिका निकाले प्रचार विभागबाट केही मासिक विज्ञापन उपलब्ध गराउन सकिन्छ र विभिन्न मन्त्रालयले पनि समय समयमा विशेष कामको लागि अञ्चल पञ्चायत मार्फत आर्थिक सहायता गरी आफ्नो काम गराउन सक्दछ ।

आयोगको यो दृढ विश्वास छ कि पञ्चायत दर्शनको खोजीका लागि अञ्चल पञ्चायत एकदम नै उपयुक्त ठाउँ हुनेछ । अञ्चल पञ्चायतलाई पञ्चायत व्यवस्थाको एक बुद्धिजीवी क्षेत्रको रूपमा पनि लिन सकिन्छ । जसको अथक परिश्रमबाट एक ठूलो खाँचोको पूर्ति सहजै हुन सक्नेछ ।

परिच्छेद ५ महानगर पञ्चायत

नेपालको महत्त्व दिनौ अन्तरराष्ट्रिय जगतमा बढ्दो छ र यसको साथै यसको राजधानीको कुनै बेला दुनियाँबाट बेग्लै राखिएको काठमाडौँका समस्या धेरै सीमित थिए । तर यसको आधुनिकीकरण र बढ्दो जनसंख्याले गर्दा काठमाडौँ मात्र होइन यस वरिपरीका क्षेत्रफलका बारेमा पनि विचार गर्नुपर्ने भएको छ । भौगोलिक दृष्टिबाट पाटनलाई बेग्लै शहर भन्न गाह्रो पर्न थालेको छ र भोलि जनसंख्यामा भादगाउँ पनि आज भैँ टाढा रहन सक्दैन । यी तीन शहर कुनैबेला तीन राज्यका तीन राजधानी भएपनि, आज हर दृष्टिकोणबाट एक आधुनिक राज्यको संयुक्त रूपबाट राजधानी हुनसक्ने मात्र छन् । उपत्यकाका तीन नगर पञ्चायत मात्र होइन यस वरिपरीका अरू ग्राम पञ्चायतहरूको पनि बेग्लाबेग्लै रूपमा विकास सम्भव छैन । उपत्यकाको चारैतिर मोटर हिँड्छ । वाटो पुल कसले हेर्ने ? नगरमा नेपालीलाई शिक्षित र स्वस्थ बनाएर त्यससँग जोडिएको ग्रामीणलाई स्कूल र अस्पतालको आवश्यकता छैन भन्न सकिन्न । थोरै क्षेत्रफल तर धेरै आबादी यस उपत्यकाका समस्या मध्ये एक हुन् । जनसंख्यालाई सुविधामा राख्नु पञ्चायतका कर्तव्य हुन् । तर जुन किसिमबाट आधुनिक मानवको माग बढेका छन्; त्यसलाई साधारण आर्थिक बोझले पूरा गर्न असम्भव छ । यसको लागि चाहिने वृहत् योजना र ठूलो धनराशिको अभाव छ । उपत्यकाभरिको सम्मिलित जनशक्ति र धनशक्ति लगायो भने मात्र उपत्यकाको छिटो विकास सम्भव देखिन्छ ।

यद्यपि जिल्ला विभाजनको रूपमा यो उपत्यका १६६ ग्राम पञ्चायत, ३ नगर पञ्चायत र ३ जिल्लामा विभाजित छ र नेपालको संविधानको अनुसूची ४ ले यस जिल्ला विभाजनलाई मान्यता प्रदान गर्दै राष्ट्रिय पञ्चायतमा चार स्थान पनि प्रदान गरेको छ । तर राजधानीको जुन द्रुततर निर्माण आवश्यक छ त्यसमा २०० वर्गमीलको क्षेत्रलाई यसरी विभाजन गरेर काम होला जस्तो देखिँदैन । यस क्षेत्रलाई एक एकाई मानेर त्यसैअनुसार यहाँको संगठन हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

यसरी यो कुरा सहजै भन्न सकिन्छ कि लण्डन सिटी काउन्सिलको बेलायतको स्थानीय स्वायत्त शासनको विभाजनमा बेग्लै अस्तित्व भए भैँ यहाँ पनि राजधानीमा हुने यससम्बन्धी बेग्लै व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । एक एकाईको रूपमा यहाँको पञ्चायत संगठित हुनुपर्नेछ । पूरा उपत्यकाको एउटै नामाकरण हुनु आवश्यक छ । यस एकाईको रूपमा नै यसलाई स्वीकार गरी राष्ट्रिय पञ्चायतमा सोभै प्रतिनिधित्व प्रदान गर्न सकिन्छ । सम्भव छ, यसबाट बागमती अञ्चलको पनि समस्या घट्ला । उपत्यका भित्रका तीनै नगर पञ्चायत र १६६ ग्राम पञ्चायतहरूले आफ्ना प्रतिनिधि यस महानगर पञ्चायतमा पठाउने छन् । सुविधाको लागि नगर र ग्राम पञ्चायतको प्रतिनिधि संख्यालाई अहिले बराबर पनि पार्न सकिन्छ । बराबर प्रतिनिधि भएको सभाबाट निर्वाचित भएर यस महानगर पञ्चायतले सम्पूर्ण उपत्यकाको लागि योजना तैयार पार्नेछ र उसको कोषबाट पनि बढी ठूला

ठूला कामको समेत आयोजना सम्भव हुनेछ । यस्तो एक पञ्चायतको निर्माण यस उपत्यकाभित्र हुनसके यस पञ्चायतलाई अधिकार पनि निकै मात्रामा प्रदान गरी स्थानीय व्यक्तिलाई एक आदर्श स्थानीय सरकारको काममा सहयोगी बनाउन पाइने थियो ।

परिच्छेद ६

विकेन्द्रीकरणका केही समस्याहरू

पञ्चायती व्यवस्थाको मूल उद्देश्य नै जन-प्रतिनिधिहरूलाई शासनको प्रत्येक तहमा सम्मिलित गराएर एउटा जागृत, सक्रिय र विकासोन्मुख समाजको स्थापना गर्नु हो । केवल केन्द्रीय तहमा मात्र निर्वाचित विधायिका अथवा मन्त्रिपरिषद् राखेर मात्र वास्तवमा प्रजातन्त्रको लक्ष्य प्राप्त गर्न सकिदैन । सरकारद्वारा प्रत्येक तहमा गरिने कार्य त्यस तहमा रहेका जन-प्रतिनिधिहरूद्वारा सञ्चालित हुने व्यवस्था हुन सकेमा मात्र वास्तविक प्रजातन्त्र आउँछ । पञ्चायती व्यवस्थाको मूल सिद्धान्त पनि यही हो, अतः विकेन्द्रीकरणको आवश्यकता स्पष्ट र निर्विवाद छ ।

तर, विकेन्द्रीकरण गर्नको निमित्त कागजमा एउटा आदेश दिएर मात्र पञ्चायती व्यवस्थाको उद्देश्य हासिल गर्न सम्भव छैन । विकेन्द्रीकरणतर्फ अग्रसर हुनुपर्ने लक्ष्य स्पष्ट भएतापनि विकेन्द्रीकरणको बाटो अत्यन्त कठिन छ । सयौं वर्षसम्म अशक्त, निष्क्रिय, अशिक्षित र शोषित गरी राखिएका जनतालाई केवल अधिकार दिएर मात्र जागरूक बनाउन सकिन्न । कुनै पनि अधिकारको विकेन्द्रीकरण गर्नुभन्दा पहिले उक्त अधिकार प्रत्यायोजित गर्ने संस्थाको क्षमतामाथि विचार गर्नु आवश्यक छ । क्षमताभन्दा बाहिरको अधिकार दिनु विकेन्द्रीकरण गर्नु होइन, अव्यवस्था उत्पन्न गर्नु हुनजान्छ । यस दृष्टिबाट विचार गर्दा क्षमताअनुसारको अधिकार दिनु मात्र वास्तविक विकेन्द्रीकरण हुनेछ । साथै अधिकारहरू नदिई पञ्चायतहरूमा चेतना उत्पन्न गर्न कठिन छ भन्ने कुरा पनि सत्य छ, अतः यस जटिल अवस्थामा यस समस्यामाथि बडो सावधानी र गम्भीरतापूर्वक विचार गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

अधिकारको उचित प्रयोगको निमित्त सर्वप्रथम पञ्चायतहरूलाई अनुभव र प्रशिक्षणको आवश्यकता पर्नेछ । अधिकारहरूको उचित प्रयोग गर्ने शक्ति सहज र चाँडै प्राप्त गर्न सकिने कुरा होइन । यसको निमित्त विभिन्न तहका पञ्चायतका सदस्यहरूलाई सरकारका विभिन्न विभागीय कार्य गतिविधि तथा तिनीहरूको महत्वका सम्बन्धमा राम्रो जानकारी हुनु पर्दछ । साथै, विभिन्न पञ्चायतहरूले आफैले गर्नुपर्ने कार्यहरू कुन प्रकारले गर्नुपर्दछ त्यसको पनि ज्ञान हुनु आवश्यक र सबभन्दा बढी अधिकारको प्रयोग जिल्ला वा गाउँको सामूहिक हितको निमित्त प्रयोग गर्नुपर्दछ र अधिकारको साथै त्यसमा जिम्मेवारीहरू पनि निहित हुन्छन् र उक्त जिम्मेवारीहरूलाई राम्ररी बुझी अधिकारको दुरुपयोग गर्न हुँदैन इत्यादि पञ्चायतका आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई सदस्यहरूले राम्ररी महसूस गरेको हुनुपर्दछ । यो हुनलाई तालिम र अनुभव चाहिन्छ जो कि क्रमशः मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

पञ्चायतहरूको सफलताको निमित्त यससँग सम्बन्धित सबैमा मनोवैज्ञानिक परिवर्तन हुनु पनि आवश्यक छ । यो परिवर्तन पञ्चहरूमा, सरकारी कर्मचारीहरूमा तथा केही अंशमा जनतामा पनि आउनु पर्दछ । प्रथमतः पञ्चहरूले यस कुराको अनुभव गर्न सक्नु पर्दछ कि उनीहरूलाई पञ्चायती व्यवस्था अन्तर्गत प्राप्त भएको अधिकार र शक्ति उनीहरूको लाभका लागि होइन, जिल्ला वा गाउँका लाभका लागि मात्र हो । दोस्रो, जिल्लास्थित सरकारी कर्मचारीहरूले यो बुझ्नु पर्दछ कि पञ्चायती व्यवस्था अन्तर्गत वास्तविक शक्ति चुनिएका पञ्चहरूमा रहन्छ र कर्मचारीहरूको मुख्य काम र कर्तव्य जनताका प्रतिनिधिहरूको इच्छानुसार शासन चलाउनुमा सहायता गर्नु हो । अहिलेसम्म जिल्लास्थित कर्मचारीहरूले केन्द्रबाट नै आदेश पाइरहेको बानीले गर्दा तथा जिल्लामा आफ्ना आफ्ना अड्डाका उनीहरू स्वयं प्रमुख भएर बसेकोले जनताद्वारा चुनिएका पञ्चहरूले अब उनीहरूको कार्य र गतिविधिलाई निर्दिष्ट गर्न सक्दछन् भन्ने कुरा धेरैलाई नरुचु आश्चर्यको कुरा होइन । अतः यस विषयमा प्रत्येक मन्त्रालय वा विभागले आफ्ना जिल्लास्थित कर्मचारीहरूलाई पञ्चायती व्यवस्थाको महत्व तथा त्यसमा उनीहरूले गर्नुपर्ने र उनीहरूको स्थानका सम्बन्धमा बराबर जानकारी गराई यस व्यवस्थाको आशयअनुसार कार्य सञ्चालन हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । तेस्रो, जनताको मनःस्थितिमा पनि परिवर्तन हुनु आवश्यक छ । पञ्चायतहरू उनीहरूकै संस्थाहरू हो र यसले दिएको आदेशहरूको निष्क्रिय पालन गर्ने मात्र होइन यसले उठाएका कदमहरूमा सक्रिय र सहर्ष योगदान गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको अनुभव र चेतना जनतामा आउनु पर्दछ । यो दुई तरिकाले आउन

सकदछ । पहिला, पञ्चायतको प्रयत्न स्वरूप जिल्लामा भएको विकास कार्य जनताले स्वयं देखेर यस कुराको अनुभव गर्न सकदछन् । दोस्रो, व्यापक प्रचारद्वारा पनि उनीहरूलाई यो कुरा बुझाउन सकिन्छ । यी दुवै दिशातर्फ प्रयत्नशील हुनुपर्दछ ।

पञ्चायतहरूको सफलताको निमित्त अर्को ठूलो आवश्यकता छ बराबर निरीक्षण र मार्ग प्रदर्शनको । पञ्चायतहरूलाई अधिकार दिएपछि स्वयम् सबै कुरा ठीक भइहाल्दछ भन्ठान्नु ठीक हुँदैन । नयाँ व्यवस्थाको यस प्रारम्भिक अवस्थामा पञ्चायतहरूले आफ्नो कामका सम्बन्धमा अलमलिनु अस्वाभाविक होइन । ऐन-नियमहरूको राम्रो व्याख्या गर्न नसकेर तथा बजेट बनाउने योजना तैयार गर्ने, करहरू लगाउने सिद्धान्त र तरीका तथा यस्तै अरू कुराहरूको राम्ररी मेलो नपाएर यसो हुन सम्भव हन्छ । अतः हाललाई विभिन्न तहका पञ्चायतहरूले गरेको कार्यहरूको बराबर निरीक्षण गरी उनीहरूलाई मार्ग प्रदर्शन गर्ने व्यवस्था हुन अत्यन्त आवश्यक छ । यसका लागि हाम्रो विचारमा अरू कुराहरूको अतिरिक्त एउटा पत्रिकाको प्रकाशन पनि बान्छनीय छ । पत्रिकामा पञ्चायत दर्शनसम्बन्धी लेखहरूको अतिरिक्त विभिन्न पञ्चायतहरूले गरेको विकास-कार्यहरू तथा उनीहरूले गरेका तत्सम्बन्धी नयाँ प्रयोगहरूको समेत वर्णन हुनुपर्दछ । यसले गर्दा विचार अनुभवको पारस्परिक आदान प्रदान सम्भव हुनेछ र सबै पञ्चायतहरू यसबाट लाभान्वित हुन सक्ने छन् ।

माथि उल्लेख गरिएका कुराहरूबाट स्पष्ट हुन्छ कि अधिकारको विकेन्द्रीकरण विस्तारै तथा क्रमीक रूपले गर्दै जानु पर्नेछ । यस कुरालाई समेत विचार गर्दा, हाम्रो रायमा विकेन्द्रीकरण हाल निम्नलिखित सिद्धान्तहरूमा आधारित हुनुपर्दछ :

- (१) पञ्चायतहरूले प्रयोग गर्दा कामको दक्षता र प्रभावकारिता नघट्ने किसिमका सबै अधिकारहरू उनीहरूलाई प्रत्यायोजित गर्नु पर्दछ ।
- (२) अधिकारहरूको विकेन्द्रीकरण पञ्चायतहरूको क्षमता अनुसार गर्नु पर्दछ । अधिकारको प्रयोग गर्ने संस्थाको क्षमताभन्दा बढी अधिकारहरू दिइएमा अधिकारको उचित प्रयोग हुन नसकी भन्नु अव्यवस्था उत्पन्न हुने सम्भावना हुन्छ । अतः विभिन्न उपायहरूद्वारा पञ्चायतहरूको क्षमता बढाउँदै लगी तथा उनीहरूलाई सुसंगठित गर्दै गई अनि अधिकारहरू दिदै जानुपर्दछ ।
- (३) अधिकारको विकेन्द्रीकरण क्रमीक र योजनाबद्ध रूपले हुनुपर्दछ । पञ्चायती व्यवस्थाको मूल लक्ष्य जनतालाई सबै तहको शासनमा सम्मिलित गराएर प्रशासनमा जनतालाई सक्रिय सहयोगी बनाउनु र साथै विकासको निमित्त सदैव प्रयत्नशील रहने एउटा चेतनशील र जागृत समाजको स्थापना गर्नु हो । तर अन्तिम लक्ष्य यो हुँदा हुँदै पनि विकाससम्बन्धी कार्यहरू नै व्यवस्थित ढङ्गले विभिन्न पञ्चायतले गर्न नसक्दै अरू सामान्य प्रशासकीय अधिकार समेत उनीहरूलाई दिँदा उक्त अधिकारहरूको प्रयोगमा नै उनीहरूको समस्त ध्यान केन्द्रित भई उनीहरूले गर्नुपर्ने विकाससम्बन्धी काममा शिथिलता आउने सम्भावना हुन्छ । तर, ग्रामीण समाजमा चेतना उत्पन्न गर्नको निमित्त गाउँ तथा जिल्लाका जनताको आफ्नै श्रम र साधनले भ्याउने कार्यहरू प्रारम्भ गर्न उनीहरूलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने भएकोले पञ्चायती व्यवस्थाको यस प्रारम्भिक अवस्थामा विकास कार्यहरूमा कुनै किसिमको ढिलाई आउन दिनु बान्छनीय छैन । यस बाहेक, प्रशासनको दृष्टिबाट प्रारम्भमा पञ्चायतहरूलाई उनीहरूले सम्हाल्न सक्ने भन्दा बढी उत्तरदायित्व र अधिकार दियो भने अव्यवस्था उत्पन्न भई कुनै पनि काम राम्रोसँग चलन नसक्ने स्थिति उत्पन्न हुने सम्भावना हुन्छ । अतः सर्वप्रथम अहिले जिल्ला पञ्चायत ऐन तथा गाउँ पञ्चायत ऐनमा उल्लेख गरिएका अधिकार र कर्तव्यको पालन व्यवस्थित ढङ्गले हुन गराउनेतर्फ विशेष जोड दिनुपर्दछ र उक्त अधिकारहरूको प्रयोग व्यवस्थित ढङ्गले हुन थालेपछि अरू अधिकारहरू क्रमशः दिदै आदर्श पञ्चायतमा उल्लेख गरिएको लक्ष्य प्राप्तितिर अगाडि बढ्दै जानुपर्दछ भन्ने आयोगको राय छ ।

अत्यन्त विकसित अवस्थाको गाउँ पञ्चायत र जिल्ला पञ्चायतको अधिकार र कार्य पद्धति कस्तो हुनुपर्दछ भन्ने कुराको उल्लेख आदर्श पञ्चायतसम्बन्धी परिच्छेदमा गरिसकिएको छ । तर त्यसमा लेखिएअनुसारको काम हुन पर्याप्त समय लाग्नेछ । उक्त परिच्छेद पञ्चायती व्यवस्थालाई पूर्ण रूपले लागू गर्नको निमित्त कुन दिशातर्फ कस्तो प्रयत्न हुनु पर्दछ भन्ने कुराको मार्ग-दर्शनका लागि राखिएको हो । यसतर्फ निरन्तर प्रयत्न हुँदै जानु

आवश्यक छ । निकट भविष्यमा पञ्चायतहरूलाई दिन सकिने अधिकारका सम्बन्धमा आयोगको दुवै उप-समितिहरूले दिएका रिपोर्टहरू तथा त्यसका आधारमा आयोगले गरेका सिफारिशहरू पनि परिच्छेद ३ मा दिइसकिएका छन् ।

माथि उल्लेख गरिएका सिद्धान्तहरूको आधारमा विकेन्द्रीकरणको एउटा क्रमबद्ध योजना तैयार गरिनु पर्दछ । उक्त योजनामा विकेन्द्रीकरणको अन्तिम लक्ष्यमा २३ खुडकिलो गरी पुग्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । प्रारम्भिक अवस्थामा ऐनद्वारा प्रदत्त अधिकारमा केही सामान्य अधिकारहरू थप गर्ने, दोश्रो अवस्थामा सो भन्दा बढी अधिकारहरू दिने, तेस्रो अवस्थामा त्यसभन्दा अझ बढी अधिकार दिई पञ्चायतहरूको क्षमता बढाउँदै लगी अनि अन्तिम अवस्थामा पुग्ने योजना हुनु पर्दछ । प्रत्येक अवस्थामा बढी अधिकार दिनु भन्दा पहिले उक्त अधिकारहरूको प्रयोग पञ्चायतहरूद्वारा कुन प्रकारले गरिन्छ, त्यसबाट के के समस्याहरू उत्पन्न सक्दछन्, ती समस्याहरूको कसरी समाधान हुन सक्दछ, इत्यादिको अध्ययन गरी थप अधिकारहरूको प्रयोग व्यवस्थित ढङ्गले हुने प्रबन्ध गर्न सकियोस् भन्नका लागि प्रत्येक अञ्चलको एक एक जिल्लामा थप अधिकारहरूको प्रयोगमा परीक्षण गर्नु वाञ्छनीय हुनेछ र उक्त परीक्षणको नतीजाको आधारमा अरू जिल्लाहरूमा पनि सो अधिकारहरू दिइनु पर्दछ भन्ने आयोगको राय छ ।

यस सिलसिलामा हामी अर्को एउटा कुराका सम्बन्धमा पनि सुझाव पेश गर्न उचिछ ठान्दछौं - त्यो हो जिल्ला प्रशासनको भावी रूपरेखा । आयोगको रायमा "जिल्लामा बडाहाकिमको जस्तो शक्तिशाली पद रहिरहुन्जेलसम्म एउटा जनप्रतिनिधि संस्थाको रूपमा पञ्चायतहरू राम्रोसँग विकसित हुन सक्दैनन्" भन्ने हाम्रो धारणा छ । अतः शान्ति सुरक्षाको कार्य तुरुन्त पञ्चायतहरूलाई नदिएतापनि बडाहाकिमको पदको चाहिँ अन्त गर्ने सिद्धान्त स्वीकार गर्नु आवश्यक छ । तर साथै यस्तो प्रभावकारी पदलाई तुरुन्त समाप्त गर्न पनि सम्भव वा वाञ्छनीय नभएकोले यस सम्बन्धमा एउटा क्रमबद्ध योजना बनाई आगामी केही वर्ष भित्रमा बडाहाकिमको पद सबै जिल्लाहरूबाट क्रमशः समाप्त गरिसक्नुपर्दछ भन्ने हाम्रो राय छ । तर बडाहाकिमको पदको अन्त गरेर एउटा शून्यावस्था उत्पन्न गरिदिनु तथा बडाहाकिमको पदको सबै कार्यहरू कुनै न कुनै संस्थाले गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

बडाहाकिमले हाल गरिरहेको कार्यहरूलाई स्थूल रूपले तल लेखिएअनुसार विभाजित गर्न सकिन्छ :

- (क) जिल्लामा शान्ति-सुरक्षा र स्थिरता कायम गर्ने,
- (ख) भ्रष्टाचार निवारण गर्ने,
- (ग) आवश्यक मालसामानहरूको वितरण गर्ने,
- (घ) जिल्लास्थित सरकारी विभिन्न अफिसहरूको रेखदेख र नियन्त्रण गर्ने,
- (ङ) विविध ।

आयोगको रायमा आदर्श पञ्चायतको लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकिएसम्म अथवा कुनै विशेष पञ्चायतलाई प्रयोगात्मक रूपमा बढी अधिकार दिने निर्णय नभएसम्म उक्त कार्यहरू निम्नलिखित कर्मचारी अथवा संस्थाहरूलाई सुम्पिनु वाञ्छनीय र व्यावहारिक हुनेछ ।

- (१) जिल्लामा शान्ति-सुरक्षा र स्थिरता कायम गर्ने सामान्य जिम्मेदारी अञ्चलाधीशहरूलाई दिनु पर्नेछ । अञ्चलाधीशले उक्त अधिकारहरूको प्रयोग जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशलाई समेत ध्यानमा राखी स्वयम् वा जिल्ला पुलिस अफिसरद्वारा गर्नु वा गराउनु पर्नेछ ।
- (२) भ्रष्टाचार निवारण गर्ने जिम्मेदारी पनि हाल अञ्चलाधीशमा रहनु वाञ्छनीय हुनेछ । अञ्चलाधीशले यो अधिकार स्वयम् वा जिल्ला पञ्चायतद्वारा प्रयोग गर्नु वा गराउनु पर्दछ ।
- (३) शेष अधिकारहरूको कार्बाई जिल्ला पञ्चायतलाई नै दिनु पर्दछ ।

माथि लेखिए बमोजिम गरिएपछि पञ्चायतहरूले विकसित हुने र फुल्ने अवसर पाउने छन् । तर पञ्चायती व्यवस्थाको राम्रो र बलियो जग बसाल्नको निमित्त प्रारम्भको ४/५ वर्षसम्म विभिन्न तहका पञ्चायतहरूको कार्य र गतिविधिलाई बराबर निरीक्षण गरी उनीहरूलाई मार्ग प्रदर्शन गरिरहनु पर्दछ भन्ने विचार हामी पुनः दोहर्‍याउन चाहन्छौं । यस कार्यको विशेष उत्तरदायित्व अञ्चलाधीशहरूलाई दिनु वाञ्छनीय छ ।

पञ्चायती व्यवस्था मूलतः एउटा प्रजातान्त्रिक व्यवस्था हो । यसको सफलता नै यसले जनतालाई सजग र सक्रिय गरी देशमा रहेको जनबल र धन-बललाई परिचालन गरी सबैलाई देश निर्माणको महान् इच्छुक र सक्रिय सहयोगी बनाउन सक्ने शक्तिमा छ । अधिनायकवादी व्यवस्थामा भैं यस व्यवस्थामा देशनिर्माणको काम करबल र एकतर्फी निर्देशनको भरमा हुँदैन । जनताको जागृत चेतना र इच्छा र चाहनाको फलस्वरूप हुन्छ । यस मूलभूत सिद्धान्तलाई सबै पञ्चहरूले सदैव स्मरण राख्नुपर्दछ र उनीहरूको जुनसुकै कार्यको सञ्चालन पनि पारस्परिक छलफल र विचारहरूको आदान-प्रदानको आधारमा हुनु पर्दछ । पञ्चायतहरूको निर्णयहरू कार्यान्वित गर्दा शक्ति होइन, तर्क र विश्वासलाई बढी प्रयोग गरिनुपर्दछ र जनतालाई विभिन्न उपायहरूद्वारा उनीहरूलाई चित्त बुझाई उक्त निर्णयहरू लागू गर्नमा इच्छुक सहयोगी बनाउनेतर्फ बढ्ता ध्यान दिनु पर्दछ भन्ने आयोगको विचार छ । शक्ति विकेन्द्रीकरणको उच्च आदर्श यही हो र पञ्चायतको सफलता यसैमाथि निर्भर छ ।

(विश्वबन्धु थापा)

अध्यक्ष

(खड्गबहादुर सिंह)	(सूर्यविक्रम ज्ञवाली)
सदस्य	सदस्य
(नरेन्द्रकुमार प्रधान)	(ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की)
सदस्य	सदस्य
(मोतीलाल राजभण्डारी)	(भोजराज घिमिरे)
सदस्य	सदस्य
(जयप्रकाश)	(गेहेन्द्रबहादुर राजभण्डारी)
सदस्य	सदस्य
(वेदबहादुर पन्त)	(तेजेन्द्रबहादुर खड्का)
सदस्य	सदस्य
(गोकर्णराज शास्त्री)	(भुवनेश्वरप्रसाद उपाध्याय)
सदस्य	सदस्य
(नीरविक्रम शाह)	(शेखर शर्मा)
सदस्य	सदस्य
(चन्द्रजङ्गबहादुर सिंह)	(कर्णबहादुर राई)
सदस्य	सदस्य
(दिलबहादुर श्रेष्ठ)	(नारायणदत्त भट्ट)
सदस्य	सदस्य
(छेत्रविक्रम राणा)	(कुलशेखर शर्मा)
सदस्य	सचिव

अनुसूची - १

राजदरवार प्रमुख सचिवालयको विज्ञप्ति

प्रशासन व्यवस्थालाई विकेन्द्रीकरण कुन तरीकाबाट क्रमशः गर्दै लैजाँदा ठीक हुन्छ भन्ने विषयमा सुझावका लागि राष्ट्रिय पञ्चायतका अध्यक्ष श्री विश्वबन्धु थापाको अध्यक्षतामा देहायका व्यक्तिहरू भएको एक आयोग श्री ५ महाराजाधिराजबाट गठन गरिबक्सको छ ।

१. श्री विश्वबन्धु थापा, अध्यक्ष राष्ट्रिय पञ्चायत-	अध्यक्ष
२. श्री गृह एवम् पञ्चायत मन्त्री, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
३. श्री सूर्यविक्रम ज्ञवाली, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
४. श्री नरेन्द्रकुमार प्रधान, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
५. श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
६. श्री मोतीलाल राजभण्डारी, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
७. श्री भोजराज घिमिरे, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य

८. श्री जयप्रकाश, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
९. श्री गेहेन्द्रबहादुर राजभण्डारी, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१०. श्री वेदबहादुर पन्त, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
११. श्री तेजेन्द्रबहादुर खडका, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१२. श्री गोकर्णराज शास्त्री, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१३. श्री भुवनेश्वरप्रसाद उपाध्याय, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१४. श्री नीरविक्रम शाह, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१५. श्री शेखर शर्मा, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१६. श्री चन्द्रजङ्गबहादुर सिंह, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१७. श्री कर्णबहादुर राई, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१८. श्री दिलबहादुर श्रेष्ठ, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
१९. श्री नारायणदत्त भट्ट, सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायत-	सदस्य
२०. श्री सचिव गृह मन्त्रालय, -	सदस्य
२१. श्री सचिव, पञ्चायत मन्त्रालय -	सचिव

सम्बन्धित मन्त्रालयसम्बन्धी शक्ति विकेन्द्रीकरणको कुरा हुँदा सम्बन्धित मन्त्रालयका सचिवहरूलाई पनि आयोगमा उपस्थित गराउनु ।

हुकूम बक्से बमोजिम,
(द.सरदार हंसमान सिंह)
२०११/२९/११
प्रमुख सचिव ।

अनुसूची-२ सदस्यहरूको भ्रमणसम्बन्धी विवरण

सदस्यहरूको नाम	भ्रमण गर्नुभएको अञ्चल	जानु भएको मुख्य ठाउँहरू	सदस्यहरूले भ्रमण गर्नुभएको माइलसंख्या	भ्रमण गर्नुभएको दिन संख्या
श्री नीरविक्रम शाह	सगरमाथा अञ्चल	भोजपुर, राजविराज, सप्तरी, भीमनगर र म्याटा	४८९	२५
श्री कर्णबहादुर राई	जनकपुर अञ्चल	रामेछाप, चरिकोट, दोलखा, विजुलीकोट, सिन्धुली र जनकपुर	३३६	२६
श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की	जनकपुर अञ्चल	जलेश्वर, मर्लंगवा र जनकपुर	२२९	१५
श्री जयप्रकाश	बागमती अञ्चल	बनेपा, धुलिखेल, पनौती, भक्तपुर, ठिमी र ललितपुर	९१	८
श्री गोकर्णराज शास्त्री	बागमती अञ्चल	त्रिशूली, नुवाकोट र धादिङ	९३	८
श्री गेहेन्द्रबहादुर राजभण्डारी श्री वेदबहादुर पन्त श्री नारायणदत्त भट्ट	कोशी र मेची अञ्चल	विराटनगर, धरान, धनकुटा र घोणलाई, महेन्द्रनगर, चक्रहटी, इनरवा, रंगेली, भापा, चन्द्रगढी, शनिश्चरे, आइतवारे, इलाम	४२९	२९
श्री भोजराज घिमिरे	सगरमाथा अञ्चल	सिराहा, लाहान बजार, उदयपुर गढी र राजविराज	२१७	२३
श्री भुवनेश्वर उपाध्याय श्री मोतिलाल राजभण्डारी श्री शेखर शर्मा	लुम्बिनी र गण्डकी अञ्चल	भैरहवा, तौलिहवा, कृष्णनगर, वुटवल, पाल्पा, तानसेन, स्याङ्जा, नुवाकोट, पोखरा, लमजुङ, कुन्छा, दुराडाँडा, तनहुँ	२६१	२२३
श्री चन्द्रजङ्गबहादुर सिंह	नारायणी अञ्चल	भीमफेदी, हेटौडा, कलैया, गौर, वीरगञ्ज, भरतपुर	३९४	९
श्री तेजेन्द्रबहादुर खडका	नारायणी अञ्चल	भीमफेदी, हेटौडा, कलैया, गौर, वीरगञ्ज, भरतपुर	३९४	९

सदस्यहरूले भ्रमणमा विभिन्न व्यक्तिहरूसँग सोध्ने प्रश्नहरू

गाउँ पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत तथा अञ्चल पञ्चायतलाई ऐनमा उल्लेख भए बमोजिम बाहेक अरू के कति अधिकार दिन सकिन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्नको निमित्त प्रशासन व्यवस्था विकेन्द्रीकरण समितिका विभिन्न सदस्यहरूले विभिन्न अञ्चलहरूको भ्रमण गर्नुहुनेछ । सदस्यहरूले आफ्नो भ्रमणमा निम्नलिखित व्यक्तिहरूसँग भेटघाट गर्नुहुनेछ ।

१. अञ्चलाधीश,
२. बडाहाकिम,
३. अञ्चल पञ्चायतका सभापति,
४. जिल्ला पञ्चायतका सभापति र सदस्यहरू,
५. जिल्ला पञ्चायतका सचिवहरू (पी.डी.ओ.),
६. गाउँ पञ्चायत र नगर पञ्चायतका प्रधान-पञ्च र सदस्यहरू,
७. जिल्ला वा अञ्चलस्तरीय अन्य सरकारी कर्मचारी,
८. बुद्धिजीविहरू तथा अन्य विशिष्ट व्यक्तिहरू,
९. गाउँमा बस्ने सामान्य व्यक्तिहरू ।

१. अञ्चलाधीश र बडाहाकिमहरूसँग सोध्ने

बडाहाकिमहरूद्वारा हुने कार्यहरू मध्ये-

- (क) कति तुरुन्त जिल्ला पञ्चायत वा गाउँ पञ्चायतलाई दिन सकिन्छ ?
- (ख) कति केही समय पछि दिन सकिन्छ ?
- (ग) कति दिन सकिदैन ? र किन ?
- (घ) हाल विभिन्न ऐनहरूद्वारा प्राप्त अधिकारहरू पञ्चायतहरूले राम्ररी प्रयोग गरिरहेका छन्, छैनन् ?

२. जिल्ला तथा अञ्चलस्तरका सरकारी अड्डाका प्रमुखहरू

- (क) उक्त अड्डाहरूद्वारा गरिने मुख्य कार्यहरू के हुन् ?
- (ख) उक्त कार्यहरू मध्ये कति कार्यहरू, कुन स्तरका पञ्चायतहरूलाई दिन सकिन्छ ?

३. अञ्चल तथा जिल्ला पञ्चायतका सभापति, सदस्य र सचिवहरू

- (क) हाल पञ्चायतहरूलाई प्राप्त अधिकार पर्याप्त छन्, छैनन् ?
- (ख) पञ्चायतहरू अरू कार्य सम्हाल्न सक्ने स्थितिमा छन्, छैनन् ?
- (ग) भए, अरू कुन कुन कार्यहरू सुम्पिएमा सुचारु रूपले चलाउन सक्दछन् ?

४. बुद्धिजीविहरू, गण्यमान्य व्यक्तिहरू तथा जनसाधारण

- (क) हाल विभिन्न तहका पञ्चायतहरूलाई प्राप्त अधिकार उनीहरूद्वारा सुचारु रूपले प्रयोग भइरहेका छन्, छैनन् तथा जनतालाई त्यसबाट मर्का परेको छ, छैन ?
- (ख) विभिन्न सरकारी अधिकारहरू (जस्तै कोटा बाँड्ने, रेडियो लाइसेन्स दिने इत्यादि) सरकारी कर्मचारीलाई वा जिल्ला वा गाउँ पञ्चायतलाई कसलाई दिँदा जनतालाई बढी सुविधा हुनेछ ?
- (ग) सामान्य प्रशासन तथा शान्ति-सुरक्षा कायम गर्ने काम पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दियो भने काम बढ्ता राम्रोसँग चल्ने सम्भावना अथवा त्यसको दुरुपयोग भई स्थिति विग्रने संभावना बढी छ ।

उक्त प्रश्नावलीअनुसार विभिन्न व्यक्तिहरूसँग सोध्नुपर्ने गरी अतिरिक्त सदस्यहरूको सानोतिनो विचार गोष्ठीको आयोजना गर्न लगाई विचार विमर्श गर्नु उपयोगी हुनेछ ।

सदस्यहरूको भ्रमणको अवधि लगभग ३ हप्ताको हुनेछ ।

प्रथम उप-समितिको रिपोर्ट

पञ्चायती व्यवस्थालाई दिगो बनाउनको निमित्त पञ्चायतहरूलाई बढी सुसंगठित, प्रभावकारी र प्रतिष्ठायुक्त संस्था बनाउन आवश्यक छ । पञ्चायतहरू सुदृढ नभई, देश निर्माणको कार्यमा, सुसुप्तावस्थामा रहेका तथा

असीम सम्भावनाहरूले परिपूर्ण स्थानीय साधनहरूको मानविक र भौतिक दुवै-परिचालन गर्न सम्भव छैन । पञ्चायतहरूलाई जिल्ला र गाउँमा प्रतिष्ठायुक्त स्थान दिलाउन तथा उनीहरूलाई संवल र सुदृढ बनाउनका लागि उनीहरूलाई बढ्ता अधिकार र उत्तरदायित्व दिनु आवश्यक छ । विकास कार्यहरूको माध्यम अब पञ्चायतहरू नै हुने भएकोले बढी अधिकारयुक्त पञ्चायतहरूले जनतालाई विकासको काममा जति अग्रसर गराउन सक्दछन्, त्यति केवल विकास कार्य मात्र गर्ने अधिकार पाएका पञ्चायतहरूले गर्न सक्दैनन् भन्ने कुरा अहिलेसम्मको अनुभवले सिद्ध गरिसकेको छ । साथै शासनको प्रत्येक तहमा जनताका प्रतिनिधिहरूलाई सम्मिलित गराई एउटा यस्तो चेतनशील समाजको स्थापना गर्नु, जहाँ प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो कर्तव्य र अधिकारको राम्रो जानकारी भएर वास्तविक प्रजातन्त्रको जग बस्दछ । पञ्चायती व्यवस्थाको उद्देश्य हो । अतः शक्तिको विकेन्द्रीकरण गरी पञ्चायतहरूलाई सकभर बढी अधिकार दिनु पञ्चायती व्यवस्थाको सफलताका लागि आवश्यक छ । यस दृष्टिकोणबाट विचार गर्दा अन्तिम लक्ष्यको रूपमा सम्बन्धित स्तरका सबै सरकारी अफिसरहरूलाई सम्बन्धित स्तरका पञ्चायतको रेखदेख र निर्देशनमा राख्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

तर देशमा वर्तमान रूपको पञ्चायती व्यवस्थाको स्थापना भरखरै मात्रै भएको छ । यसभन्दा अघि स्थानीयस्तरको प्रशासनमा जनताको प्रत्यक्ष हात कहिले पनि थिएन, यद्यपि सानातिना मुद्दामामिलाहरू पहिले पञ्चायतहरूद्वारा छिनिने चलन थियो । पञ्चायतहरूलाई कानूनद्वारा अहिले दिई राखिएको अधिकारहरू कुन किसिमबाट प्रयोग हुनेछ भन्ने कुरा अहिलेसम्म राम्रोसँग निश्चित गर्न सकिएको छैन भने यस स्थितिमा उनीहरूलाई अब बढी कति अधिकार दिन सकिन्छ भन्ने कुराको निर्णय गर्नु निश्चय नै एउटा अत्यन्त कठिन कार्य हो । अर्कोतिर, पञ्चायतहरूलाई बढी अधिकार प्रत्यायोजित गरी यस संस्थालाई सकभर दृढ र मजबूत बनाउनेतर्फ अविलम्ब ध्यान जानु जरुरी छ । यस स्थितिमा एउटा कुराको विचार राख्नु अत्यन्त आवश्यक छ । एकातिर, बढी शक्ति र अधिकार नदिई कुनै पनि संस्था सुदृढ र मजबूत हुन सक्दैन, तर अर्कोतिर, अधिकार प्रयोग गर्ने तथा जिम्मेवारी बहन गर्ने क्षमता भन्दा बढी शक्ति कुनै संस्थालाई दियो भने पनि अधिकारको राम्रो प्रयोग गर्न नसकी उक्त संस्थाको प्रतिष्ठा र प्रभावकारिता घट्न गई संस्था भन निर्वल हुँदै जानेछ । अतः पञ्चायतहरूलाई कति अधिकार दिने हो भन्ने कुराको निर्णय बहुते गम्भीरतापूर्वक विचार गरी गर्नुपर्ने हुन्छ । वर्तमान स्थितिमा एकै पटक बढी अधिकार दिनु भन्दा अधिकारको प्रत्यायोजन क्रमक्रम गर्दै पञ्चायतहरूलाई हुर्काउँदै लैजानु नै बढी व्यावहारिक र वाञ्छनीय हुन्छ । अन्तिम लक्ष्य चाहिँ बढी से बढी अधिकार दिनु हो भन्ने कुरा चाहिँ स्पष्ट हुनुपर्दछ ।

उपर्युक्त कुराहरूको आधारमा यस विषयमा निम्नलिखित सिद्धान्त अपनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

१. प्रथम, स्थानीय आधारमा हुने यस्ता सबै कार्यहरू पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्दछ, जसलाई पञ्चायतहरूले प्रयोग गर्दा उक्त अधिकारको प्रभावकारिता घट्न नजाओस् । विकेन्द्रीकरणको उद्देश्य हो कुनै कार्यमा सम्बन्धित तहका जनतालाई सरिक गराई उक्त कार्यहरू यस प्रकार गराउनु जसबाट जनतालाई बढी से बढी लाभ हुनु जाओस् । विकेन्द्रीकरण स्वयम् एक लक्ष्य नभई त्यसबाट निस्कने फल अथवा हुने लाभको प्राप्ति नै विकेन्द्रीकरणको उद्देश्य हुन्छ ।

२. द्वितीय, अधिकारको प्रत्यायोजन अधिकारको प्रयोग गर्ने संस्थाको क्षमताअनुसार हुनुपर्दछ । क्षमताभन्दा बढी अधिकारको प्रत्यायोजन गरिएमा, अधिकारको दुरुपयोग भई अव्यवस्था उत्पन्न हुन जाने सम्भावना हुन्छ । अतः अधिकारहरूको क्रमिक प्रत्यायोजनद्वारा पहिले पञ्चायतहरूको क्षमता बढाउँदै लगी उनीहरूलाई बढी सुसंगठित गर्दै गई अनि मात्र बढी अधिकार दिदै जानुपर्दछ ।

यस दृष्टिकोणबाट विचार गर्दा हाललाई पञ्चायतहरूलाई निम्नलिखित किसिमका अधिकारहरू दिनु युक्तिसंगत हुनेछ र पछि पञ्चायतहरू सुसंगठित हुँदै आएपछि अरू पनि अधिकारहरू सुम्पिदै जानु पर्ने देखिन्छ ।

१. यस्ता अधिकारहरू जसलाई प्रयोग गर्नको निमित्त स्थानीय वस्तुस्थितिको बढी जानकारीको आवश्यकता परोस् ।

२. यस्ता कार्य जसले गर्दा स्थानीय जनतालाई टाढा रहेको गौडा, गोस्वारा जाने कष्टबाट छुटकारा मिलोस् ।

३. यस्ता अधिकारहरू जसलाई जनताको इच्छानुसार प्रयोग गर्न बान्छनीय होस् ।

४. यस्ता कार्यहरू जसलाई पूरा गर्नको निमित्त बढी से बढी जन-सहयोगको आवश्यकता होस् ।

माथि उल्लेख गरिएका सिद्धान्तहरूलाई ध्यानमा राखी निम्नलिखित विषयहरूमा निम्नलिखित काम, अधिकार र जिम्मेदारी पञ्चायतहरूलाई सुम्पनु पर्दछ भन्ने समितिको सिफारिश छ । यो सिफारिश विभिन्न मन्त्रालयहरूबाट प्राप्त रायको आधारमा गरिएको हो । यी रायहरूको सङ्कलन परिशिष्ट १ मा गरिएको छ ।

समितिले प्राप्त गरेका रायहरूका आधारमा छलफल गर्दा हाललाई शान्तिसुरक्षा तथा भ्रष्टाचार निवारणसम्बन्धी अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु बान्छनीय छैन, तापनि त्यस सम्बन्धमा निम्नलिखित कार्यहरू विभिन्न तहका पञ्चायतहरूद्वारा गराउनु राम्रो हुनेछ ।

१. सार्वजनिक सुरक्षा

१. प्रचलित नेपाल कानूनले बन्देज गरेको राजनीतिक वा राजनीति प्रेरित सभा, जुलूस, नारा, भाषण, पर्चाबाजी आदि आफ्नो बडाभिन्न कसैलाई गर्न नदिने गर्नबाट रोक्ने । कसैले त्यस्तो गर्ने प्रयास गरे भने तत्काल नजिकको पुलिसलाई थाहा भएसम्मको खबर दिने र बढी खबर दिने कोशिश गर्नेछ । कसैले त्यस्तो गरी हाले भने त्यस्तो गर्ने मुख्य मुख्य व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गर्न पुलिसलाई सुराक र चाहिने मद्दत समेत दिई पक्राउ गराउने ।
२. राजनीतिक संगठन गर्न नदिने, गर्नबाट रोक्ने, कसैले गर्ने प्रयत्न गरे वा गरिहाले भने नजिकको पुलिसलाई खबर दिने । त्यस्तो संगठन गर्ने व्यक्तिलाई पक्राउ गर्नु पर्दा माथि उप-दफा १ मा लेखिए बमोजिमका मद्दत पुलिसलाई दिने ।
३. गाउँघरमा कुनै किसिमको हूल, हुज्जत, लूट-पीट, चोरी-डकैती, रहजनी, खून आदि हुन नदिई शान्ति र व्यवस्था कायम राख्ने र जनताको जिउ-ज्यान र धन-सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने । जनताको जिउ-ज्यान र धन-सम्पत्तिमा खतरा पर्न लाग्यो भने हुन सकेसम्मको बचाउको प्रबन्ध गर्दै रही नजिकको पुलिसलाई खबर गर्ने र त्यस्ता समाज विरोधीहरूलाई पक्राउ गराउन पुलिसलाई चाहिने मद्दत गर्ने ।
४. फरार रहेका खूनी, डाँका, चोर, अरू जघन्य अपराधीहरूलाई पक्राउ गरी पुलिसलाई बुझाउने वा पक्राउ गर्न पुलिसलाई चाहिने सबै सहयोग दिने ।
५. गाउँघरमा अपरिचित व्यक्ति वा विदेशी आए भने तिनीहरू उपर निगरानी राख्ने र तिनीहरूका चालचलनमा शंका लाग्यो भने तुरुन्त पुलिसलाई खबर दिने ।
६. रक्सी भट्टीमा निगरानी राख्ने । कारण, ठूल ठूलो अपराध हुने कुरो भट्टीमा रक्सी खान आएकाबाट खुल्न सक्दछ ।

२. भ्रष्टाचार निवारण

१. कुनै सरकारी कर्मचारीले कसैको मुद्दा वा काममा घूस अथवा रिसवत खान खोजेमा सो कुराको सुराक समेत बडाहाकिमलाई वेलासाग दिई त्यस्ता कर्मचारीलाई पक्राउ गराउने प्रबन्ध गर्ने ।
२. कुनै गैर सरकारी व्यक्ति कसैका मुद्दा वा काममा सरकारी कर्मचारीलाई भनसुन गरेर मिलाई दिन्छु भनी ठगी गर्न खाजेमा सो कुराको सुराक बडाहाकिमलाई बेलासाग दिई त्यस्ता व्यक्तिलाई पक्राउ गराउने प्रबन्ध गर्ने ।
३. पसलमा ढक, माना, पाथी, आदि ठीक परिमाणको छ, छैन, जोख, तौल, नपाइ र भराइ ठीक छ, छैन भनी चेक गर्ने र ठीक नदेखिएमा सबूत समेत कार्बाईको निमित्त पुलिसमा बुझाउने ।
४. सरकारबाट मोल निर्धारित गरिएको वस्तुहरू निर्धारित भाउमा बिक्री भएको छ, छैन र यस किसिमको बिक्री वितरण गर्नु भनी तोकिएको वस्तुहरू सो किसिमले बिक्री वितरण भएको छ, छैन भनी चेक गर्ने निर्धारित मोलमा अथवा तोकिएको बमोजिम बिक्री वितरण नभएको देखिएमा सबूत समेत कार्बाईको निमित्त पुलिसमा बुझाउने ।

५. सरकारले कुनै आवश्यक पदार्थ यतिभन्दा बढी मौज्जात नराख्नु भन्ने आदेश गरेकोमा कालाबजार गर्न कसैले सो पदार्थ राखेको थाहा पत्ता लागेमा सो राख्ने व्यक्तिको घर वा गोदाम खानतलासी गराउन बडाहाकिम छेउ रिपोर्ट गर्ने ।

३. अराष्ट्रिय तत्वको निर्मूलन

- (क) सीमाना नजिकको पञ्चायतहरूले नजिकका भारतको भूमिमा अराष्ट्रिय तत्वहरूका गतिविधि बुझ्दै गरी पुलिसलाई खबर दिने ।
(ख) अराष्ट्रिय तत्वसँग मुकाबिला गर्न जनसंगठन गर्ने ।
(ग) अराष्ट्रिय तत्व अधिराज्यभित्र प्रवेश गर्ने खबर पाएमा तत्काल पुलिस र गोस्वारामा खबर गर्ने ।
(घ) अराष्ट्रिय तत्व र तिनीहरूका दलाल प्रवेश गरेमा पक्राउ गरी पुलिसलाई बुझाउने ।
(ङ) अराष्ट्रिय तत्वको चिठ्ठी-पत्र, पर्चा, पुस्तिका र अखबार आदि ल्याउन नदिने र ल्याउनेलाई पक्राउ गरी पुलिसलाई बुझाउने ।
(च) अराष्ट्रिय तत्व दमन गर्ने काममा सरकारलाई सक्रिय मद्दत गर्ने ।

४. तालुकदारी र जिमिदारी प्रथाको अन्त

पहाडमा तालुकदारी प्रथाको अन्त तुरुन्त गरी तालुकदारले गर्ने काम गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिइनु पर्दछ । यसबाट वेठ-बेगारी तथा सामान्य जनतालाई परिरहेको अरू धेरै असुविधाहरू समेतको अन्त हुन जानेछ ।

५. सरजमीन गर्न, साक्षी राख्ने इत्यादिसम्बन्धी अधिकार

गाउँ पञ्चायतहरूको कार्यविधि, कार्यप्रणाली इत्यादिको राम्रो जग नबसी तथा उनीहरूले व्यवस्थित ढङ्गले काम गर्न नथालेलेसम्म गाउँ पञ्चायत ऐनमा उल्लेख भएको मुद्दासम्बन्धी अधिकार अहिले नै उनीहरूलाई दिइहाल्नु मुनासिब देखिँदैन तर, मुद्दामामिलासम्बन्धी अधिकार नदिएतापनि कुनै पनि मुद्दामा सरकार वा अदालतको तर्फबाट सरजमीन गर्दा गाउँ पञ्चायत वा मुद्दा भएका वार्डका गाउँ पञ्चायतका सदस्यलाई बुझी निजको रायलाई मान्यता दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । यसले गर्दा गाउँ पञ्चायतहरूको प्रभाव निकै बढ्न जानेछ ।

६. आवश्यक वस्तुहरूको वितरण

फलाम, कर्कटपाता, सिमेन्ट आदि आवश्यक मालसामानहरू तथा सरकारीस्तरबाट विक्री वितरण गरिने अन्य वस्तुहरूको वितरणको कार्य जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्दछ । जिल्ला पञ्चायतहरूले उक्त कार्य सम्बन्धित विभागको शर्त र निर्देशनभित्र रही गर्नुपर्दछ । जिल्ला पञ्चायतहरूले उक्त काम ठीकसँग गरे, नगरेको चेक चाहिँ बडाहाकिम अथवा अञ्चलाधीशबाट गरिनु पर्दछ र दुरुपयोग गरेको पक्षमा आवश्यक कार्वाई समेत हुनुपर्दछ ।

७. हालआवादी

श्री ५ को सरकारले हाल आवादी योग्य ठहर्‍याएको जग्गालाई हाल आवादको निम्ति वितरण गर्ने कार्य पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ र जिल्ला पञ्चायतले सरकारी नीति र निर्देशनभित्र रही जमीनको वितरण गर्ने सबै व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

८. दैवी प्रकोपबाट पीडित जनतालाई सहायता

१. सहायताको वितरण

आगो, बाढी, खोलो, पहिरो इत्यादिबाट पीडित जनतालाई तात्कालिक सहायता वितरण गर्ने काम जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिनु आवश्यक छ । स्थानीय वस्तुस्थितिको सबभन्दा बढी ज्ञान, पञ्चायतहरूलाई नै भएकोले यो भन्दा बढी प्रभावकारी साधन पाइन सकिँदैन । अतः विभिन्न गढी, गौडा, गौस्वारा इत्यादिलाई यस बापत निकास भइरहेको रूपैयाँ तुरुन्त जिल्ला पञ्चायतहरूलाई हस्तान्तरित गरिदिनु पर्दछ । पीडित जनताको पुनर्वासका लागि काठ दिने अधिकार तथा सरकारबाट दिइने भूमि, अन्य वस्तुहरू तथा सुविधाका वितरणको कार्य पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।

२. मालपोतमा छुट, दैवीप्रकोप

खोलो, पहिरो, बाढी, नदीकाट बालुवुर्ज इत्यादिको कारणले गर्दा मालपोतमा दिनुपर्ने छुटकारा सम्बन्धमा सिफारिश गर्ने अधिकार हाल गौडा, गोस्वाराहरूलाई छ। गौडा गोस्वाराहरूद्वारा यो कार्य हाल त्यसकामका निमित्त रहेका जुनियर कर्मचारीहरूद्वारा गरिने गरिएको छ। यसबाट सो काम राम्रो नहुने भएकोले यो कार्य अविलम्ब जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्दछ। जिल्ला पञ्चायतहरूले उक्त कार्य गाउँ पञ्चायतहरूको सिफारिशमा रूल-नियम बमोजिम गर्नु पर्दछ।

९. पाटी, पौवा इत्यादिको संरक्षण र मर्मत

विभिन्न जिल्लाहरूमा अनेकौं पाटी पौवा, इत्यादि आवश्यक मर्मत र देखरेकको अभावमा दिनौं भत्किदैछन्। यो काम जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पी त्यसको निमित्त रहेको आवश्यक रूपैयाँ समेत दिनु पर्दछ। जिल्ला पञ्चायतले पनि हेरी उक्त कार्य गाउँपञ्चायतलाई सुम्पिनु सक्दछ।

१०. सडक र पुलहरू

सडक, पुल र अरू बाटोहरूका सम्बन्धमा पञ्चायतहरूलाई सुम्पिने कामहरू दुई श्रेणीमा विभाजन गर्न सकिन्छ।

(१) पञ्चायतहरूलाई नै अधिकार दिई पञ्चायतकै प्रशासन अधिकार र बजेटद्वारा गरिने गरिएको छ।

(२) श्री ५ को सरकारको अधिकार क्षेत्र भित्रै रहेका तर पञ्चायतको माध्यमद्वारा गराइने कामहरू पञ्चायतलाई नै अधिकार दिई पञ्चायतकै प्रशासन अधिकार बजेटद्वारा गराइने कामहरू निम्नलिखित छन् :

(क) राजमार्गहरू र स्थानीय महत्वका मात्र नभई धेरै जिल्लाहरूका आवागमनको साधनको रूपमा रहेका बढी महत्वका मूलबाटोहरू बाहेक अरू सबै मोटर चल्ने, गाडा हिंड्ने बाटो र पुलहरूको रेखदेख संभार।

(ख) पहाडी इलाकाहरूमा आफ्नो जिल्लामा पर्ने सबै पैदल र खच्चर हिंड्ने बाटोहरू।

(ग) आफ्नो जिल्लाभित्र पर्ने सबै पैदल बाटोहरूमा पर्ने सबै भोलुङ्गे र अरू किसिमका पुलहरू देखरेख र सम्भार।

(घ) पहाड र मधेशका ठूला ठूला नदीनालाहरूमा तारघाटको बन्दोबस्त।

उक्त कामहरू पञ्चायतको आफ्नै अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने हुनाले सो कामहरू पञ्चायतहरूले आफ्नै प्रशासन अन्तर्गत आफ्नै बजेटद्वारा गरिनु पर्दछ। हाललाई यस्तो कामको निमित्त प्राविधिक सर-सल्लाह र रेखदेखसम्म सरकारद्वारा दिइने छ। तर उक्त बाटोहरूको मर्मत वा निर्माणका लागि बजेटमा रहेका रूपैयाँ चाहिँ जिल्ला पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ।

पञ्चायतहरूले उक्त अधिकार क्षेत्र भित्रबाट ट्याक्स, करहरू असूल गर्न सक्नेछन्। जस्तै उक्त क्षेत्र भित्र चल्ने मोटर, गाडाहरू उपर रोडशेष, पुल, पहाडका पैदल मूल बाटोहरूका घोडा, खच्चर र अन्य चौपाया पिच्छे दस्तूर (भिमफेदी, थानकोट बाटोमा लागेको भरियानाइके दस्तूरजस्तै) तारघाटहरूका आम्दानी इत्यादि।

तर एउटा पञ्चायतका उक्त आम्दानी सडक, पुल, तारघाट, पैदल बाटोहरूबाट मात्र हुनसक्ने स्रोतहरू देखाइएका हुन्। सो बाहेक अरू किसिमका स्रोतहरू र हाल शुरुशुरुमा सरकारबाट दिइने ग्राण्ट पनि पञ्चायतहरूको आम्दानीको साधनहरू हुन सक्दछन्।

साधारणतया माथि लेखिएका कामहरूको निमित्त सरकारले खर्च बेहोर्ने छैन (पञ्चायतहरूलाई सरकारले दिएको ग्राण्ट बाहेक) तापनि सरकारले आवश्यक ठहराएको कुनै खास कामको निमित्त उदाहरणार्थ, पहाडी मूल बाटोमा पर्ने कुनै ठूलो नदीमा भोलुङ्गे पुल बनाउन अथवा कुनै विकसित हुन लागेको नगर इलाका भित्रका सडकलाई पक्का गर्न वा सरकारले पञ्चायतलाई कुनै नगर पञ्चायतको निमित्त सडक पेल्ले रोलर किनी दिने इत्यादि अनुदान दिन अथवा पञ्चायतको माध्यमबाट निर्माण गर्ने अथवा आफै निर्माण गरी सम्बन्धित पञ्चायतलाई सुम्पिदिनु पर्दछ।

राजमार्गहरूको निर्माण तथा सम्भारको कामहरू श्री ५ को सरकारले आफैं गर्नु पर्दछ । तर जिल्ला भित्र सीमित मूल वाटोहरूको निर्माण तथा सम्भारको कामहरूमा श्री ५ को सरकारले सरकारको इन्जिनियरहरूको प्राविधिक रेखदेखमा सकभर जिल्ला पञ्चायतद्वारा गराउने प्रयत्न गर्नुपर्दछ । पञ्चायतद्वारा गराइएका यस्ता कामहरूमा पञ्चायतले श्री ५ को सरकारप्रति जवाफदेही हुनु पर्नेछ र सरकारले दिएको रूलनियम बमोजिम काम गरी हिसाबको फाँटवारी पेश गर्नु पर्नेछ ।

११. शिक्षा

१. आर्थिक सहायताको वितरण

शिक्षा विभागबाट विभिन्न प्राथमिक र स्कूलहरूलाई वितरण हुने आर्थिक सहायता अब सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतबाट हुनुपर्दछ । यसो भएमा वास्तवमा राम्रोसँग चलिरहेका स्कूलहरूले मात्र सहायता पाउँदछन् र ठीकसँग नचलेका स्कूलहरूको सहायता रोक्न सकिनेछ । पञ्चायतहरूलाई स्थानीय स्थितिको राम्रो बोध भई राख्ने हुनाले यो काम पञ्चायतहरूले वदता राम्रोसँग गर्न सक्दछन् । प्राथमिक स्कूलको आर्थिक सहायताको वितरणको कार्य चाहिँ जिल्ला पञ्चायतले गाउँ पञ्चायतलाई नै प्रत्यायोजित गर्नु पर्दछ ।

२. स्कूलको स्थान निर्धारण गर्ने

शिक्षा विभागले कुनै जिल्लामा थप स्कूलहरू खोल्न लागेमा उक्त स्कूलहरूको स्थान निर्धारण गर्ने कार्य, विभागीय नीति र निर्देशन भित्र रही जिल्ला पञ्चायतले गर्न पाउनु पर्दछ । यसैगरी प्रौढ शिक्षा क्लासहरूको सञ्चालन, नयाँ प्रौढ शिक्षा केन्द्र खोल्ने कार्य, प्रौढ शिक्षकहरू उपलब्ध गराउने काम, उनीहरूलाई पारिश्रमिक बाँड्ने तथा शिक्षा सामग्रीहरूको वितरण इत्यादि सबै कार्य जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा गराउनु पर्दछ ।

३. जिल्लास्तरका शिक्षा अधिकारी :

जिल्लास्तरका सबै शिक्षा अधिकारीहरूलाई जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत राखिनु पर्दछ । उनीहरूले आफ्नो कार्य विभागीय प्राविधिक निर्देशनअनुसार जिल्ला पञ्चायतको सामान्य रेखदेखमा रही गर्नु पर्दछ ।

१२. वन

१. पञ्चायत वन

तराई इलाकामा पञ्चायती वन छुट्याई दिनु पर्दछ र यस्तो वनको आकार (साइज) को आधारमा उक्त वनको संरक्षणको काम जिल्ला पञ्चायत वा गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ । मूल जङ्गलहरू चाहिँ अहिले जस्तै वन विभागकै संरक्षणमा रहनु पर्दछ । पञ्चायती वनको उपयोग र संरक्षणको बारेमा वन विभागले पञ्चायतहरूलाई आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिनु पर्दछ ।

२. पहाडी क्षेत्रमा वनको संरक्षण

पहाडी क्षेत्रमा जहाँ वन विभागको कुनै डिभिजन अफिसको स्थापना भएको छैन, त्यहाँ सो काम सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतहरूलाई पूर्णतया दिनु पर्दछ । हाल यो काम सम्बन्धित गढी, गौडाबाट भइरहेको छ । वनको संरक्षण गर्ने कार्यमा चाहिँ वन विभागले पञ्चायतहरूलाई समय-समयमा सल्लाह दिनुपर्दछ ।

३. हर घरसङ्घा र दाउराको पूर्जी

वन विभागले प्रत्येक जङ्गलबाट दिन सकिने हर घरसङ्घा र दाउराको पूर्जीको संख्या निर्धारित गरी जिल्ला पञ्चायतलाई पठाइदिनु पर्दछ र जिल्ला पञ्चायतले उक्त संख्या भित्र रही आफ्नो अन्तर्गतका गाउँ पञ्चायतहरूमा उक्त पूर्जीको कोटा बाँडी दिनु पर्दछ र उक्त कोटाभित्र रही हर घरसङ्घा र दाउराको पूर्जी दिने अधिकार सम्बन्धित गाउँ पञ्चायतहरूलाई हुनुपर्दछ । तर, यतिमात्र अधिकार दिएर जनतालाई पर्याप्त मात्रामा सुविधा हुँदैन किनकि, आफूले पूर्जी पाएर काटेको लकडी वा

दाउरालाई पास गराउन तथा पूर्जीमा दरपीठ गराउन वनपाले भएको ठाउँमा पुग्नु पर्दछ । हाल नेपाल अधिराज्यमा लगभग ८०० वनपालेहरू छन् जबकि गाउँ पञ्चायतहरूको संख्या ३५०० भन्दा बढी छ । यसले गर्दा पूर्जीमा दरपीठ गराउन पहाडी इलाकामा कहीं कहीं त २३ दिनसम्म हिँड्नुपर्ने तथा तराई क्षेत्रमा पनि ८१० कोश पनि हिँड्ने स्थिति पर्न आउँछ । अतः पूर्जीमा दरपीठ गर्ने तथा लकडी पास गर्ने काम पनि गाउँ पञ्चायतका सम्बन्धित बोर्डका सदस्यलाई दिन सकेमा जनतालाई ठूलो सुविधा हुन जानेछ । उक्त सदस्यहरूले आफ्नो काम ठीकसँग गरेको छ, छैन तथा अधिकारको दुरुपयोग भएको छ, छैन समेत हेर्ने र तत्सम्बन्धी देखरेख गर्ने काम वन विभागले आफ्नो अधिकारीहरूद्वारा गरी कुनै भ्रष्टाचार अथवा अनियमित काम भएको रहेछ भने जिल्ला पञ्चायत तथा गढी, गोस्वारालाई सूचना हुने प्रबन्ध हुनसके बेश हुनेछ । साथै आजकल लकडीको नाप क्यूविक फीटमा गरिने भएकोले र त्यसलाई गाउँ पञ्चायतका सदस्यहरूले राम्रोसँग बुझ्न नसक्ने भएकाले उनीहरूले बुझ्न सक्ने गरी त्यसलाई सरल बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

४. वन संरक्षण कार्यमा सहयोग

विभिन्न पञ्चायतहरूले अवैध किसिमबाट रुख कटानी भएको, जङ्गल फडानी भएको, हाल आवादी भएको अथवा लकडी निकासी गरेको कुराहरू पत्ता लगाई त्यसको सूचना वन विभागका स्थानीय अफिसरलाई दिनु पर्दछ साथै पञ्चायती वनमा पञ्चायतहरूले अनिवार्यरूपले वृक्षारोपण गर्नु पर्नेछ र सरकारी जङ्गलमा यससम्बन्धी कार्यमा सहयोग दिनु पर्नेछ ।

१३. कृषि

कृषि विभागका जिल्लास्तरका सबै कर्मचारीहरू जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा राख्नुपर्दछ तथा कृषि प्रसारसम्बन्धी कार्य, उन्नत जातका बिरुवा र कुखुराका चल्लाहरू, साँढे, गाई, सुँगुर आदिको वितरण तथा अन्य सुविधाहरू पुर्‍याउने काम विभागीय प्राविधिक निर्देशन र नीतिभित्र रही जिल्ला पञ्चायतको सामान्य प्रशासकीय देखरेखमा गरिनेछ । साथै बाँध पैना, कुलो इत्यादि निर्माण गर्ने काममा विभागले दिने सहायता र अनुदान जिल्ला पञ्चायत मार्फत दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

१४. खाद्य

खाद्य सङ्कट भएको इलाकामा श्री ५ को सरकारले दिने सबै सहायता र सुविधाको वितरणको काम जिल्ला पञ्चायतद्वारा नै विभागीय नीतिअनुसार हुनुपर्दछ ।

१५. स्वास्थ्य

जिल्लास्तरमा रहेका अस्पतालहरू, स्वास्थ्य केन्द्रहरू, स्वास्थ्य यूनिटहरू तथा आयुर्वेदिक औषधालयहरू जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत राख्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ । यस्ता अस्पतालहरूको चेक गर्न सामान्य रेखदेख गर्ने सम्पूर्ण अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ । जिल्लास्तरको सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूको भवन इत्यादि सबै निर्माण गर्ने कार्य पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्दछ ।

हाल विभिन्न जिल्लाहरूमा औषधि पुर्‍याउने काममा कठिनाईको अनुभव भइरहेकोले सम्बन्धित रेल हेडवाट औषधिहरू जिम्मा लिई ठाउँ-ठाउँमा पठाउने कार्यको अभिभारा पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ । दुवानी खर्च चाहिँ स्वास्थ्य विभागबाट सम्बन्धित पञ्चायतहरूलाई प्राप्त हुनुपर्दछ ।

१६. अन्य विकास कार्य

जिल्ला पञ्चायत ऐनअनुसार श्री ५ को सरकारको जिल्लास्तरका सबै विकास योजनाहरू जिल्ला पञ्चायतले कार्यान्वित गर्नुपर्नेछ । यस कानूनी व्यवस्थालाई कार्यरूपमा परिणत गर्नको निमित्त सबै मन्त्रालय र विभागहरूले आफ्ना जिल्लास्तरका योजनाहरूलाई कार्यान्वित गर्नको लागि चाहिने खर्च अविलम्ब सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतहरूलाई पठाइदिनु पर्दछ । साथै, उक्त रूपैयाँ कुन प्रकारले, कुन काममा, कसरी खर्च गर्ने सम्बन्धमा पनि जिल्ला पञ्चायतलाई आवश्यक निर्देशन दिनु पर्दछ र जिल्ला पञ्चायतले उक्त रूपैयाँको हिसाब सम्बन्धित विभागले तोकेको ढाँचामा तैयार गरी पठाइदिनु पर्दछ । अब प्रश्न आउँछ श्री ५ को सरकारले कस्तो

योजनाहरूलाई जिल्लास्तरका योजना मान्ने, यस सम्बन्धमा निम्नलिखित किसिमका योजनाहरूलाई जिल्लास्तरको योजना मान्नु पर्ने देखिन्छ ।

१. एउटा जिल्लालाई मात्र असर पार्ने योजनाहरू ।
२. सामान्यतः एक लाख भन्दा बढी खर्च नलाग्ने योजनाहरू ।
३. सामान्यतः जिल्लामा उपलब्ध प्राविधिकहरूद्वारा सम्पन्न हुन सक्ने तथा उच्च प्राविधिक ज्ञान नचाहिने किसिमका योजनाहरू उक्त तीन मापदण्डहरू सामान्य मार्ग प्रदर्शनका लागि मात्र हुन् ।

१७. प्राचीन स्मारक र पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण

१. संरक्षण

प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतद्वारा आफ्नो क्षेत्र अन्तर्गतका पुरातात्विक र ऐतिहासिक स्थलहरूको संरक्षणका लागि प्रबन्ध गरिने तथा ग्राम पञ्चायतहरूलाई सक्रिय गर्न र तिनीहरूको जिर्णोद्धार समेत गराउनु पर्दछ । हाल यो काम बडाहाकिमहरूलाई सुम्पिएको भएतापनि अर्थको अभावले गर्दा हुन सकेको छैन ।

२. ऐतिहासिक महत्वका कुराहरू

कुनै विशेष महत्वको भग्नावशेषको, मन्दिरको र मूर्तिहरूको बारे विभागलाई सूचना दिने र त्यसको सुरक्षाको लागि प्रबन्ध गर्ने काम पनि पञ्चायतहरूले गर्नुपर्दछ ।

३. सांस्कृतिक कार्यक्रम

सांस्कृतिक विकास गर्ने उद्देश्यले क्षेत्रीय र राष्ट्रिय संस्कृतिको प्रचारका लागि जिल्ला पञ्चायतले गाउँ गाउँलाई सक्रिय पार्नुपर्दछ । सदर मुकाममा सांस्कृतिक मेला गर्न केन्द्रसँग सम्पर्क राखी अधिराज्यका अन्य अञ्चलहरूमा प्रतिनिधिमण्डल समेत पठाउनु बाञ्छनीय छ ।

४. भवन निर्माण

प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतद्वारा आफ्नो क्षेत्रको सांस्कृतिक कार्यक्रम गर्न र आफ्नो क्षेत्रको कलात्मक वस्तुहरू सङ्कलन गरी प्रदर्शन गर्न तथा संग्रहालय खोल्न भवन निर्माण गराउनु पर्दछ ।

५. अर्थको प्रबन्ध

जिल्ला पञ्चायतहरूले उपर्युक्त कामका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरूको सूची पुरातत्व विभागमा पठाउनु पर्दछ र विभागले आवश्यक खर्चको प्रबन्ध गरी जिल्ला पञ्चायतहरूद्वारा उक्त कार्यहरू गराउन लगाउने छ ।

१८. जग्गा प्राप्तिस्मन्धी अधिकार

हाल जिल्ला पञ्चायतहरूले गर्न लागेको विकास कार्यहरू जस्तै सडक, कुलो इत्यादिको निर्माणमा जिल्ला पञ्चायतहरूलाई जग्गा प्राप्त गर्ने अधिकार नभएकोले निकै बाधाहरू परिरहेको छ । यस बाधालाई हटाउनको निमित्त जिल्ला पञ्चायतहरूलाई पनि जिल्ला पञ्चायतले गर्न लागेको विकास कार्यको निमित्त जिल्ला भित्रको जग्गा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि कानूनी व्यवस्था समेत हुनु पर्दछ ।

१९. दिनुपर्ने सुविधाहरू

जिल्ला पञ्चायतहरूलाई उपयुक्त कार्यहरू सुम्पिएपछि, सो कार्य गर्नका लागि पर्याप्त सुविधाहरू पनि उनीहरूलाई दिनु आवश्यक छ । माथि लेखिएका विभिन्न कार्यहरू गर्दा जिल्ला पञ्चायतहरूमार्फत प्रशस्त रूपैयाँ खर्च हुने हुन्छ । उक्त रूपैयाँको राम्रोसँग हिसाबकिताब राख्ने तथा उक्त हिसाबलाई राम्रोसँग जाँच गर्ने व्यवस्था हुनु अत्यावश्यक छ । यसका लागि पञ्चायतहरूलाई बढ्ता स्टाफको सुविधा दिनु पर्दछ । साथै हिसाब जाँच गर्नुलाई समयमै श्री ५ को सरकारबाट लेखापरीक्षकहरू खटाउनु पर्दछ ।

२०. विविध

१. बन्दूकहरूको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने

हाल बन्दूकहरूको लाइसेन्स लिनको निमित्त जिल्लाको विभिन्न भागबाट जनसाधारणलाई गढी, गौडा, गोस्वाराको केन्द्रमा आउनुपर्ने भई कहीं कहीं त ३/४ दिनसम्मको पनि सफर गर्नुपर्ने हुन्छ र यस काममा निजहरूका अनावश्यक खर्च हुन्छ । यस असुविधालाई हटाउनको निमित्त भरुवा बन्दूकहरूको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने काम गाउँ पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ ।

२. रेडियो इत्यादिको लाइसेन्स दिने

श्री ५ को सरकारको नियम र निर्देशन बमोजिम रेडियो लाइसेन्स दिने तथा रिन्यू गर्ने काम पनि जिल्ला पञ्चायतले गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । जिल्ला पञ्चायतले यस बापत प्राप्त भएको रकम मालमा जम्मा गरिदिनुपर्दछ र लाइसेन्स फीको सयकडा दशसम्म थप चार्ज पाउनु पर्दछ ।

३. पानीघाट र गौचरसम्बन्धी मुद्दा

जिल्ला पञ्चायतलाई स्थानीय वस्तुस्थितिको बढ्ता जानकारी हुने भएकाले पानीघाट र गौचर, डगरवाटोसम्बन्धी मुद्दामा अपील हेर्ने अधिकार पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।

४. बाँकी बक्यौता असूल गर्ने

सरकारी दण्ड, जरिवाना इत्यादि बापत जिल्ला जिल्लामा सरकारी बाँकी रूपैयाँको रकम कुरोडौं पुगेको छ । हालको सरकारी यन्त्रबाट उक्त रकम सबै उठ्न सम्भव देखिदैन । अतः यो काम जिल्ला र गाउँ पञ्चायतलाई दिएमा यस्ता बाँकी लागेका व्यक्तिहरू पञ्चायतको नजरबाट बचन मुस्किल छ र बाँकी बक्यौताको रकम धेरै मात्रामा उठ्न जानेछ । यो रकम उठाए बापत पञ्चायतहरूलाई सयकडा २५ देखि ५० सम्म दिन सकिने छ ।

५. जिल्लासम्बन्धी तथ्याङ्क

विभिन्न विषयहरूको तथ्याङ्क नभई कुनै किसिमको योजना बन्न नसक्ने हुँदा सरकारबाट सङ्कलन गर्ने विभिन्न विषयका तथ्याङ्कसम्बन्धी काम सम्बन्धित गाउँ र जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनु पर्ने देखिन्छ । यस बापत पञ्चायतहरूलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा अनुदान वा अन्य किसिमको सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

६. धितो-बन्धक र लेनदेनसम्बन्धी रजिष्ट्रेशन

हालै जारी भएको कृषिसम्बन्धी ऐन अन्तर्गत रु. ५० वा सोभन्दा बढी अड्का सापटी लिएमा त्यसलाई रजिष्ट्रेशन गर्ने गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । यस्तो रजिष्ट्रेशन गर्ने काम गाउँ पञ्चायतहरूलाई दिनु पर्दछ । साथै अन्य प्रकारको लेनदेन, धितो-बन्धक इत्यादि रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी काम पनि अड्क तोकी जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्ने देखिन्छ ।

७. बस सर्भिस चलाउन स्वीकृति दिने

राष्ट्रिय तथा अन्य राजमार्गहरू वाहेक अरू सडकहरूमा बस सर्भिस चलाउन स्वीकृति दिने तथा सो बापत आवश्यक रोयल्टी इत्यादि चार्ज गर्ने अधिकार पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु मनासिब छ ।

८. मठ गुठीहरूको सञ्चालन

राष्ट्रियस्तरका वाहेक जिल्लाका अरू मठ-गुठीहरू इत्यादिको सञ्चालन जिल्ला पञ्चायतको सामान्य रेखदेख र निर्देशनमा भएमा काम सुचारु रूपले चल्ने देखिन्छ ।

९. जेल निरीक्षण

जिल्ला पञ्चायतलाई सेण्ट्रल जेल वाहेक सो जिल्लामा रहेको अरू जेलहरूलाई निरीक्षण गरी तिनीहरूमा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा श्री ५ को सरकारलाई राय दिने अधिकार हुनुपर्दछ ।

२१. पाइलट प्रोजेक्टहरू

श्री ५ को सरकारले भूमिसुधारसम्बन्धी योजनाहरू हाल केही पञ्चायतहरूमा प्रयोगात्मक रूपमा चलाउने विचार गरेको छ । उक्त प्रयोग भूमि सम्बन्धमा मात्र नगरी पञ्चायतहरूमा शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्ने सम्बन्धमा पनि गर्नु बाञ्छनीय छ । तथा उक्त प्रयोगबाट भएका अनुभवको आधारमा त्यसलाई अरू पञ्चायतहरूमा विस्तृत गर्दै लैजानु पर्ने देखिन्छ ।

भूमिसुधारसम्बन्धी सबै योजनाहरूलाई सकभर र गाउँ पञ्चायतद्वारा अथवा जिल्ला पञ्चायत र गाउँ पञ्चायतको अधिकतम जिल्ला पञ्चायत सहयोगबाट लागू गरिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । भूमिसुधारको कार्य अत्यन्त व्यापक र महत्वपूर्ण भएकोले उक्त जिल्लाको सचिव पदमा चाहिँ श्री ५ को सरकारको एकजना सिनियर कर्मचारीलाई नियुक्त गर्नुपर्नेछ । जसबाट जिल्ला पञ्चायतलाई परिपक्व र अनुभवयुक्त सल्लाह प्राप्त हुन सकोस् ।

पाइलट प्रोजेक्टका जिल्लाहरूमा शान्ति-सुरक्षा बाहेक जिल्लास्तरका अरू सबै कार्यहरू गर्ने अफिसहरू जिल्ला पञ्चायतको सामान्य रेखदेखमा राखी दिनु पर्दछ जस्तै माल, भन्सार, सर्भे इत्यादि ।

भूमिसुधार तथा शान्ति-सुरक्षाका समस्याहरूको पारस्परिक सम्बन्ध भएकोले उक्त दुई विषयहरूसँग सम्बन्धित अधिकारीहरूको कार्यको समन्वय हुन नसकेमा दुवै कुराहरू गर्न बाधा पर्ने भएकोले भूमिसुधारसम्बन्धी योजनालाई लागू गर्दा जिल्ला पञ्चायतले अनुभव गरेको कठिनाइलाई हल गर्नमा पूर्ण सहयोग दिनु भन्ने निर्देशन जिल्लास्तरका पुलिस अधिकारीलाई सरकारले दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२२. जिल्ला प्रशासन व्यवस्थामा परिवर्तन

पञ्चायती व्यवस्थाको उद्देश्य जनतालाई बढीसेबढी मात्रामा प्रशासन र विकाससम्बन्धी कार्यमा शरीक गराएर पञ्चायतको संस्थालाई बढी मजबूत र सुदृढ बनाई जनतालाई आफ्नो कर्तव्य, अधिकार र उत्तरदायित्वको बढीसे बढी मात्रामा बोध गराई एउटा चेतनशील र जागरुक समाजको स्थापना गर्नु हो । यस व्यवस्थाकैअनुसार जिल्ला प्रशासन व्यवस्थामा पनि अब आवश्यक परिवर्तन गर्नु आवश्यक हुन गएको छ ।

वर्तमान जिल्ला प्रशासन व्यवस्थामा बडाहाकिमको सबभन्दा प्रभावकारी स्थान छ । वर्षौंदेखि चलिआएको हुनाले जिल्लामा बडाहाकिम पदको ठूलो धाक र प्रभाव छ र उक्त पदले सरकारी अधिकार, शक्ति र मर्यादालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । जिल्लामा यस्ता बहुतेक कम कार्यहरू हुन्छन् जसलाई बडाहाकिमले, आफ्नो प्रभावको प्रयोग गरेर गर्न वा गराउन नसकोस् । यस्तै अवस्थामा देशमा शक्तिको प्रजातान्त्रिक विकेन्द्रीकरणमा आधारित पञ्चायत व्यवस्थाको सूत्रपात भएको छ । भर्खरै रोपिएको यस विरुवालाई हुर्काएर यसलाई जरो हाल्न दिएर सबल र सुदृढ बनाउनु परेको छ । पञ्चायतहरूलाई क्रमशः बढी जिम्मेदारी र अधिकारहरू दिदै गई उनीहरूमा आफ्नो अधिकार कर्तव्यप्रति चेतना जागृत गर्दै लैजान सके मात्र यो सम्भव छ । तर, बडाहाकिमको यस्तो प्रभावशाली पद जिल्लामा रहज्जेलसम्म पञ्चायतहरू बलियो हुन नसक्नु स्वाभाविक नै छ । अतः अहिलेसम्म बडाहाकिमद्वारा भइरहेका कार्यहरूमध्ये धेरै कार्यहरू विभिन्न स्तरका पञ्चायतहरूलाई सुम्पिने सुझाव माथि गरिसकिएको छ । उक्त सबै अधिकारहरू सुम्पिसकेपछि बडाहाकिमहरूको लागि पर्याप्त काम पनि बाँकी रहन जाने छैन र निजहरूको पदलाई क्रमशः लोप गर्दै जानु पर्नेछ । तर यो काम क्रमशः तथा सुनियोजित ढङ्गले गरिनु पर्दछ । कुनैपनि संस्थाको लोप गर्नुभन्दा अघि उक्त संस्थाले गरिआएको काम राम्रोसँग चल्ने व्यवस्था गरेर मात्र पुरानो संस्थाको अन्त गर्नु पर्दछ र पुरानो व्यवस्थाको अन्त र नयाँ व्यवस्थाको प्रारम्भको बीचको अवधिमा कुनै प्रकारको शून्यावस्था आउन दिनु हुँदैन ।

बडाहाकिमहरूको पदको अन्त गरिएपछि बाँकी रहन आएको काम अञ्चलाधीशहरूले सहजै गर्न सक्दछन् । अञ्चलको आधार हेरी अञ्चलाधीशहरूलाई आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्नका लागि सहायक अञ्चलाधीशहरूको नियुक्ति गर्न सकिनेछ ।

शिक्षा

(१) आर्थिक सहायताको वितरण

शिक्षा विभागबाट विभिन्न प्राइमरी स्कूलहरूलाई वितरण हुने आर्थिक सहायता विभागीय नीति र निर्देशानुसार अब सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतबाट हुनु पर्दछ । यसो भएमा वास्तवमा चलिरहेका स्कूलहरूले मात्र सहायता पाउँदछन् । र ठीकसँग नचलेका स्कूलहरूको सहायता रोक्न सकिनेछ । पञ्चायतहरूलाई स्थानीय स्थितिको राम्रो बोध भई राख्ने हुनाले यो काम पञ्चायतहरूले बढ्ता राम्रोसँग गर्न सक्दछन् । प्राइमरी स्कूलहरूलाई आर्थिक सहायताको वितरण गरी त्यसको सूचना सम्बन्धित ग्राम पञ्चायतहरूमा जानु पर्दछ ।

(२) स्कूलको स्थान निर्धारण गर्ने

शिक्षा विभागले कुनै जिल्लामा थप प्राइमरी स्कूलहरू खोल्न लागेमा उक्त स्कूलहरूको स्थान निर्धारण गर्ने कार्य विभागीय नीति र निर्देशनभित्र रही जिल्ला पञ्चायतले गर्न पाउनु पर्दछ । यसै गरी विभागीय नीति र निर्देशानुसार प्रौढ शिक्षा क्लासहरूको सञ्चालन, नयाँ प्रौढ शिक्षा केन्द्र खोल्ने कार्य, प्रौढ शिक्षकहरू उपलब्ध गराउने काम, उनीहरूलाई पारिश्रमिक बाँड्ने तथा शिक्षा सामग्रीहरूको वितरण इत्यादि सबै कार्य जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा गराउनु पर्दछ ।

(३) जिल्लास्तरका शिक्षा अधिकारी

जिल्लास्तरका सबै शिक्षा अधिकारीहरूलाई जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत राखिनु पर्दछ । उनीहरूले आफ्नो कार्य विभागीय प्राविधिक निर्देशनअनुसार जिल्ला पञ्चायतको सामान्य रेखदेखमा रही गर्नुपर्दछ ।

प्राचीन स्मारक र पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण

१. संरक्षण

प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतद्वारा आफ्नो क्षेत्र अन्तर्गत पुरातात्विक र ऐतिहासिक स्थलहरूको संरक्षणका लागि प्रबन्ध गरिने तथा ग्राम पञ्चायतहरूलाई सक्रिय गर्ने र तिनीहरूको जीर्णोद्धार समेत गराउनु पर्दछ । हाल यो काम बडाहाकिमहरूलाई सुम्पिएको भएतापनि अर्थको अभावले गर्दा हुने सकेको छैन । अतः पञ्चायतहरूले आफ्नो कोषबाट यो काम गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२. ऐतिहासिक महत्वका कुराहरू

कुनै विशेष महत्वको भग्नावशेष, मन्दिर र मूर्तिहरूको बारे विभागलाई सूचना दिने र त्यसको सुरक्षाका लागि प्रबन्ध गर्ने काम पनि पञ्चायतहरूले गर्नुपर्दछ ।

३. संग्रहालय भवन निर्माण

प्रत्येक जिल्ला पञ्चायतद्वारा आफ्नो क्षेत्रको कलात्मक वस्तुहरू सङ्कलन गरी प्रदर्शन गर्न तथा संग्रहालय भवन निर्माण गराउनु पर्दछ ।

४. अर्थको प्रबन्ध

जिल्ला पञ्चायतहरूले उपर्युक्त कामका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरूको सूची पुरातत्व विभागमा पठाउनु पर्दछ र विभागले यथाशक्य आवश्यक खर्चको प्रबन्ध गरी जिल्ला पञ्चायतहरूद्वारा उक्त कार्यहरू गराउन लगाउने छ । तर प्रथमतः जिल्ला पञ्चायतद्वारा पनि अर्थको स्थानीय सङ्कलनका लागि प्रयत्न गर्नुपर्दछ ।

निर्माण तथा सञ्चार मन्त्रालय

सडक, पुल र अरू बाटोहरू सम्बन्धमा पञ्चायतहरूलाई सुम्पिने कामहरू दुई श्रेणीमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

१. पञ्चायतलाई नै अधिकार दिई पञ्चायतकै प्रशासन अधिकार बजेटद्वारा गरिने कामहरू ।

२. श्री ५ को सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका, तर पञ्चायतको माध्यमद्वारा गराइने कामहरू ।

१. पञ्चायतलाई नै अधिकार दिई पञ्चायतकै प्रशासन अधिकार बजेटद्वारा गरिने कामहरू
 - (क) राजमार्गहरू र स्थानीय महत्व मात्र नभई धेरै जिल्लाहरूको आगमनको साधनको रूपमा रहेको बढी महत्वका मूल बाटोहरू बाहेक अरू सबै मोटर चल्ने, गाडा हिंड्ने बाटो र पुलहरूको रेखदेख सम्भार ।
 - (ख) पहाडी इलाकाहरूमा आफ्नो जिल्लामा पर्ने सबै पैदल र खच्चर हिंड्ने बाटोहरू ।
 - (ग) आफ्नो जिल्लाभित्र पर्ने सबै पैदल बाटोहरूमा पर्ने भोलुङ्गे र अरू किसिमका पुलहरूको रेखदेख र सम्भार ।
 - (घ) पहाड र मधेशका ठूलठूला नदी-नालाहरूमा तारघाटको बन्दोबस्त ।

उक्त कामहरू पञ्चायतको आफ्नै अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने हुनाले सो कामहरू पञ्चायतले आफ्नै प्रशासन अन्तर्गत आफ्नै बजेटद्वारा गर्नेछन् । हाललाई यस्तो कामको निम्ति प्राविधिक सरसल्लाह रेखदेखसम्म सरकारद्वारा दिइनेछ ।

पञ्चायतले उक्त अधिकार क्षेत्रभित्रबाट ट्याक्स, करहरू असूल गर्न सक्नेछ, जस्तो उक्त क्षेत्रभित्र चल्ने मोटर, गाडाहरू उपर रोडशेष तथा पुल पहाडका पैदल मूल बाटोहरूमा गाडी पिच्छे दस्तूर, (भीमफेदी-थानकोट बाटोमा लागेको भरियानाइके दस्तूर जस्तै) तारघाटहरूको आम्दानी इत्यादि ।

पञ्चायतका उक्त आम्दानी सडक, पुल, तारघाट, पैदल बाटोहरूबाट मात्र हुन सक्ने स्रोतहरू देखाइएका हुन् । सो बाहेक अरू किसिमका स्रोतहरू र हाल शुरु शुरुमा सरकारबाट दिइने ग्राण्ट पनि पञ्चायतहरूको आम्दानीको बाटोहरू हुन सक्नेछन् ।

साधारण तथा उक्त कामहरूको निम्ति सरकारले खर्च व्यहोर्ने छैन । पञ्चायतहरूलाई सरकारले दिएको ग्राण्टबाहेक, तापनि सरकारले आवश्यक ठहर्‍याएको कुनै खास खास कामको निम्ति (उदाहरणार्थ पहाडी मूलबाटोमा पर्ने कुनै ठूलो नदीमा भोलुङ्गे पुल बनाउन अथवा कुनै विकसित हुन लागेको नगर इलाकाभित्रको सडकलाई पक्का गर्ने या सरकारले पञ्चायतलाई कुनै नगर पञ्चायतको निम्ति सडक पेलने रोलर किनिदिने इत्यादि) अनुदान दिन अथवा पञ्चायतकै माध्यमद्वारा निर्माण गर्ने अथवा आफै निर्माण गरी सम्बन्धित पञ्चायतलाई सुम्पिदिन सक्नेछ ।

२. श्री ५ को सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका, तर पञ्चायतको माध्यमद्वारा गराइने कामहरू
 'क' मा देखाइएको राजमार्गहरूको निर्माण तथा सम्भारको कामहरू श्री ५ को सरकारले आफै गर्नेछ तर अनुसूची 'ख'मा देखाइएका मूलबाटोहरूको निर्माण तथा सम्भारको कामहरूमा श्री ५ को सरकारले आफै वा पञ्चायतद्वारा गराउन सक्नेछ । पञ्चायतद्वारा गराइएका यस्ता कामहरूमा पञ्चायतले श्री ५ को सरकारप्रति जवाफदेही हुनुपर्नेछ र सरकारले दिएको रूल-नियम बमोजिम काम गरी हरहिसावको फांटवारी पेश गर्नुपर्नेछ ।

काठमाडौं उपत्यकाभित्रका सडकहरू

उक्त दफा १ बमोजिम गरी ग्राम पञ्चायत इलाकाहरू, शहरी इलाकाहरू र जिल्लास्तरीय सडक-बाटोहरू सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत सार्नलाई काठमाडौं उपत्यका बाहेक अरू ठाउँहरूमा यी सडकहरूको निम्ति ठेकिएका दरबन्दी केही नभएकाले कुनै किसिमको फन्कट देखिदैन ।

उपत्यकाभित्र शहर र जिल्ला पञ्चायत इलाकाभित्र अरू ठाउँहरूमा भन्दा केही बढी मात्रामा सडकहरू भएकोले र ठेकिएका सालबसाली मर्मती कुल्लीहरू पनि केही भएकाले सूचना शायद उक्त ठेकिएका कुल्लीहरूको खर्चसम्म सम्बन्धित पञ्चायतहरूलाई दिइने अनुदानमा गाभी दिन मनासिव हुने छ ।

अनुसूची (क)

राजमार्गहरू

१. वीरगञ्ज-भैसे-थानकोट-त्रिपुरेश्वर-शीतलनिवास ।
२. हेटौडा-नारायणगढ ।
३. काठमाडौं टुडिखेल-भक्तपुर-बनेपा-कोदारी ।

१. विराटनगर-धरान ।
२. कुनौली-राजविराज ।
३. लालवेनिया-जनकपुर-जलेश्वर ।
४. भैसे-भीमफेदी ।
५. सुनौली-बुटवल ।

स्वास्थ्य, नहर तथा विद्युत् मन्त्रालय

स्वास्थ्य

१. जिल्लास्तरमा रहेका स्वास्थ्य केन्द्रहरू (डाक्टर नभएका स्वास्थ्य केन्द्रहरू) स्वास्थ्य यूनिटहरू तथा आयुर्वेदीय औषधालयहरू जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत रहनेछन् । यस्ता स्वास्थ्य संस्थाहरूले स्वास्थ्य सेवा विभागको प्राविधिक निर्देशनअनुसार काम गर्नेछन् ।
२. जिल्लास्तरका स्वास्थ्य संस्थाहरूको भवन निर्माणको काम जिल्ला पञ्चायतमार्फत सम्पन्न गर्ने व्यवस्था हुनेछ । अन्य अस्पतालहरूको भवन निर्माणको काम पनि जिल्ला पञ्चायतलाई दिन सकिनेछ ।
३. विभिन्न जिल्लाहरूमा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधी र अरू स्वास्थ्यसम्बन्धी सामग्रीहरू पठाउने कामको जिम्मा जिल्ला पञ्चायतलाई दिइने छ र यसको लागि आवश्यक ढुवानीको खर्च स्वास्थ्य सेवा विभागबाट प्राप्त हुनेछ ।
४. जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत रहने स्वास्थ्य संस्थाहरूका साथै जिल्ला पञ्चायतको क्षेत्रभित्र पर्ने अन्य अस्पतालहरू (५० बेडको अस्पताल बाहेक) को व्यवस्थाको सम्बन्धमा सामान्य रेखदेख गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई सुम्पिनेछ । यस सम्बन्धमा जिल्ला पञ्चायतबाट प्राप्त हुने रिपोर्टको आधारमा स्वास्थ्य सेवा विभागले आवश्यक कारवाही गर्नेछ ।
५. स्वास्थ्य सेवा विभागका शाखाहरू र जिल्ला पञ्चायतको बीच परस्परमा सहयोग तथा सामञ्जस्य स्थापित गरी जिल्लाहरूमा स्वास्थ्य कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था हुनेछ । खासगरी जिल्ला पञ्चायतको माध्यमबाट जनस्वास्थ्य कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वित गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

नहर तथा खानेपानी

१. हाल श्री ५ को सरकारबाट कार्यान्वित भएका सानातिना खानेपानी योजनाहरूका, व्यवस्था सम्भार तथा सञ्चालन गर्ने अभिभारा जिल्ला पञ्चायतहरूलाई प्रदान गरिनेछ । जिल्ला पञ्चायतहरूले आफ्नो जिल्लाभित्रको नदी झर्नाको र भूगर्भको पानी निकाली स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था गर्न सक्नेछन् । यसको निमित्त आवश्यक पर्ने प्राविधिक सहायता तथा निर्देशन नहर विभागबाट प्राप्त हुनेछ ।
२. हाल निर्माण भइरहेका सानातिना खानेपानी योजनाहरू जिल्ला पञ्चायतहरूद्वारा निर्माणको काम सम्पूर्ण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । यसको लागि आवश्यक पर्ने आर्थिक तथा प्राविधिक सहायता नहर विभागबाट प्राप्त हुनेछ ।
३. काठमाडौं उपत्यकामा चलि रहेका राजकुलोहरूको व्यवस्था, सम्भार तथा सञ्चालन गर्ने काम सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतहरूलाई सुम्पिनेछ ।

गृह मन्त्रालय

१. सार्वजनिक सुरक्षा

- (१) प्रचलित नेपाल कानूनले बन्देज गरेको राजनीतिक वा राजनीतिले प्रेरित सभा, जुलुस, नारा, भाषण, पर्चावाजी आदि आफ्नो वडाभित्र कसैलाई गर्न नदिने, गर्नबाट रोक्ने । कसैले त्यस्तो गर्ने प्रयत्न गरे भने तत्काल नै नजिकको पुलिसलाई थाहा भएसम्मको खबर दिने र बढी खबर दिन कोशिश गर्ने । कसैले त्यस्तो गरिहाले त्यस्तो गर्ने मुख्य मुख्य व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गर्न पुलिसलाई सुराक र चाहिने मद्दत समेत दिई पक्राउ गराउने ।

- (२) राजनीतिक संगठन गर्न नदिने, गर्नबाट रोक्ने । कसैले गर्ने प्रयत्न वा गरिहाले भने नजिकको पुलिसलाई खबर दिने । त्यस्तो संगठन गर्ने व्यक्तिलाई पक्राउ गर्नुपर्दा माथि उप-दफा (१) मा लेखिए बमोजिमको मद्दत पुलिसलाई दिने ।
- (३) गाउँघरमा कुनै किसिमको हुलहुज्जत, लूट-पीट, चोरी-डकैती, रहजनी, खून आदि हुन नदिई शान्ति र व्यवस्था कायम राख्ने र जनताको जीउज्यान र धन-सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने । जनताको जीउज्यान र धन-सम्पत्तिमा खतरा पर्न लाग्यो भने हुन सकेसम्मको बचाउको प्रबन्ध गर्दै रही नजिकको पुलिसलाई खबर गर्ने र त्यस्ता समाज विरोधीहरूलाई पक्राउ गराउन पुलिसलाई चाहिने मद्दत गर्ने ।
- (४) फरार रहेका खूनी, डाँका, चोर र अरू जघन्य अपराधीहरूलाई पक्राउ गरी पुलिसलाई बुझाउने वा पक्राउ गर्न पुलिसलाई चाहिने सबै सहयोग दिने ।
- (५) गाउँघरमा अपरिचित व्यक्ति विदेशी आए भने तिनीहरू उपर निगरानी राख्ने र तिनीहरूको चालचलनमा शङ्का लाग्यो भने तुरुन्त पुलिसलाई खबर दिने ।
- (६) रक्सी भट्टीमा निगरानी राख्ने । कारण, ठूला ठूला अपराध हुने कुरा भट्टीमा रक्सी खान आएकाबाट खुल्न सक्दछ ।
- (७) अराष्ट्रिय तत्वको सम्बन्धमा :
 - (क) सामाना नजिकको पञ्चायतहरूले नजिकको भारतको भूमिमा अराष्ट्रिय तत्वहरूका गतिविधि बुझ्दै गरी खबर पुलिसलाई दिने ।
 - (ख) अराष्ट्रिय तत्वसँग मुकाबिला गर्न जन संगठन गर्ने ।
 - (ग) अराष्ट्रिय तत्व अधिराज्यभित्र प्रवेश गर्ने खबर पाएमा तत्काल पुलिस र गोस्वारामा खबर गर्ने ।
 - (घ) अराष्ट्रिय तत्व र तिनीहरूका दलाल प्रवेश गरेमा पक्राउ गरी पुलिसलाई बुझाउने ।
 - (ङ) अराष्ट्रिय तत्वको चिट्ठी-पत्र, पुस्तिका र अखबार आदि ल्याउन नदिने र ल्याउनेलाई पक्राउ गरी पुलिसलाई बुझाउने ।
 - (च) अराष्ट्रिय तत्व दमन गर्ने काममा सरकारलाई सक्रिय मद्दत गर्ने ।

२. भ्रष्टाचार निवारण

- (१) कुनै सरकारी कर्मचारीले कसैको मुद्दा वा काममा घूस अथवा रिसवत खान खोजेमा सो कुराको सुराक समेत बडाहाकिमलाई बेलैमा दिई त्यस्ता कर्मचारीलाई पक्राउ गराउने प्रबन्ध गर्ने ।
- (२) कुनै गैरसरकारी व्यक्तिले कसैको मुद्दा वा काममा म सरकारी कर्मचारीलाई भनसुन गरेर मिलाई दिन्छु भनी ठगी गर्न खोजेमा सो कुराको सुराक बडाहाकिमलाई बेलैमा दिई त्यस्ता व्यक्तिलाई पक्राउ गराउने ।
- (३) पसलमा ढक, माना, पाथी, आदि ठीक परिमाणको छ, छैन, जोख, तौल नपाइ ठीक छ, छैन भनी चेक गर्ने र ठीक नदेखिएमा सबूत समेत कार्वाईको निमित्त पुलिसमा बुझाउने ।
- (४) सरकारबाट मोल निर्धारित गरिएको वस्तुहरू निर्धारित भाउमा बिक्री भएको छ, छैन र यस किसिमले बिक्री वितरण गर्नु भनी तोकिएको वस्तुहरू सो किसिमले बिक्री वितरण भएको छ, छैन भनी चेक गर्ने । निर्धारित मोलमा अथवा तोकिए बमोजिम बिक्री वितरण नभएको देखिएमा सबूत समेत कार्वाईको निमित्त पुलिसमा बुझाउने ।
- (५) सरकारले कुनै आवश्यक पदार्थ यतिभन्दा बढी मौज्दात नराख्नु भन्ने आदेश गरेकोमा कालोबजार गर्न कसैले सो पदार्थ बढी राखेको थाहा पत्ता लागेमा सो राख्ने व्यक्तिको घर वा गोदाम खानतलासी गराउन बडाहाकिम छेउ रिपोर्ट गर्ने ।

३. लरी, मोटर, जीप आदिको सम्बन्धमा

- (१) लरी, मोटर, जीप समेतका सबै गाडीहरू एक पटक श्री ५ को सरकारबाट दर्ता भई नम्बर पाइसकेपछि सो गाडीको मासिक दस्तूर पञ्चायतले बुझिलिने र असूल भएको रूपैया लगतसम्बन्धी अड्डामा पञ्चायतले पठाउने छ ।

- (२) ती गाडीहरूका विक्रीको रजिष्ट्रेशन र नामसारी नेपाली नागरिकहरूका बीच पञ्चायतमा गर्ने । असूल भएको दस्तूर नामसारीको लगत सम्बन्धित अड्डामा पञ्चायतले पठाउने ।
- (३) गाडीको धनीले गाडीको लगत कट्टा गर्न खोजेमा सो लगत कट्टा गर्ने काम पनि पञ्चायतले गरी सूचना सम्बन्धित अड्डालाई दिने छ ।
- (४) मोटर हाक्ने लाइसेन्सको नवीकरण पनि पञ्चायतले नै गर्नेछ । श्री ५ को सरकारले कसैको लाइसेन्स खारेज गर्ने निर्णय गरेको छ भने सो निर्णयले मान्यता पाउने छ ।

४. रेडियो, ट्रान्जिष्टर, रेडियो ग्रामको सम्बन्धमा

वायरलेस सेट बाहेक रेडियो, ट्रान्जिष्टर, रेडियो ग्राम आदिको दर्ता लाइसेन्स वार्षिक दस्तूरको असूली नामसारी र विक्रीको दर्ता आदि सबै काम पञ्चायतले गर्नेछ । पञ्चायतले असूल भएको रूपैया र लगत सम्बन्धित अड्डामा पठाउने छ ।

५. बन्दूकको सम्बन्धमा

भरुवा बन्दूकजति र सो भरुवा बन्दूकलाई चाहिने केप, बारुद र छर्चा, गोली जतिको राख्ने र शिकार खेल्ने लाइसेन्सको नवीकरण पञ्चायतले गर्ने छ । पञ्चायतले नवीकरण गरेको यो लाइसेन्सको आफ्नो जिल्लाको निमित्त मात्र हुनेछ । यस सम्बन्धमा जिल्ला भन्नाले बडाहाकिमका जिल्ला मानिने छ । असूल भएको दस्तूर लगत पञ्चायतले सम्बन्धित अड्डामा पठाउने ।

६. बन्देज

- (१) माथि दफा ३, ४ र ५ मा उल्लेख गरिएको काम कार्वाइ पञ्चायतले सम्बन्धित नेपाल कानून अनुसार गर्नेछ ।
- (२) माथि दफा ३, ४ र ५ मा उल्लेख गरिएको काम-कार्वाइ कसैले सम्बन्धित अड्डाद्वारा गराउन खोजेमा माथिका कुराले बाधा पुऱ्याउने छैन ।

७. नागरिकता

- (१) नेपालको जन्मसिद्ध नागरिक हुँ भन्नेलाई नागरिकताको प्रमाणपत्र दिनु परेमा सम्बन्धित अधिकारीले पञ्चायतको राय मागेमा पञ्चायतले राय दिनेछ ।
- (२) कुनै अनागरिकले नेपालको नागरिकता लिन खोजेमा सम्बन्धित ऐनको सबै विधि पुगे नपुगेको व्यहोरा प्रष्ट खोली ठहराई पञ्चायतले सिफारिश गर्नु पर्नेछ ।

८. सिनेमाको सम्बन्धमा

नगर पञ्चायतभित्र सिनेमा खोली नगर पञ्चायतको राय ठहर दिने जस्तै अन्यत्र सिनेमा हल खोल्न जिल्ला पञ्चायत वा ग्राम पञ्चायतको राय ठहर चाहिने छ ।

९. सरजमीन मुचुल्का

सरकारी कामकाजको सम्बन्धमा मुचुल्का गर्दा गराउँदा सकभर गाउँ पञ्चायतका धेरै सदस्यहरू सरीक हुनुपर्ने ।

१०. दैवी प्रकोप परेमा

दैवी प्रकोप परेमा पञ्चायतले तत्कालीन सहायता गर्ने र आफूले गर्न नसक्ने कामको लागि आफ्नो ठहर सहित तुरुन्त सम्बन्धित गढी, गौडा, गोस्वारालाई सूचना गर्ने ।

११. आवश्यक वस्तुको संरक्षण

धाराको पाइप, बिजुली, पुल, टेलिफोन आदि आवश्यक वस्तुको स्थानीय पञ्चायतले सकभर संरक्षण गर्ने र त्यस्ता वस्तुको नोक्सान भएमा वा हुने सम्भावना या सङ्केत देखेमा वा थाहा पाएमा सम्बन्धित अफिसमा सूचना गर्ने ।

१२. आफ्ना क्षेत्रभित्र प्राचीन स्मारकहरू वा पुरातात्विक वस्तुहरूको संभार या संरक्षण सम्बन्धित पञ्चायतले गर्नुपर्ने ।

अर्थ मन्त्रालय

१. मठ, गुठीहरूको सञ्चालन जिल्लास्तरीय समिति गठन गर्ने नियम (गुठी) वन्न लागेको र त्यस समितिमा जिल्ला पञ्चायतका सभापति समेतको बोर्ड गठन हुने हुँदा साधारणतः जिल्ला सभापति वसेको हुनाले प्रतिनिधित्व गर्छ भने पनि हुन्छ र सो गुठीसम्बन्धी गैर कार्य जिल्लास्तरीय बोर्डबाट नै हुने हुँदा जिल्ला सभापति पनि त्यसमा रहने नै भएकोले विशेष अरू व्यवस्था गर्न पर्ने देखिंदैन ।
२. धितो बन्धक र लेनदेनसम्बन्धी रजिष्ट्रेशन प्रत्येक ग्राम पञ्चायतलाई गाउँका व्यक्तिको सपत्ति वा लेनदेन व्यवहारको बारेमा पूरै जानकारी भएमा पनि प्रत्येक ग्राम पञ्चायतद्वारा रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी काम गराई त्यसको लगत राख्न सम्बन्धित जिल्ला अड्डामा सूचना गर्ने र सूचना पाएपछि अड्डाले लगत राख्ने काम निकै गान्धो हुने देखिन्छ । साथै यो काम केन्द्रीय प्रशासनसम्बन्धी विषय पनि हो ।
३. सबै किसिमको बाँकी-बक्यौता असूल गर्न गराउन पञ्चायतबाट मिल्दैन भनी कानून मन्त्रालयबाट २०११/२२१ मा राय भइआएको छ । यस्तो व्यापक दृष्टिकोण अपनाउनु भन्दा पहिले कुनै १,२ जिल्लामा प्रयोगको रूपमा हेरेपछि मात्र काम चालू गर्न उपयुक्त पर्ने देखिन्छ ।

वन, कृषि तथा खाद्य मन्त्रालय

वन

- (१) डी.एफ.ओ. ले निर्धारित गरेको पूर्जीको संख्याभित्र रही हर घरसङ्घा र दाउराको पूर्जी दिने कार्य जिल्ला पञ्चायतलाई दिने ।

उपरोक्त निर्णय कार्यान्वित गर्नु जिल्ला पञ्चायतबाट सिजन सुरु अगावै डी.एफ.ओ. अफिससित सम्पर्क राखी निम्न जङ्गली पैदावार बिक्री वितरणलाई चाहिने पूर्जी उपलब्ध गर्न तथ्याङ्क पेश गरी डिभिजनबाट वनक्षेत्र पूर्जी इत्यादिको संख्या किटाई सक्नु पर्दछ ।

वन विभागको वन पैदावार बिक्री वितरण नियमावली बमोजिम दस्तूर लिई डिभिजनबाट प्राप्त पूर्जीलाई निम्न कुराहरूमा जिल्ला पञ्चायतबाट पूर्जी वितरण गर्ने र पूर्जी वितरण भएको संख्या तथा दस्तूर प्रत्येक १ महीनाको महीना भुक्तानीको ३ दिनभित्र डिभिजनमा दाखिल गर्नु पर्दछ ।

- (१) घरसङ्घा पूर्जीको विवरण :

(क) साल समेत लिएमा रु. ५। तर दैवी परेकालाई रु. १। मात्र

(ख) साल नलिएमा रु. २। तर ऐ. ऐ. लाई १५० पैसा ।

- (२) हर घरसङ्घा पूर्जीमा दस्तूर रु. १।

- (३) ढोड, घोघर, जामुन, जमनको पूर्जीको दस्तूर रु. १५०

- (४) दाउरा, वनकस, खर, ढड्डी, जडीबूटी, बाँस, पात र बेतको पूर्जीको विवरण :

(क) पन्द्रह हात लम्बाई भएको फुसको घर बनाउन घरसङ्घाको काठ

घरसङ्घाको काठ	लम्बाई बढीमा	गोलाई बढीमा	धान
१. साखु, सल्लो वा अन्य कुनै जात	१५ फुट लम्बाइ	३ फुट	३
२. साखु वा अन्य कुनै जातको काठको धनी	९ फुट	३ फुट	६
साखु, सल्लो, सिसौ, विजयसाल, सतिसाल, ओखर, चाँपदार, कुसुम, सिमल, खैर, जातको काठ बाहेक अरू जातको काठबाट दिइने ।			
३. थुनी	९ फुट	३। फुट	१०
४. नरही	२२। फुट	३। फुट	१
५. बतर्खा	१०। फुट	३। फुट	४
६. पास पगरीट	२२। फुट	३। फुट	२
बाटथडगेरो, पाजन, अस्मा, कर्मा, तुल, जामुन, साखु, सिसौ, विजयसाल, ओखर, चाँपदार चिलाउने, सतिसाल, कुसुम, सिमल, खैर बाहेक अरू जातको काठबाट दिइने ।			
७. डाँडा अर्थात् कोरावात			१२० गोटा

- (ख) पन्ध्रहात लम्बाई भएको ढुङ्गाको गारो भएको घर बनाउन घरसंघाको काठ चाँपदार र ओखर बाहेक अरू जातको काठबाट दिइने ।
- (१) ढोका, भ्याल, दलीन, भ्याड, निदाल र छानासमेतलाई बढीमा १५० क्यूबिक फुट
- (२) डाँडाभाटा अर्थात् कोरावाता १२० गोटा
- (३) फल्याकको छानो हाल्ने ठाउँमा छानामा हाल्न पुग्ने फल्याकको निमित्त चाहिने काठ ।

हर सङ्घाको काठ, ओखर, चाँपदार, सतिसाल र सतिसाल बाहेक अरू जातबाट दिने -
हर १ के हर बिछी जम्मा थान - ५ हर १ के १ जोरदेखि दरकार अनुसार दिने

हरिस	थान १
पालो	थान १
परिहट	थान १
हेगा	थान १
जुवा	थान १

जङ्गली पैदावारको नाम

जङ्गली पैदावारको मोल

१) दाउरा

एउटा मानिसले बोक्न सक्ने दाउरा भारी

१ बिना मोलमा दिइने छ ।

दाउरा ट्रक के रु. १।

दाउरा ट्रक के रु. ४०।

२० फुट लामो ५ फुट चौडा

५ फुट लामो ५ फुट चौडाई

५ फुट अग्लो दाउरा चट्टा

१ के रु. १२५।

२) बेत : एउटा मानिसले बोक्न सक्ने बेतभारी १ के

रु. ३।

बेत गाडा १ के

रु. ४०।

बेत ट्रक के

रु. २००।

३) गाभा (अर्किड) : एउटा मानिसले बोक्न सक्ने गाभा १ के

रु. ३।-

गाभा गाडा १ के

रु. २०।

गाभा ट्रक १ क

रु. १००।

४) एउटा मानिसले बोक्न सक्ने वनकस भारी १ के

रु. १।

वनकस गाडा १ के

रु. ५।

वनकस ट्रक १ के

रु. २५।

५) सर्प गन्धाको वा एउटा मानिसले बोक्न सक्ने सर्पगन्धा भारी १ के रु. ५०।

जडीबूटीसम्बन्धी अन्य एउटा मानिसले बोक्न सक्ने सर्पगन्धा बाहेक कुनै रुखको जरा, बोक्रा, अन्य कुनै जडीबूटी सम्बन्धित रुखको जरा, फलफूल, कोपिला, डाँठ बोक्रा, फलफूल, कोपिला, डाँठ र लहरा के रु. १।२५

६) घाँसपात : एउटा मानिसले बोक्न सक्ने भारी १ बिना मोलमा दिइने छ ।

७) बाँस : बाँस साधारण गोटा १ के

रु. १०

बाँस निगालो वा मालिङली पबना मोलमा दिइने छ ।

८) खर : खर बिना मोलमा दिइने छ ।

९) ढड्डी : ढड्डी बिना मोलमा दिइने छ ।

१०) सिमलको भुवा : सिमलको भुवा एउटा मानिसले बोक्न सक्ने

भारी १ के रु. १।

सिमलको भुवा गाडा १ के रु. ८।

सिमलको भुवा ट्रक १ के रु. ४०।

११) चून पोल्ने ढुङ्गा : चून पोल्ने ढुङ्गा १०० क्यूबिक फुट के रु. ५।

१२) ग्रावेल बालुवा : ग्रावेल बालुवा १०० सय क्यूबिक फुट के रु. २।

१३) छाप्ने ढुङ्गा : छाप्ने ढुङ्गा १०० सय वर्ग फुट के रु. ५।

१४) साधारण ढुङ्गा : साधारण ढुङ्गा १०० सय क्यूबिक फुट के रु. ३।

१५) गोल : गोल प्रति मन के रु. २।५०

पञ्चायत क्षेत्रभित्रको नागरिक जनताको आफ्नो घरसारकोलाई मात्र उपरोक्त बमोजिम हुने र कसैले व्यवसाय गर्नेलाई माग गर्नु परेमा डिभिजनलाई मात्र पूर्जी हुने गरिएको छ ।

उपरोक्त बमोजिमको पूर्जीको दुरुपयोग गरेमा पञ्चायतले जाँची ठहरेमा कार्वाई समेत गरी सजाय गर्न सम्बन्धित रेन्ज अफिसमा कसूरदारलाई पठाउनेछ ।

डिभिजन अफिस नखुलेको ठाउँमा डिभिजनको बदला गोस्वारा र डी.एफ.ओ.को बदला वडाहाकिमसँग सम्पर्क गर्ने ।

(२) ग्रामीण जनतालाई वृक्षारोपण गर्न नर्सरी भएको ठाउँमा विरुवाको वितरण गर्ने व्यवस्था र गाउँहरूमा वृक्षारोपणको काम जिल्ला पञ्चायतले मिलाउने । त्यस कामको क्षेत्र पूर्व १ नं., पश्चिम १ नं., काठमाडौं उपत्यका र पोखरा तोकिएको छ ।

उपरोक्त कुरालाई कार्यान्वित गर्न वृक्षारोपणको समय अगावै जिल्ला पञ्चायतले कुन-कुन के कति वृक्षारोपण गर्ने वा ग्रामीण इलाका प्रति बेलानौमा के कति विरुवाको माग गर्ने हो, डी.एफ.ओ.सँग सम्पर्क गरी पूर्ण विवरण पेश गर्ने र वृक्षारोपण तथा संरक्षण पञ्चायतबाटै गर्ने तथा प्राविधिक सल्लाह र विरुवाको काम डिभिजनले पूर्ति गरी दिने व्यवस्था छ । यसरी जिल्ला पञ्चायतले प्रस्तावित गरेको कुनै क्षेत्रमा विरुवाका संरक्षण पञ्चायतबाट तारको वा सिउँडीको बारबाट भने पनि विरुवालाई चरनबाट बचाउन सकिन्छ भन्ने डी.एफ.ओ.को चिन्तमा लाग्यो भने मात्र विरुवा दिने व्यवस्था हुनेछ ।

यसरी लागेका विरुवाहरू कालगतिबाट मरेकोमा सरकारी नर्सरीबाट विरुवा लिई पञ्चायतले नै पुनः विरुवा लिई पञ्चायतले नै पुनः विरुवा लगाउने छ ।

(३) वन संरक्षण कार्यलाई नियमित गर्न अवैध किसिमबाट रुख कटानी, जङ्गल फडानी र हाल आवादी, आदि रोक्ने काम गर्ने र मुद्दा चलाउन परेमा प्रचलित ऐन कानून अनुसार वन विभागका मातहत अफिस मार्फत गर्न दिने उपर्युक्त वन ऐन अनुसारको सबै कसूरअनुसार वन विभागका मातहत अफिस मार्फत गर्न दिने उपर्युक्त वन ऐन अनुसारको सबै कसूर गर्नेहरूलाई पञ्चायतले पक्रन वा सम्पर्क राखी, फ.गा., फरेष्टर, रेन्जर, डी.एफ.ओ.लाई पक्राउ गरेको कसूरदार हो भने निज र बिगो समेत कानूनी कार्वाई गराउन रेन्ज अफिसमा बुझाई दिनेछ । रेन्ज अफिसले प्रचलित वन ऐनबमोजिम गर्नेछ ।

(४) पञ्चायती वन छुट्याइएको स्थानमा प्राविधिक नियन्त्रणमा पञ्चायती वन संरक्षण वनपथको निर्माणमा, अग्निरेखाको निर्माण, वन सीमाना निर्धारण इत्यादि विकास कार्यहरू देशभरि नै गर्न जिल्ला पञ्चायतलाई दिने ।

(५) तर केन्द्रीय सरकारको स्तरमा गरिने जिल्लाको कार्यहरूमा पूर्णतया केन्द्रीय सरकारकै नियन्त्रणमा राख्ने ।

कृषि

कृषि विभाग अन्तर्गत केन्द्रबाट कार्यान्वित गरी केन्द्रबाट नियन्त्रण गरिने एकधरि र जिल्लास्तरमा केन्द्रको नियन्त्रणमा कार्यान्वित गरिने अर्कोधरि समेत २ किसिमका योजनाहरू चालू गर्ने गरिएको छ । पहिलो

किसिमको योजना ठूलो र बढी प्राविधिक किसिमको हुँदा जिल्लास्तरमा जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा चलाउन मिल्दैन । दोस्रो किसिमका योजना यस विभागका प्रसारस्तरीय हुँदा हाल यस्ता योजनाहरू केन्द्रको निर्देशन र नियन्त्रणमा विभागीय जे.टी.ए.हरूद्वारा कार्यान्वित गरिइने गरिआएको छ । जे.टी.ए.हरूले आफ्नो कर्तव्य राम्रोसँग पूरा गरे नगरेको, हाजिरको रिकर्ड हिसाब, कामको रिकर्ड आदि राम्रोसँग राखे नराखेको र कृषकहरूसँग राम्रो हेलमेल राखी काम गरे नगरेको समेत कुराको निगरानी राख्ने काम यस विभागबाट भन्दा जिल्ला पञ्चायतबाट राम्रोसँग हुन सक्ने देखिएकोले सो र निजहरूलाई समय-समयमा तलब-भत्ता खान पाउने बराबर काममा जान चाहिने सुविधा आदिको व्यवस्था मिलाई दिने कार्य समेत सम्बन्धित जिल्ला पञ्चायतबाटै हुनुपर्ने देखिन्छ ।

आफ्नो जिल्लालाई के कस्तो योजना बढी लाभदायक हुन्छ, सो कुराको केन्द्रलाई भन्दा स्थानीय जिल्ला पञ्चायतलाई नै बढी ज्ञान हुने हुँदा जिल्लालाई चाहिने योजनाहरू सम्बन्धित पञ्चायतले नै तैयार गर्नु मनासिव देखिन्छ । यस्ता योजनाहरू तैयार गरी आर्थिक वर्ष शुरु हुनु अगावै विभागमा प्राप्त भएमा प्राविधिक दृष्टिबाट जाँचिदैन, उपयुक्त देखाएमा प्राविधिज्ञ, अर्थ आदिको दृष्टिबाट प्राथमिकताका क्रम तैयार गरी क्रमानुसार कार्यान्वित गर्ने व्यवस्था मिलाउन सजिलो पर्ने हुँदा सो कुरालाई पनि विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नोट : वन ऐन, २०१८ र वन पैदावार विक्री वितरण नियमावली, २०१८ को गजेट (किताब) गाउँ तथा नगर पञ्चायत अफिसमा राखेमा वनसम्बन्धी काम गर्न सजिलो पर्दछ ।

अनुसूची-५

द्वितीय उप-समितिको रिपोर्ट

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट २०१७ साल पौष १ गते उठाइबक्सेको कदमपछि नै हाम्रो सामु पञ्चायती व्यवस्था तथ्यको रूपमा आएको छ । यस व्यवस्थालाई आधारपूर्ण सुव्यवस्थित र सुसंगठित गर्ने दिशातिर हामी कटिबद्ध भई अधि बढिरहेका छौं । पञ्चायती व्यवस्थाको लक्ष्य प्राप्तिको लागि विकेन्द्रीकरणद्वारा विभिन्न तहका पञ्चायतहरूलाई शक्ति प्रदान गरी जनताले आफ्ना-आफ्ना समस्या आफ्नै बीच छलफल र कार्यान्वित गराउने आवश्यकतामा दुइ मत होओइन ।

राणाकालको जहानियाँ शासनमा आफू सुत्ने कोठामा विन्तिपत्रहरू सुत्ने र आफ्नै तालमा मात्र यो देशको शासन प्रणाली सञ्चालन गर्ने गरेर शक्तिको अत्यधिक केन्द्रीकरण गरेका थिए । परिणामस्वरूप सरकारका कार्यहरू जनभावना विपरित हुन गई जनताको पीरमर्का हट्नु सट्टा जनतालाई झन बढी मात्रामा थपिन गयो । यो स्थिति पैदा हुनको मुख्य कारण जनतामा उनीहरूको अविश्वास र जनतालाई प्रशासनमा कुनैपनि प्रकारले सरीक नगराउनु हो । यही कारण हो कि राणाहरूले बेला-बेलामा पञ्चायतहरू खडा गरेका भएतापनि त्यसको मूल्य रहन गएन । सामाजिकस्तरमा पञ्चायतीको प्रचलन नभएको होइन, तर केन्द्रीय शक्तिमा त्यसको कुनै राजनीतिक मूल्य थिएन ।

२००७ सालको क्रान्तिले नेपालमा प्रजातन्त्रको उद्घाटनको साथै एक हुल नेता र पार्टीहरू देशमा ल्यायो । नेताहरूले नेपाल राम्ररी चिन्न सकेनन् । नेपाल राम्ररी नचिन्नेले हाम्रो एकताको प्रतीक राजमुकुटको सही अर्थमा मूल्याङ्कन गर्न पनि सकेनन् । हाम्रो जस्तो मुलुकमा पराइले हात्तीमा चढ्यो भन्दैमा आफू धुरीमा चढ्ने प्रयत्न गरेभैं आफ्नो स्थितिको सही मूल्याङ्कन नगरिल्याएको कुनै पनि व्यवस्थामा व्यवस्थित रूपले काम चलन सक्दैनथ्यो भन्ने कुरा कार्य रूपमा नै देखियो । यसै १० सालको बीचमा विभिन्न राजनीतिक प्रयोगहरू भए, तर यी प्रयोगहरू जन-भावना अनुकूल भएन, कारण राजनीतिक नेताहरू स्वार्थपूर्ण तथा अव्यावहारिक कार्यहरूद्वारा जनताले जे जस्तो उत्साह, उमङ्ग लिई आफ्नो उन्नतिको स्वप्न देखेका थिए त्यसको विपरित हुन गई जनताको इच्छा तथा आकाङ्क्षाहरू चकनाचुर भए ।

१०४ वर्षको राणा शासनकाल र २००७ सालदेखि १० वर्षसम्मको हाम्रो कटु अनुभवहरूमा आधारित जनताको ज्यादा भन्दा ज्यादा कल्याण र सच्चा प्रजातन्त्रको स्थापना होस् भनेर श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट पञ्चायती व्यवस्थाको स्थापना गरिबक्स्यो । राष्ट्रिय पञ्चायतलाई सम्बोधन गरिबक्संदा र समय-समयमा प्रशासन विकेन्द्रीकरण गरी देशको प्रशासनमा विभिन्न तहका पञ्चायतको माध्यमद्वारा जनतालाई सरीक गराउने कुरा

हुकूम भएको छ । तदनुसार श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट प्रशासन शक्ति विकेन्द्रीकरण आयोग गठन गरिबक्स्यो ।

स्थानीय जनताले नै आफ्नो समस्याहरू राम्ररी बुझ्नेका हुन्छन् र उनीहरू बीच नै आपसी छलफलद्वारा ती समस्याहरूको समाधान, खोजी उनीहरूद्वारा नै कार्यान्वित गर्ने पञ्चायती व्यवस्थाको गुण हो र त्यसको लागि प्रशासन शक्ति विकेन्द्रीकरणको आवश्यकता परेको हो । शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्दा शक्ति वहन गर्न सक्ने विभिन्न तहको क्षमतालाई ध्यानमा राख्नु पर्दछ । अशिक्षा र पिछडिएको मन, तर छिटै सिक्न सक्ने छरितो नेपालीलाई आफ्नो प्राकृतिक क्रममा मात्र उन्नति गरोस् भनेर छाड्दा धेरै नै समय लाग्दछ । त्यसै कारण बेला-बेलामा श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको "अरूले गरेको १०० वर्षको कामलाई हामीले १०/२० वर्षमा गर्न परेको छ" भन्ने कथनलाई राम्रो बुझ्नुपरेको छ । यो तब सम्भव छ, जब हामी त्यो अशिक्षित पिछडिएको नेपालीलाई उसको आफ्नो ढिलो क्रममा मात्र हिँड्न नछोडेर त्यसलाई सहारा दिई छिटो अघि बढाउनमा मद्दत गर्दछौं । हेर्दा बोक्न नसक्ने भन्ने लागेको भरियाले बसेर नाम्लो थाप्लामा हालेर गन्धौं भारी पिठ्युमा अडकाउँदा लचक परेर थिचिएको भरिया तोक्माको आड्मा नजिकैको साथीले थोरै सहारा मात्र दिँदा पनि धरखरिएर लड्दा लड्दा जस्तो उठेको मानिसले पाइला चाल्न थालेपछि निकै पर गएर बिसाउला र निसन्देह बेलुकीको बास विहान निर्णय गरेकै पाटीमा बस्न पुग्ला । शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्दा हाम्रो वास्तविक अवस्थाको ख्याल नगरी वहन गर्न नसक्ने गरी ज्यादा शक्ति प्रदान गर्न न्यायोचित पनि हुने छैन । साथसाथै अहिलेको अवस्थाअनुसार शक्ति दिन हुँदैन भनेर पञ्चायतलाई आवश्यक अधिकार दिई दरिलो बनाउनपट्टि हाम्रो ध्यान नजानु पनि हामीले पञ्चायती व्यवस्थाको मर्म नबुझेको ठहर्छ । शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्दा गाउँ पञ्चायतलाई आफ्ना समस्याहरूको समाधान गाउँमै गर्नसक्ने हुनुपर्दछ ।

जिल्लास्तरमा बडाहाकिम नै सरकारको उच्च प्रतिनिधि मानिन्छ र जिल्ला पञ्चायत आफ्नो क्षेत्रमा जनप्रतिनिधिहरूको सबभन्दा ठूलो तह हो । शक्ति विकेन्द्रीकरण गर्दा यो यी दुइका बीच शक्ति विभाजनमा यस प्रकारले गर्न हुनेछैन कि जि.पं. र व. हा. बीच समानान्तरको भावना आई सहयोग र मेलको बदला, भगडा र संघर्ष हुन जाओस् । प्रशासन पछि पछि गएर जिल्ला पञ्चायतमा पूर्णतया हस्तान्तरित हुन जाने हो तापनि त्यो अवस्था नआउञ्जेल जिल्लामा केन्द्रीय सरकारको मुख्य प्रतिनिधि र जि.पं.का बीच सामञ्जस्यता ल्याई जि.पं.लाई क्रमशः प्रशासनको पूर्ण अभिभारा लिन समर्थन गराउनुपर्दछ । जि.पं. जिल्लामा जनताको प्रतिनिधिहरूको सर्वोच्च अङ्ग भएको हुनाले आफ्नो जिल्लामा परेका समस्या समाधानमा उनीहरूको बढी चाख र ज्ञानको विषय हुन्छ । जनप्रतिनिधित्व भएको जि.पं. को विचारलाई केन्द्रीय सरकारको सर्वोच्च प्रतिनिधिले आदर गर्नु पर्दछ र तदनुसार कार्यान्वित गर्नुपर्दछ । यसो भएमा जिल्लास्तरमा जनताहरूले सक्रिय रूपले जि.पं.को स्थापनाको उद्देश्य पूर्ति हुन जानेछ । यिनै भावनाले प्रेरित भई सब कमिटीले सदस्यहरूको ज्यादा भन्दा ज्यादा विचार र सिफारिशहरूको आदर गर्ने आफ्नो सुझावहरू पेश गरेको छ । केही सदस्यहरूको रिपोर्टमा पञ्चायतहरूलाई विभिन्न तहमा विभाजन गरी शक्ति प्रदान गर्ने उल्लेख गर्नु भएको छ । तापनि सब-कमिटीले सम्पूर्ण रिपोर्टलाई यस प्रकारले विभाजन गरेको छैन । विभिन्न तहका पञ्चायतहरूलाई दिन पर्ने अधिकारहरू सबै उसै तहको पञ्चायतमा समावेश गरिएको छ । यस रिपोर्टमा तीन भाग छन् । पहिलो भागमा गाउँ पञ्चायतको अधिकारहरू, दोस्रो भागमा जिल्ला पञ्चायतको अधिकारहरू, तेस्रो भागमा अञ्चल पञ्चायतको अधिकारहरू र परिशिष्टमा सदस्यहरूको रिपोर्टहरू राखिएको छ ।

आयोगका माननीय अध्यक्षज्यूले विभिन्न अञ्चल भ्रमणमा जानुभएको सदस्यहरूको रिपोर्ट सङ्कलन गरी एक रिपोर्ट तयार गर्ने कामको यो सब कमिटी गठन गर्नुभयो । सब-कमिटीको विभिन्न मिटिङहरूमा रिपोर्टहरू सङ्कलन गर्ने तरीकाहरू, विकेन्द्रीकरण सिद्धान्तमा छलफल, हाम्रा सिफारिशका ढाँचा औ आधार आदि कुराहरूमा सबै सदस्यहरूले सक्रिय भाग लिनु भयो । रिपोर्टमा एक्यता आओस् भन्ने उद्देश्यले भ्रमणमा जानुभएका विभिन्न टोलीका सदस्यहरूलाई सब कमिटीको बैठकमा निम्त्याई भरसक धेरै फरक विचारहरू बारे छलफल गरी निष्कर्षमा पुग्ने पनि सब-कमिटीले प्रयास गर्‍यो ।

गाउँ पञ्चायत

प्रशासन सम्बन्धमा प्रायः सबै सदस्यहरू निम्नलिखित कुराहरूमा प्रायः उस्तै विचार राख्नु हुन्छ ।

- (क) नागरिकताको प्रमाणपत्र दिनेमा सिफारिश गर्ने ।
- (ख) रेडियो लाइसेन्स, भरुवा बन्दूकको लाइसेन्स रिन्यू ।
- (ग) पञ्चायतको काम गर्दा मुद्दा परेमा सो पञ्चले तारेख बोक्न नपरोस् ।
- (घ) का.स.चलाउने व्यवस्था होस् ।
- (ङ) उपनियम बनाउन पाउने ।
- (च) पञ्चायत विरोधीहरू वा विकासको काममा बाधा पार्नेहरूलाई दण्ड सजाय गर्न पाउने अधिकार ।
- (छ) सार्वजनिक संस्थाहरू जस्तो शिशुगृह, अनाथालयको स्थापना र सबैले सार्वजनिक संस्थाहरूको निरीक्षण ।
- (ज) कृषिगणना, जनगणना गरी रेकर्ड राख्ने ।
- (झ) सभै गर्दा पञ्चायतको रोहवरमा गराउनु पर्ने ।
- (ञ) ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित अधिकारमा थप यी माथि लेखिएका अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई दिने कुरामा सब-कमिटीको पनि सहमत छ ।

अर्थ

- (क) प्रायः सबै सदस्यहरूले आफ्नो रिपोर्टमा जिमिंदारी प्रथा, तालुकदारी, थरी-मुखिया प्रथा खारेज गरी मालपोत गाउँ पञ्चायतले उठाउने ।
उनीहरूले पाएको रकम पञ्चायतले पाउने साथै उठेको रकमबाट सयकडाको हिसावले पञ्चायतलाई दिनुपर्नेमा विभिन्न विचार छ ।
 - (१) मालपोतको १० प्रतिशत ।
मालपोतमा थप १० र त्यसबाट आएको रकम ।
 - (२) १० प्रतिशत ।
 - (३) ५ प्रतिशत ।
 - (४) सब-कमिटीको विचारमा सयकडा १० प्रतिशत गाउँ पञ्चायतलाई दिने ।
- (ख) गाउँ पञ्चायतको हिसाब किताब जि.पं.ले जाँचबुझ गर्ने ।
- (ग) आर्थिक स्रोतहरू ।
 - (१) रेडियो, लाइसेन्स, भरुवा बन्दूक लाइसेन्स र रिन्यूबाट आएको रकम ।
 - (२) मुद्दा मामिलामा दण्ड सजायबाट आएको रकम ।
 - (३) मनोरञ्जन करबाट आएको रकम ।
- (घ) अरू कुनै कर जिल्ला पञ्चायतलाई सूचना दिई लाउन पाउने उक्त सुझावहरूमा पनि सब-कमिटीको एकमत छ ।
- (ङ) रजिष्ट्रेशन पास सम्बन्धमा विभिन्न विचार पाइन्छ ।
 - (१) गाउँ पञ्चायतलाई रजिष्ट्रेशन पास गर्न दिने थैली २०००।
 - (२) २५००। सम्मको रजिष्ट्रेशन पास अधिकार दिएर त्यो आम्दानीको ५०। गा.पं.लाई दिने ।
- (च) सब-कमिटीको राय २०००। सम्मका रजिष्ट्रेशन पास गर्न आएका आम्दानी ५० प्रतिशत गाउँ पञ्चायतलाई दिने ।
- (छ) सरकारी बाँकी बक्यौता र दण्ड-जरिवाना असूल तहसील गरी त्यसको केही प्रतिशत सम्बन्धित पञ्चायतहरूले पाउनु पर्छ भन्ने पनि केही सदस्यहरूको राय छ ।

न्याय

- (क) गाउँ पञ्चायतलाई न्यायिक अधिकार दिने विषयमा तीनजना सदस्यहरू हाल ऐनमा भएको अधिकार मात्र दिनु पर्दछ भन्ने पक्षमा हुनुहुन्छ ।
- (ख) एकजना सदस्यले न्यायिक अधिकार ज्यादा दिनु ठीक सम्झी आफ्नो रिपोर्टमा विस्तृत प्रकारले दिनु भएको छ । बाँकी अरू सदस्यहरूले थप अधिकार हुनु पर्दछ भन्ने मन्तव्य प्रकट गर्नु भएको छ । धेरैजसो सदस्यहरूको थप अधिकारमा मौलिक मतभेद देखिन्छ । जनताले उनीहरूका दैनिक जीवनमा परिआउने समस्याहरूमा आफू बीचबाटै पञ्चहरूद्वारा न्याय प्रदान गरिने व्यवस्था हुँदा धेरै न्यायोचित र न्याय र कम खर्च, कम समय लाग्ने हुनाले गाउँ पञ्चायत अदालतले फौजदारी र देवानी दुवै थरिका मुद्दाहरूमा एकसय १००। सम्म जरिवाना र ३ तीन महीनासम्म कैद गर्ने अधिकार पाउनु पर्दछ । पञ्चायती अदालतको रूपरेखा बारे धेरैजस्तो सदस्यहरूले अहिले ऐनमा उल्लिखित व्यवस्थालाई मान्यता दिनु भएको र दुइ सदस्यहरूले मात्र बोर्ड गठन गर्ने प्रस्ताव राख्नु भएको छ । पञ्चायतमा छलफल हुने मुद्दाहरूमा पनि पञ्चहरूको बीच राम्रो छलफल (खुला रूपले) हुनु राम्रो देखिन्छ ।
- (ग) मुद्दा पञ्चायतमा नै मिलापत्र हुन सकेमा सबै तहका न्यायालयहरूले मान्यता दिनु पर्दछ र शुरु तहमा मिलापत्र हुन नसके उसै माफिकको पञ्चायतको सिफारिश लिई न्यायालयमा जानुपर्दछ भन्ने मतमा प्रायः यी माथि उल्लिखित सहमत सदस्यहरूको विचारमा सब-कमिटी पनि सहमत छ ।

कृषि

यस सम्बन्धमा धेरैजसो सदस्यहरूले ऐनमा उल्लिखित अधिकारलाई मान्यता दिनु भएको छ । साथै बढी अधिकार दिन चाहनु हुने सदस्यहरूको पनि साधारणतः मिल्दोजुल्दो विचार पाइन्छ र त्यसमा सब-कमिटी आफ्नो समर्थन जनाउँछ ।

- (क) जोताहाको लगत खडा गर्ने ।
- (ख) पर्ती जमीन सुकुमवासीहरूलाई वितरण गराउने ।
- (ग) सुरक्षित किसानको सुरक्षित हकको सम्बन्धमा परेको मुद्दा पञ्चायतले हेर्ने र निर्णय दिने ।
- (घ) तिरो, दपोट, जग्गा, ढपोट हेर्ने, हाल आबादी दर्ता गर्ने, गौचर बाटो सन्धिसर्पन छुट्याउने ।
- (ङ) मोहियानी हक, कुलो-पैनी, बाटोघाटो रोक्का गरेकोमा, साँध-सीमाना भिचेको वाली नष्ट गरेको मुद्दा हेर्ने ।

उद्योग वाणिज्य

- (क) गाउँ पञ्चायतभित्र सानासाना उद्योगधन्दा खोल्ने जस्तो पावरबाट चलाउने धान कुट्ने, तेल पेल्ले, पीठो पिँध्ने मिलहरूको लाइसेन्स गाउँ पञ्चायतको सिफारिशमा जि.पं.ले दिने ।
- (ख) गाउँ पञ्चायत एरियाभित्रको ढुङ्गा खानी, स्लेट ढुङ्गाको खानी, बालुवामा पञ्चायतको आफ्नो अधिकार हुनुपर्दछ ।
- (ग) गाउँका किसानहरूलाई आवश्यक दैनिक उपभोग सामानहरू उपलब्ध गराउन पञ्चायतले सहकारी दोकान खोल्ने ।
- (घ) सब-कमिटीले यी माथिका सुझावहरूलाई मान्यता दिन्छ ।

स्वास्थ्य

स्वास्थ्य सम्बन्धमा दुईजना सदस्यहरूले मात्र आफ्नो रिपोर्टमा उल्लेख गर्दै भन्नु भएको छ- स्वच्छ र सफाइको प्रशासकीयपूर्ण अधिकार दिने र एरियाभित्र परेका औषधालय, डिस्पेन्सरीको व्यवस्था र रेखदेख गर्ने ।

यातायात

गाउँका सडकहरूको संरक्षण मर्मत गर्ने र त्यसबाट आएको आम्दानी लिने, प्रत्येक गाउँ पञ्चायतमा सहकारी हुनुपर्दछ औ पञ्चायत हुलाकलाई सरकारले मान्यता दिनुपर्दछ । यसमा पनि सब कमिटी सहमत छ ।

वन

वनको वर्गीकरण गरी राष्ट्रिय वन-जङ्गल छुट्याई अरू वन-जङ्गल ग्राम पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ र यस्तो वन-जङ्गलको संरक्षणसम्बन्धी रेखदेख, विकास गर्ने र जनताको दैनिक जीवनमा आवश्यक हर घरसंघा एवं काठ-दाउरा घांस-पातको पूर्जी गाउँ पञ्चायतले दिने कुरामा सबै सदस्यहरूको मत प्रायः एकै खालको देखिन्छ । सदस्यहरूको यो विचारमा यो सब-कमिटी पनि आफ्नो पूर्ण समर्थन जनाउँदछ ।

विकास

स्थानीय विकासको लागि गाउँ पञ्चायत सक्रिय रहने आफ्नोहरूको छलफल गरी योजना बनाउने कुरामा सबै सदस्यहरूका बीच एक विचार पाइन्छ । खालि एकजना सदस्य सिंचाई, बाँध, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि कुराहरूको लागि १०००/- खर्चको गर्ने अधिकार गाउँ पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । आ-आफ्नो आय अनुसार खर्च गरिने र गर्न सकिने हुनाले अझ्क तोक्नु बाहेक सबै माथिका सुझावहरूलाई सब-कमिटी स्वीकार गर्दछ ।

शान्ति-सुरक्षा

निम्नलिखित सिफारिशहरूमा सब-कमिटी आफ्नो समर्थन जनाउँदछ :

- (क) स्वयंसेवक दल खडा गर्ने ।
- (ख) चौकीदार राख्ने ।
- (ग) पुलिसलाई सक्दो सहयोग दिने ।
- (घ) फरार भएका, शान्ति भङ्ग गर्नेहरूको लगत खडा गर्ने, पक्राउ गरी चलानी साथ पुलिस अफिस पठाइदिने ।
- (ङ) सुरक्षा कानून प्रयोग भएपछि ठीक प्रयोग नभएको लागेको खण्डमा जुन वडाको व्यक्ति पक्राउ परेको छ उसै वडाका सदस्य र प्रधानपञ्चले जिल्लास्तरीय बोर्डमा यथाशीघ्र सूचना गर्ने ।

शिक्षा

प्राथमिक शिक्षाको लागि हरेक गाउँ पञ्चायतमा अनिवार्य रूपमा एउटा प्राइमरी स्कूल स्थापना गर्ने र अरू नयाँ स्कूलहरू पनि खोल्ने, सञ्चालन गर्ने, निरीक्षण गर्ने अरू अरू व्यवस्था मिलाउन पाउनु पर्दछ । सब-कमिटीले पनि यो कुराको समर्थन गर्दछ ।

विविध

- (क) दैनिक भत्ता पञ्चायत कोषबाट गाउँसभाको स्वीकृति लिई पञ्चहरूले लिन पञ्चायत ऐन र अरू सरकारी अड्डाको अधिकार बाक्नेमा अड्डाखानाको अधिकार खारेज हुनुपर्दछ ।
- (ख) पञ्चायतको काममा हस्तक्षेपको रूपमा अरू अड्डाहरू जान हुँदैन ।
- (ग) सरकारी अड्डाहरूले हरप्रकारले पञ्चायतलाई सहयोग गर्ने आदेश हुन पर्दछ ।
- (घ) पञ्चायत सदस्यहरू र वर्गीय संगठनका सदस्यहरूलाई पक्राउ गर्नु पर्दा राय लिनुपर्ने व्यक्तिहरू- जि.पं. सभापति, प्रधानपञ्च, वडा पञ्च, वर्गीय संगठन सभापति,
- (ङ) योजना तल्लै तहबाट हुनुपर्दछ ।
- (च) भ्रष्टाचार निर्मूल गर्ने- पञ्चायतका प्रतिनिधिहरू, वर्गीय संगठनका सभापतिहरू र व.हा.को बोर्ड हुनपर्दछ ।
- (छ) पञ्चहरूलाई तालिम दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- (ज) एकजना सदस्यले गौडा, गोस्वारालाई दिएको विभिन्न अधिकारहरू विभिन्न तहका पञ्चायतलाई दिई उक्त अड्डाहरू खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने सुझाव राख्नु भएको छ । यो सुझाव धेरै पछिको लागि कार्यरूपमा लैजान सकिने हो र यसतर्फ क्रमशः काम हुँदै जानेछ । अरू उल्लिखित सुझावहरूमा सब-कमिटी सहमत छ ।

जिल्ला पञ्चायत ऐनमा थप अधिकार बारे भ्रमणमा जानु भएका सदस्यहरूको सिफारिश र
सब-कमिटीको राय

१. राष्ट्रिय दिवसहरू मनाउने, मनाउन लगाउने प्रवन्ध गर्ने ।
२. बन्दूकहरू (भरुवा बाहेक) मोटर, बस सर्भिस चलेको ठाउँमा बस, टेबल्टर आदिको लाइसेन्स रिन्यू गर्ने, ड्राइभिङ लाइसेन्स दिने ।
३. जिल्लामा नन्गजेटेड निजामती कर्मचारीहरूको नियुक्ति गरिने बोर्डमा जिल्ला पञ्चायतका सभापति वा निजले खटाएका जिल्ला पञ्चायतका पदाधिकारीलाई पनि समावेश गर्नुपर्दछ ।
४. गाउँ पञ्चायतमा कुनै पनि पञ्चले नाजायज तरिकाले काम गरिरहेको छ भन्ने गाउँका जनताको उजुर पर्न आएमा जिल्ला पञ्चायतका सभापतिले एक ट्रिब्युनल गठन गरी उक्त कुरामा राम्रो जाँचबुझ गरी फैसला गर्न लगाउनु पर्दछ ।
५. जनगणना, कृषिगणना आदि आवश्यक तथ्याङ्कहरू गाउँ पञ्चायतहरूद्वारा सङ्कलन गराई राख्ने व्यवस्था गर्ने ।
६. सिनेमा सेन्सर गर्ने (नगर पञ्चायत नभएको ठाउँमा) ।
७. वारुणयन्त्र राख्ने (नगर पञ्चायत नभएको ठाउँमा) ।
८. देवागत सङ्कट परिआएमा आवश्यक कदम उठाउने । केन्द्रबाट प्राप्त हुने रकम जिल्ला पञ्चायतमा दिइनु पर्दछ ।
९. पञ्चायत म्यानुअल बनाउनु पर्दछ (केन्द्रीय सरकारले) ।
१०. वर्गीय संगठनलाई अञ्चलमा जस्तै जिल्ला पञ्चायतमा पनि स्थान दिइनु पर्दछ ।
११. पञ्चहरूलाई पारिश्रमिक (भत्ता) को व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
१२. सार्वजनिक संस्थाहरूको मर्मत र निरीक्षण ।
१३. प्रशासनमा विस्तारो विस्तारो जिल्ला पञ्चायतलाई बानी पाउँ जानुपरेकोले योग्य जिल्ला पञ्चहरू छानी बडाहाकिम हटाएर जिल्ला अञ्चलाधीश र अञ्चल पञ्चायतको निर्देशनमा राखी प्रशासनको काम दिनु पर्दछ । कुनै कुनै रिपोर्टमा शान्ति-सुरक्षा छोडी सबै प्रशासकीय अधिकार दिने उल्लेख भएको भएतापनि सबै जिल्लामा संभव नहुनाले परीक्षणको रूपमा योग्य जिल्लाहरूलाई प्रशासकीय अधिकार दिने मत यो सब कमिटीले प्रकट गर्दछ ।

भ्रष्टाचार

भ्रष्टाचार सम्बन्धमा रिपोर्टहरूमा भनिएको छ- भ्रष्टाचार सम्बन्धमा कुनै पनि सरकारी कर्मचारी अथवा गैरसरकारी व्यक्तिसँग शंका लागेमा स्पष्टिकरण माग्न सक्ने अथवा प्रमाणसहित पक्राउ परे बडाहाकिम सरह राय गर्न पाउनु पर्दछ । जिल्ला पञ्चायत र बडाहाकिमको राय बाहेकमा अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको बोर्डमा जाने, त्यहाँ पनि निर्णय नभए केन्द्रमा पठाइदिने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अर्को एक बोर्डको प्रस्ताव एक रिपोर्टमा निम्नप्रकार उल्लिखित छ-

जिल्ला पञ्चायत सभापति	बोर्डको काम
वर्गीय संगठनका सभापतिहरू	भ्रष्टाचार उन्मूलनको योजना बनाउने रेखदेख र कार्यान्वित गर्ने ।

अर्को एक रिपोर्टमा उल्लिखित - बडाहाकिममा निहित भ्रष्टाचार निवारण अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्दछ ।

अर्को एक सदस्यको विचार- भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दाहरूको छानवीन गरी रायसहित सम्बन्धित अड्डामा पठाउने अख्तियार जिल्ला पञ्चायतलाई दिनुपर्दछ ।

जिल्लामा भ्रष्टाचार निवारण बोर्ड निम्न प्रकार गठन गरी सबै प्रकारका भ्रष्टाचार निवारण बोर्ड गठन गर्ने ।

जिल्ला पञ्चायतका सभापति-	अध्यक्ष
बडाहाकिम र वर्गीय संगठनका सभापतिहरू-	सदस्यहरू

शान्ति-सुरक्षा

शान्ति सुरक्षा सम्बन्धमा निम्नलिखित कुराहरू रिपोर्टहरूमा उल्लिखित छन् :

१. शान्ति-सुरक्षा मध्ये शान्ति भङ्ग हुने, मुलुकलाई हानि हुने कुराको सुराक लगाउने र त्यसबारे आवश्यक सल्लाह सम्बन्धित अधिकारीलाई दिने ।
२. विकास विरोधी, पञ्चायत विरोधी तत्वहरूलाई पुलिसद्वारा गिरफ्तार गर्ने र गराउन लगाउने ।
३. चोरी, डाँका र बदचलन मानिसहरूको लिष्ट लिने ।
४. शान्तिसेना खडा गर्ने र नियन्त्रणमा राख्ने ।
५. सुरक्षा-कानून प्रयोग गर्ने अधिकारीले कानूनको दुरुपयोग गरेको उजुर परेमा वडा मेम्बर, जिल्ला सभापति र वर्गीय संगठनका सभापति समेतको समितिले जाँच गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
६. पञ्चायत वर्गीय संगठनका कार्यकर्ताहरू पक्राउन पर्दा सम्बन्धित संस्थाहरूसँग सल्लाह लिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । अर्को रिपोर्टमा उल्लिखित छः सुरक्षा कानूनको दुरुपयोग भएको खण्डमा जिल्ला पञ्चायतले पक्राउ परेको व्यक्ति निर्दोष छ भन्दा भन्दै बडाहाकिमले सो कानून प्रयोग गरेमा जिल्ला पञ्चायतको रिपोर्ट बमोजिम अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको कमीशनबाट जाँच पडताल गरी ७ दिन भित्र निर्णय गर्नुपर्दछ । सो कुराको निर्णय नभए केन्द्रमा पठाउने र केन्द्रले निर्णय गर्ने ।

एक अर्को रिपोर्टमा- जिल्ला पञ्चायतलाई शान्ति-सुरक्षा गर्ने अधिकार हुनुपर्दछ र जिल्लामा रहेको पुलिस, व्यापक, फौजी समेतले जिल्ला पञ्चायतले दिएको आदेश पालन गर्नु भन्ने विभागबाट आदेश हुनुपर्दछ ।

सब-कमिटीको राय

१. जिल्लामा श्री ५ को सरकारको सर्वोच्च प्रतिनिधि भएको हुनाले आफ्नो जिल्लामा शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने सम्पूर्ण जिम्मेदारी बडाहाकिमकै हो । जिल्ला पञ्चायत जिल्लास्तरमा जनप्रतिनिधिहरूको सबभन्दा उच्च अङ्ग भएको हुनाले जिल्लाका सबै समस्याहरूमा जागरुक रही काम गर्नु पर्दछ । स्वभावतः शान्ति-सुरक्षा कायम राख्नु पनि जिल्ला पञ्चायतको एउटा ठूलो चाखको विषय हुनुपर्दछ । जिल्ला पञ्चायतलाई केही समयसम्म पुलिस अधिकार दिन मनासिव नहुने हुनाले पुलिस अधिकार बडाहाकिममै निहित रहनु पर्दछ । तर जिल्ला पञ्चायतले जिल्लामा शान्ति-सुरक्षा कायम राख्न बडाहाकिमलाई हरप्रकारले सहयोग गर्नुपर्दछ । बडाहाकिमले सार्वजनिक सुरक्षा ऐन अन्तर्गत कुनै पनि अधिकार प्रयोग गर्दा कहिले काहीँ न्यायोचित हिसाबले प्रयोग नभएको पनि देखिएकोले सो कानून ठीकसँग प्रयोग भयो भएन भन्ने निर्णय गर्न निम्नलिखित व्यक्तिहरूको बोर्ड बनाउने ।

बडाहाकिम-

अध्यक्ष

जिल्ला पञ्चायत सभापति-

सदस्य

वर्गीय संगठनका सभापतिहरू-

सदस्य

२. स्वयंसेवक दलले विकासको काममा विशेष ध्यान दिनेछ । शान्ति-सुरक्षा कायम गर्नु पनि उनीहरूको मुख्य कर्तव्य हुनेछ ।

उद्योग वाणिज्य

एक रिपोर्टमा उल्लेख छ

१. जिल्लामा उद्योग कारखाना जिल्ला पञ्चायतको रायले गोस्वाराबाट नै स्थापित गर्न पाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
२. मेशीनहरूको लागि उद्योग विभागसँग माग्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
३. कलकारखाना राख्दा कम्पिटिशनको रूपमा नराखी फुल्ने-फुल्ने हिसाबसँग राख्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
४. एक सदस्यको राय छ कि नेपाली नागरिकलाई उद्योगधन्दा खोल्ने प्रोत्साहन दिनुपर्दछ, उद्योगधन्दाको वर्गीकरण गरी स्थानीय पञ्चायतले नै लाइसेन्स दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
५. पञ्चायतले सम्बन्धित विभागमा सूचना दिनु पर्दछ ।

जिल्लाको कोटाको लाइसेन्स सिफारिशहरू र मूल्य निर्धारण गर्ने कार्य जिल्ला सभापति, वर्गीय संगठनका सभापति समेतका बोर्डले गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

जिल्लाको कोटाको लाइसेन्स वितरण जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशको आधारमा गरिनुपर्दछ । त्यसको दरभाउ निश्चयका साथै कालाबजार हुन नपाउने, नियन्त्रण गर्ने र दण्ड-जरिवाना गर्नसक्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

सब-कमिटीको राय

जिल्ला पञ्चायतका सभापतिको अध्यक्षतामा जिल्ला पञ्चायतले बोर्ड गठन गर्ने र सो गर्दा वर्गीय संगठनका प्रतिनिधि समेतलाई समावेश गर्नुपर्दछ । सो बोर्डले लाइसेन्स दिने सिफारिश गर्ने कोटा र इम्पोर्ट लाइसेन्समा आएका सामानहरूको वितरण गर्ने कालाबजार रोक्ने आदि काम गर्ने ।

कृषि

रिपोर्टको आधारमा सब-कमिटीको सिफारिश-

१. कृषि केन्द्रहरूको निरीक्षण गर्ने ।
२. कृषि प्रसारसम्बन्धी कामहरू जस्तै आधुनिक तरीकाबाट खेती गर्ने ।
३. कृषि औजारहरू, उन्नत किसिमका बीउहरू, उन्नत जातका पशुहरू र अरू आवश्यक सामानहरूको वितरण गर्ने ।
४. सहकारितालाई प्रोत्साहन दिने ।
५. सहकारी ऋण संस्थाहरू खोल्ने ।
६. जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत कृषि प्रसार तालिम कार्यक्रम चालू गराउने ।
७. रु. ५,०००। सम्मको रजिष्ट्रेशन पास जिल्ला पञ्चायतले गर्ने र त्यसबाट आएको रकम जिल्ला पञ्चायतले लिने ।
८. बन्दूक, मोटर गाडीहरू, ट्रक्टर, ड्राइभिङ लाइसेन्स आदिबाट आएको रकम ।
९. जिल्ला पञ्चायतको आफ्नो करबाट आएको रकम ।
१०. मालपोतको केही प्रतिशत जिल्ला पञ्चायतलाई दिनु पर्दछ ।
११. गाउँ पञ्चायतहरूले लगाएको करहरू, दण्ड-जरिवाना (जस्तो काञ्जी हाउसमा लगाएको रकमहरू) मा एकता ल्याउने ।

यातायात

यातायात सम्बन्धमा एक सदस्यले लेख्नु भएको छ

जिल्ला र अञ्चलस्तरका सडकहरूको संरक्षण गर्ने अधिकार सम्बन्धित तहका पञ्चायतहरूले पाउनु पर्दछ र त्यसबाट आएको आम्दानी पनि सम्बन्धित तहको पञ्चायतको हुनेछ र उक्त सडकहरूको विस्तार गर्नुका साथै मर्मत आदि पनि गर्नुपर्दछ र जिल्ला जिल्लामा रहेका बनाउने सवारी कर, रोडशेष अफिसहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीन हुनुपर्दछ ।

सब-कमिटीको सिफारिश

जिल्लाभित्र पर्ने सडकहरू र पुलहरूको निर्माण, मर्मत, रेखदेख आदि गर्ने र त्यसबाट उठ्ने रोडशेष कर जिल्ला पञ्चायतले लिने । जिल्लामा भएका बनाउने अड्डा र रोडशेष अफिसहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीनमा रहनु पर्दछ ।

वन

वनसम्बन्धी उल्लेख गरिएका रिपोर्टमा सदस्यहरूले लेख्नु भएका सुझावहरू

जङ्गल को वर्गीकरण गरी राष्ट्रिय वन र गाउँ पञ्चायतको अधीनमा रहने साना साना वन-जङ्गल छोडेर अरू वन जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत हुनुपर्दछ । यस्तो जङ्गल भएको प्रशासन समेत जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत हुनुपर्दछ । घर बनाउनको लागि घरसंघा, हर संघा जिल्ला पञ्चायतबाट दिने प्रबन्ध हुनुपर्दछ । विकास कार्यको लागि चाहिने

लकडी जिल्ला पञ्चायतको सिफारिशमा राष्ट्रिय वनबाट दिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । तर जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गतमा रहेका जङ्गलहरूमा पनि सरकारद्वारा निर्धारित राष्ट्रिय नीतिहरूको पूर्णतया जिल्ला पञ्चायतले लागू गर्न अनिवार्य हुनुपर्दछ ।

सब-कमिटी उक्त सुझावहरूमा आफ्नो पूर्ण सहमति जनाउँछ ।

शिक्षा

धेरैजसो माध्यमिक शिक्षा (हाइस्कूलसम्म)को व्यवस्था जिल्ला शिक्षा निरीक्षकहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीनमा रहनु पर्ने भन्ने राय प्रकट गर्नु भएको छ ।

सब कमिटीको राय पनि हाइस्कूलसम्मको शिक्षाको व्यवस्था, रेखदेख र जिल्लास्तरमा नियुक्त हुने शिक्षा अधिकारीहरू जिल्ला पञ्चायतको अधीनमा राख्न मनासिब छ ।

स्वास्थ्य

धेरैजसो सदस्यहरूले जिल्लामा भएका अस्पताल, आयुर्वेदीय औषधालय, हेल्थ सेण्टर, डिस्पेन्सरी आदि जिल्ला पञ्चायतको रेखदेखमा रहनु पर्दछ औ बजेटमा छुट्याइएको रकम जिल्ला पञ्चायतको स्वास्थ्य शाखाको माध्यमबाट औषधि आदि आवश्यक सामानको व्यवस्था गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्दछ भन्ने राय प्रकट गर्नु भएकोमा सब-कमिटीको सहमत छ ।

विकास

केन्द्रबाट सञ्चालित योजनाहरू बाहेक जिल्ला पञ्चायतले आफ्ना आम्दानीबाट लागू गरेका अथवा केन्द्रको सहयोगमा बनेका जिल्लास्तरीय योजनाहरूको पूर्ण जिम्मेवारी जिल्ला पञ्चायतको हुनेछ र आवश्यक विशेषज्ञहरू केन्द्रबाट प्रदान गरिनुपर्दछ ।

गाउँ पञ्चायतद्वारा सञ्चालित योजनाहरूको आवश्यक निरीक्षण र निर्देशन जिल्ला पञ्चायतले दिने । योजना तलबाट हुँदै आएमात्र योजनाबद्ध कामहरू हुने र यस्तो गरिएको खण्डमा सर्वसाधारण जनतालाई पनि योजना विषयमा चेतनशील बनाई राष्ट्रिय योजनाहरू समेतमा पूर्ण सहयोग लिन सकिने हुनाले जिल्लास्तरीय योजना आयोग गठन गरी जिल्ला पञ्चायत सभापतिको सभापतित्वमा पञ्चायतमा नभएका तर प्रतिष्ठित औ अनुभवी व्यक्तिहरूलाई समावेश गर्नु पर्दछ । केन्द्रीय योजनाहरू पनि तल्लो तहका योजनाहरूको अध्ययनबाट तयार गरिएको खण्डमा सम्पूर्ण राष्ट्रमा योजनाबद्ध हिसाबले देशको चौतर्फी विकास हुन सुलभ हुनेछ ।

जिल्ला पञ्चायतलाई एक इन्जिनियर र दुईजना ओभरसियर दिन अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ । रिपोर्टमा उल्लिखित उक्त कुराहरूमा सब-कमिटीको पूर्ण समर्थन छ ।

भाग ४

जिल्ला पञ्चायतको अधिकार

प्रशासन विकेन्द्रीकरण आयोगका विभिन्न सदस्यहरूले विभिन्न स्थानको भ्रमण गरेर फर्केपछि दिएको प्रतिवेदन र सब-कमिटीको राय-

- १) जिल्ला पञ्चायतहरूको न्यायको रेखदेख र हिसाब जाँच गर्ने जिल्लाहरूको बीच सामञ्जस्य ल्याउन आवश्यक निर्देशन दिने अधिकार अञ्चल पञ्चायतको हुनुपर्दछ र केही तहका अञ्चल पञ्चायतलाई अरू पनि अधिकार दिनु आवश्यक छ ।
- २) जिल्ला पञ्चायतको आम्दानीको १० प्रतिशत अञ्चल पञ्चायतले पाउनुपर्दछ । साथै अञ्चल अन्तर्गतका विभिन्न एवं गाउँमा सतत भ्रमण गर्ने काम पनि अञ्चल पञ्चायतको हुनु अत्यावश्यक छ ।
- ३) आफ्ना अञ्चल अन्तर्गतका जिल्लामा योजनाहरूमा समन्वय ल्याउने, सतत विकास कार्यको निरीक्षण तथा सक्रियता ल्याउने, श्री ५ को सरकारका उद्देश्यहरू जनतासम्म पुर्याउने र जिल्ला पञ्चायत उपर कसैको उजुरी पर्न आयो भने त्यसको समाधान गर्न सधैं कटिबद्ध एवम् प्रयत्नशील रहने ।

प्रत्येक अञ्चलमा पञ्चायती दर्शन एवम् साहित्यको प्रकाशन गर्ने र सके साप्ताहिक, नसके पाक्षिक बुलेटिन प्रकाशित गरी अञ्चलमा व्यापक गराउनु पर्नेछ । अञ्चलस्तरीय ठूलाठूला सम्मेलनमा श्री ५ महाराजाधिराज

सरकारको सवारी चलाउन सकिनेछ । अनुसन्धानिक कार्यमा आवश्यक परे जिल्ला पञ्चायतमा सभापतिको मातहत सानो एक अड्ग खडा गर्न सकिन्छ र यस्तै सम्भव छ केन्द्रमा पनि कुनै पञ्चायत अनुसन्धान केन्द्र खोल्नु परोस् । तर अहिलेलाई अञ्चल पञ्चायतबाट नै यो महत्वपूर्ण कामको थालनी गरे हुन्छ ।

आफ्नो यस कामको लागि अञ्चल पञ्चायतलाई एक निजी कोषको अत्यन्त ठूलो आवश्यकता पर्नेछ । यसको लागि निम्नलिखित व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ ।

(१) प्रत्येक जिल्लाले आफ्नो निजी आम्दानीको १० प्रतिशत अञ्चल कोषमा सहयोग गर्ने ।

(२) केन्द्रीय सहायता ।

(३) चन्दा ।

(४) अञ्चल पञ्चायतबाट प्रारम्भ गरिएको कुनै कार्यबाट हुन आएको मुनाफा आदि ।

यस बाहेक कुनै पत्रिका निकाले प्रचार विभागबाट केही मासिक विज्ञापन उपलब्ध गराउन सकिन्छ र विभिन्न मन्त्रालयले पनि समय-समयमा विशेष कामको लागि अञ्चल पञ्चायत मार्फत आर्थिक सहायता गरी आफ्नो काम गराउन सक्दछ ।

आयोगको यो दृढ विश्वास छ कि पञ्चायत दर्शनको खोजीका लागि अञ्चल पञ्चायत एकदम नै उपयुक्त ठाउँ हुनेछ । अञ्चल पञ्चायतलाई पञ्चायत व्यवस्थाको एक बुद्धिजीवी क्षेत्रको रूपमा लिन सकिन्छ जसको अथक परिश्रमबाट एक ठूलो खाँचोको पूर्ति सहजै हुन सक्नेछ ।

परिशिष्ट (अनुसूची ५)

आयोगका सदस्य श्री जयप्रकाशले दिनु भएको बागमती अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट गठन गरिवक्सेको प्रशासन व्यवस्था विकेन्द्रीकरण आयोगको उद्देश्य र श्री ५ को सद्दिच्छा साकार गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण उत्तरदायित्वको कर्तव्य निभाउन बागमती अञ्चल अन्तर्गतका विभिन्न गाउँ, जिल्ला, अञ्चलस्तरका सरकारी कर्मचारी पञ्चायतका निर्वाचित पञ्च एवम् बुद्धिजीवीसँग सम्पर्क गरी स्थितिको अध्ययन गर्दा अञ्चलाधीश, मेजिस्ट्रेट, अड्डा प्रमुखहरूको र अञ्चल सभापति, अञ्चल पञ्चायत, जिल्ला सभापति र जिल्ला पञ्चायत, राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यको साथै ग्राम तथा नगर पञ्चायतका प्रधान, उप-प्रधान पञ्च, सदस्यगण र गाउँसभाका सदस्य, जिल्लाका बुद्धिजीवी, गण्यमान्य व्यक्तिको साथै विभिन्न कलेज, हाइस्कूल र वर्गीय संगठनहरूको विचार गोष्ठीको आयोजना गरी प्राप्त भएको तथ्यपूर्ण सुझाव र २०२० साल ज्येष्ठ १५ गतेदेखि ३० गतेसम्म नारायणभवन जाउलाखेल ल.पु.मा ७५ जिल्लाको ऐतिहासिक पञ्चायत विकास सम्मेलनमा भाग लिनु भएका मेरा सहयोगी सभापति र सचिवहरूको छुट्टाछुट्टै प्रशासन विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी सुझाव र सम्मेलनको ठोस निष्कर्षलाई ध्यानमा राखी प्रशासनको क्रमशः विकेन्द्रीकरण गर्दै लैजाने श्री ५ बाट समय समयमा वक्सेको सिद्धान्त र निर्देशन तथा जिल्ला पञ्चायत ऐनको दफा ४ मा उल्लिखित जिल्लासभा एक संगठित र स्वशासित संस्थाको आधारभूत सिद्धान्तलाई जिल्ला पञ्चायतद्वारा कार्य रूपमा परिणत गर्ने उत्तरदायित्व निहीत भएको हुँदा जिल्ला प्रशासनका सबै अड्ग-प्रत्यङ्गहरूको पूर्णतया उत्तरदायित्व वहन गर्ने क्षमताअनुसार प्रशासनको पूर्ण विकेन्द्रीकरण गर्दै लैजानु परेकोले तत्कालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना बनाउनु पर्ने अत्यावश्यक महसूस गरी जनभावनाअनुसार निम्नलिखित राय प्रस्तुत गर्दछ ।

तत्कालीन

१. बडाहाकिम वा मेजिस्ट्रेटको अधिकारमध्ये परीक्षणकालको अवधि ६ महीनादेखि १ वर्षसम्म जिल्ला पञ्चायतको निमित्त :

(क) कोटाको माल सामान बिक्री वितरण ।

(ख) रेडियोको लाइसेन्स र रिन्यू ।

(ग) संस्था रजिष्टर्ड गर्ने ।

(घ) वाली खाएको चौपाया लिलाम ।

(ङ) प्राचीन स्मारक रेखदेख ।

- (च) मूल बाटो रेखदेख ।
- (छ) बन्दूक, पेस्तौल रिन्यू गर्ने ।
- (ज) भत्केका पाटी-पौवा बनाउन लगाउने ।
- (झ) सिनेमा सेन्सर गर्ने ।
- (ञ) मठ सञ्चालन (सरकारी)
- (ट) देवालय सङ्कट निवारण कार्य ।
- (ठ) अस्पताल र औषधालयको नियन्त्रण र संक्रामक रोगबाट बचाउ ।
- (ड) वन जङ्गल उपर रेखदेख ।
- (ढ) योजना तथा विकास ।
- (ण) हाल आवादी गर्ने वा आवाद गरेको बभ्याउने ।
- (त) शान्ति सुरक्षा मध्ये शान्ति भङ्ग हुने, मुलुकलाई हानि हुने कुराको सुराक लगाउने र त्यसबारे सल्लाह सम्बन्धित अधिकालाई दिने ।
- (थ) विकास विरोधी र पञ्चायत व्यवस्था विरोधी तत्वलाई पुलिसबाट गिरफ्तार गर्न, गराउनु लगाउने ।
- (द) जिल्लाको हालखबरहरू लिने ।
- (ध) ऐन-सवाल विरुद्ध गरी दुःख दिए जिल्लास्तरका पुलिस अफिसर उपर उजुरी लिई तुरुन्त गृह मन्त्रालय पठाउने ।
- (न) कुटपिट बेइज्जती मुद्दामा पुलिसले पक्री ल्याएको उपर आवश्यकता कार्वाई गर्ने ।
- (प) खेल-तमाशामा विलास कर लिने ।
- (फ) मादक खाई बेहिसाब गर्ने उपर कार्वाई ।
- (ब) मेला-पर्वमा बेकाइदा गर्ने उपर कार्वाई ।
- (भ) चोरी-डाँका, बदचलनका मानिसहरूको लिष्ट लिने ।
- (म) तथ्याङ्क राख्ने ।
- (य) डेरा वा बहालको कन्ट्रोल ।
- (र) नागरिकताको परिचयपत्र दिने ।
- (ल) सन्धिसर्पन परेमा कार्वाई गर्ने ।
- (व) कामसम्बन्धी गोप्य रिपोर्ट (कर्मचारीवर्ग) ।
- (श) नाबालक, लुला-लङ्गडा तथा असहायहरूको उजूर परेमा अदालतसम्बन्धी भए ठाउँ कार्वाई गर्न सम्बन्धित अदालतसँग सिफारिश गर्ने ।
- (ष) पानीको वितरण व्यवस्था मिलाउने ।
- (स) यात्रामा रथ चलाउने ।
- (ह) वारुणयन्त्र ।
- (क्ष) द्याक्टर लाइसेन्स ।
- (त्र) विकास कामका लागि जग्गा प्राप्त गर्ने, लगत कट्टी गर्ने ।
- (ज्ञ) सांस्कृतिक, साहित्यिक संस्थाहरू जस्तोमा निर्देशन गर्ने ।
- (अ) जिल्लामा परोपकार संस्थाहरू जस्तोमा निर्देशन गर्ने ।
- (आ) खानी पत्ता लगाउने र रेखदेख ।
- (इ) शान्ति-सेना खडा गर्ने र नियन्त्रणमा राख्ने ।
- (ई) मोटर ड्राइभरको लाइसेन्स दिने ।
- (ए) श्री ५ को सरकारले सञ्चालन गर्ने जिल्लास्तरका विकास योजना र तत्सम्बन्धी सरकारी कर्मचारीहरू जिल्ला पञ्चायतको नियन्त्रणमा रहने ।
- (ऐ) बडा हाकिम वा मेजिस्ट्रेट माथि जिल्ला पञ्चायतले नियन्त्रण राख्ने ।

छ महिना वर्ष दिनको परीक्षण काल समाप्त भएको दिनदेखि लागू हुने मध्यकालीन योजना

१. न्यायपालिका र सेवा बाहेक जिल्लामा विकास र प्रशासनको कार्य मुख्य रूपले देखिएको हुँदा जिल्लामा दुई मात्र मुख्य अफिसर, जस्तो - विकास र निर्माणसम्बन्धी कार्यलाई विकास अफिसर, प्रशासनसम्बन्धी कार्यलाई प्रशासन अफिसर राखी प्रचलित ऐन-नियम, सरकारी नीति र निर्देशन भित्र रही दैनिक कार्य सञ्चालन गर्ने गराउनमा स्वतन्त्र रहने छन्। तर जिल्लासभाप्रति उत्तरदायी हुनुपर्नेछ।

२. जिल्ला प्रशासन अफिसरको काम, कर्तव्य र अधिकार

जिल्लासभा, जिल्ला पञ्चायतको नीति र प्रशासनसम्बन्धी कार्य गर्दा जिल्ला पञ्चायतको सचिव भई सभापतिको सामान्य रेखदेख तथा नियन्त्रणमा रही श्री ५ को सरकारको नीति विभिन्न मन्त्रालय र विभागहरूले सामान्य वा निर्दिष्ट रूपमा निर्देशन गरेका कुराहरू र बडाहाकिम वा मेजिस्ट्रेटले प्रयोग गरेको अधिकारहरू र अरू कुनै कानूनबाट दिएको अधिकार प्रयोग गर्ने।

३. विकास अफिसरको काम, कर्तव्य र अधिकार

जिल्ला पञ्चायत ऐन, नियम, आदेश र जिल्लासभाले बनाएको नीति र श्री ५ को सरकारले निर्धारित गरेको विकाससम्बन्धी नीतिलाई सभापतिको सामान्य नियन्त्रणमा रही जिल्ला विकास अफिसर सचिव भई जिल्लाको सबै प्रकारको विकाससम्बन्धी अधिकार प्रयोग गर्ने।

४. सभापतिको काम, कर्तव्य र अधिकार

जिल्लाको विकास तथा प्रशासनको उत्तरदायित्व जिल्ला पञ्चायतको हुनेछ र न्यायपालिका र सेवा बाहेक अरू सबै विभागीय अड्डाखानाहरूको निरीक्षण गर्ने अधिकार हुनेछ। निरीक्षण गर्दा देखिएको त्रुटिहरूमा सुधार गराउने र अधिकार बाहिरको भए आफ्नो राय सम्बन्धित मन्त्रालयमा पठाइदिने।

(क) प्रशासन र विकाससम्बन्धी अफिसरहरूको निरीक्षण गर्दा तत्सम्बन्धी कानून नीति अपनाउनु पर्नेछ। अफिसहरूमा काम ठीकसँग भए नभएको हेर्ने। प्राप्त भएको त्रुटि मूल्याङ्कन गर्नलाई जिल्ला पञ्चायतमा पेश गरी निर्णय भए बमोजिम गर्ने।

(ख) जिल्लास्तरका सरकारी कर्मचारीहरूको नेकीबदी गरेको गोप्य रिपोर्ट राख्ने।

(ग) विशेष पुलिसको अधिकारको प्रयोग गर्ने।

(घ) जनमतको सञ्चालन र प्रचार।

(ङ) पाक्षिक रिपोर्ट दिने।

(च) कानूनले दिएको अरू कुनै अधिकार प्रयोग गर्ने।

५. अञ्चल पञ्चायतको काम, कर्तव्य र अधिकार

(क) अञ्चलाधीश बाहेक अञ्चलस्तरका सबै कर्मचारी अञ्चल पञ्चायतको सामान्य नियन्त्रणमा रही काम गर्नेछन्।

(ख) जिल्ला पञ्चायतको कामको निरीक्षण र आवश्यक निर्देशन दिने।

(ग) वर्गीय संगठन र पञ्चायतको सम्बन्ध समन्वय गर्ने।

(घ) अञ्चल भित्रका राजनीतिक गतिविधिको मूल्याङ्कन गर्ने।

(ङ) विभिन्न तल्लो तहका पञ्चायतहरूमा सक्रियता ल्याउने।

प्रशासनको पूर्ण विकेन्द्रीकरणको सिद्धान्त लागू गर्ने दीर्घकालीन योजना

१. जिल्ला भित्रका रहेका विभिन्न विभागीय अफिस जिल्ला पञ्चायतका मातहतमा गरी निम्न लेखिएबमोजिम दैनिक कार्य सञ्चालन गर्ने :

(क) जिल्ला पञ्चायतले सम्बन्धित विभिन्न अफिसहरूको दैनिक सञ्चालनमा हस्तक्षेप नगरी पूर्ण स्वतन्त्र राख्ने।

- (ख) जिल्ला पञ्चायतले विभिन्न अफिसका कार्य राम्रोसँग चलाउने र नियन्त्रण पनि राख्ने नीति अपनाउनु पर्ने भएकोले प्रत्येक अफिस सञ्चालन गर्ने एक उप-समिति गठन गरी समितिको सचिवमा सम्बन्धित अड्डा प्रमुखलाई राख्नु पर्छ ।
- (ग) प्रत्येक समितिका अध्यक्षले दैनिक प्रशासनमा हस्तक्षेप नगरी सामान्य रेखदेख गर्नेछन् र त्रुटि देखिएका कुरा सभापति समक्ष पेश गर्नुपर्छ र प्रत्येक अध्यक्ष सभापतिप्रति उत्तरदायी हुनेछ ।
- (घ) जिल्ला पञ्चायतको सचिवको प्रशासकीय अधिकारमा विभिन्न समितिको सचिव रहने छन् । तर आफ्नो अड्डामा आफ्नै दर्जा (पद) मा सम्बन्धित हुनेछन् ।
- (ङ) जिल्ला पञ्चायतको सचिव सभापतिको मातहतमा रही जिल्ला पञ्चायतको उप-समिति विभिन्न विभागीय अफिसको नियन्त्रण निरीक्षण आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछन् ।
- (च) विभिन्न उप-समिति र त्यसका सचिवहरूको कार्यको मूल्याङ्कन जिल्ला पञ्चायतको बैठकमा गरिने छन् र जिल्ला पञ्चायतको निर्णय अन्तिम हुनेछन् ।
- (छ) जिल्ला पञ्चायतले बनाएको नीति कानूनको विपरित छैन भने जिल्लाभित्रका सबै अड्डा, अफिसले कार्यान्वित गर्नु पर्नेछ ।
- (ज) जिल्लाको प्रशासन र विकासको पूर्ण उत्तरदायित्व सभापतिको नै भएकोले आफ्ना मातहतका सबै अफिसको निरीक्षण गर्दा कानून बमोजिम गरे नगरेको जाँच गरी कानूनबमोजिम गर्न लगाउने र कानूनमा लेखिएदेखि बाहेकका कुरामा आवश्यकतानुसार निर्देशन दिने ।
- (झ) वर्तमानत कानून नियमले बडाहाकिमलाई भएको अधिकार सभापतिले र सभापतिको अनुपस्थिति भएमा उपसभापतिको र उप-सभापतिको अनुपस्थिति भए र उप-समितिको अध्यक्ष पनि नभए जिल्ला पञ्चायतका सचिव ऊ पनि नभए उप-समितिका सचिवले प्रयोग गर्नेछ ।
- (ञ) बडाहाकिम वा मेजिस्ट्रेट अफिस, गोस्वारा खारेज गर्ने ।

अञ्चल पञ्चायत र अञ्चलाधीशको काम, कर्तव्य र अधिकार

- (क) अञ्चलभित्रका विकासको पूर्ण उत्तरदायित्व अञ्चल पञ्चायतको रहने छ ।
- (ख) विकाससम्बन्धी कार्यमा अञ्चलाधीश अञ्चल पञ्चायतको सल्लाहकार रही पूर्ण रूपले सहयोगी भई काम गर्नु पर्नेछ ।
- (ग) दैनिक प्रशासन बाहेक अञ्चल भित्रका प्रशासनसम्बन्धी मूल्याङ्कन अञ्चल पञ्चायतले गर्न सक्नेछ ।
- (घ) दैनिक प्रशासन बाहेक अञ्चल भित्रका प्रशासकीय कामसम्बन्धी अञ्चल पञ्चायतले अञ्चलाधीशलाई पूर्ण रूपले सहयोग र सल्लाह दिनु पर्नेछ ।
- (ङ) प्रशासनसम्बन्धी उत्तरदायित्व अञ्चलाधीशको रहने छ ।
(जिल्ला पञ्चायतको तत्कालीनमा छुट भएको)

२. जिल्लास्तरका निम्नलिखित कर्मचारीहरू जिल्ला पञ्चायतका मातहत रही विभागीय नियम बमोजिम गर्ने र तुरुन्तै नै परिपत्र जारी गर्नुपर्ने ।

- (१) जे.टी.ए.हरू,
- (२) घरेलु उद्योग केन्द्र,
- (३) शिक्षा निरीक्षक,
- (४) सहकारी इन्स्पेक्टर,

प्रजातन्त्रको जग ग्राम पञ्चायत भएकोले ग्राम पञ्चायतलाई सुदृढ शक्तिशाली नबनाई माथिल्लोस्तरका पञ्चायतहरू सुसंगठित एवम् मजबूत नहुने देखिएकोले प्रजातन्त्रको मुख्य तीन अङ्ग व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको पूर्ण अधिकार ग्राम पञ्चायत (राजराज्य) ग्राम राज्यलाई दिनुपर्छ ।

- (क) ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित मुद्दासम्बन्धी अधिकार ।
- (ख) प्रशासनसम्बन्धी नियम बनाइदिने ।

- (ग) वन-जङ्गलको रेखदेख हर घरसंघा जलाउने काठ दिने ।
- (घ) बालविवाह निषेध कानून प्रयोग गर्ने ।
- (ङ) ग्रामीणस्तरका शिक्षा स्वास्थ्य कृषि सहकारी, निर्माण कार्य पूर्ण रूपले दिने ।
- (च) जोताहाको लगत खडा गर्ने ।
- (छ) घरेलु उद्योग ।
- (ज) सन्धिसर्पन छुट्याई दिने ।
- (झ) स्वच्छता तथा सफाइको प्रशासकीय पूर्ण अधिकार दिने ।
- (ञ) मादक पदार्थ खाई हिँड्नेमा कार्बाई ।
- (ट) सिंचाइ र जल निकासको संरक्षण नियन्त्रण ।
- (ठ) वञ्जर भूमिलाई आवादी गर्ने वा भू-स्वामीले आवाद नगरी छाडिराखेको आवाद गर्न लगाउने ।
- (ड) अनैतिक पेशामा नियन्त्रण ।
- (ढ) सरकारी, गैर सरकारी मेला-हाटमा नियन्त्रण ।
- (ण) जिमिदारी, पटवारी, अमाली खारेज नहुञ्जेल उनीहरूले रैतीलाई दिएको दुःख पीरपिराउको उजुरी सुन्ने ।
- (त) गाउँ पञ्चायत इलाकाभित्र चोरी, डाँका, कूटपीट, मेला, धाम, बजार-हाटमा कुनै हुल दङ्गा गर्ने गराउनेको सुराक लिने, पक्राउ गर्ने, सम्बन्धित अधिकारीमा बुझाइदिने ।
- (थ) शान्ति वा कानून भङ्ग गर्नेलाई गिरफ्तार गरी सम्बन्धित अधिकारीलाई बुझाइदिने ।
- (द) गाउँका चौकीदार, द्वारेलाई नियन्त्रणमा राख्ने ।
- (ध) ग्राम स्वयंसेवक दललाई पुलिसको अधिकार दिने र नियन्त्रण राख्ने ।
- (न) माना, पाथी, ढक, तौलसम्बन्धी जाँच गर्ने ।
- (प) चौपायाउपर क्रूर व्यवहार रोक्ने प्रबन्ध गर्ने ।
- (फ) बेवारिसी जीवजन्तु जथाभावी हिँड्न नदिने प्रबन्ध गर्ने ।
- (ब) ज्यू-ज्यानलाई खतरा हुने धाप, खाडल, रुख, घर, ठाउँहरू भत्काउने, पुर्ने हटाउने वा मर्मत गर्न लगाउने ।
- (भ) बहुलाएका वा अशिलल रूपमा हिँड्नेलाई पक्राउ गर्ने ।
- (म) नयाँ घर बनाउन, थप्न वा बदल्न अनुमति दिने ।
- (य) विकास कार्यको लागि जग्गा प्राप्त गर्ने ।
- (र) ग्राम पञ्चायत इलाकामा रहेका सार्वजनिक संस्थाको निरीक्षण र रेखदेख ।
- (ल) ग्राम पञ्चायत इलाकाभित्रमा कुनै प्रकारको देवानी, फौजदारीसम्बन्धी सरजमीन नाप नक्सा आदि गर्दा भए प्रधानपञ्च र नभए उप-प्रधानपञ्च वा दुवै नभए पञ्चलाई काम तामेली वा साक्षी राख्न अनिवार्य हुनेछ ।

आयोगका सदस्य श्री गोकर्णराज शास्त्रीले दिनुभएको बागमती अञ्चलको भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट प्रशासन व्यवस्था विकेन्द्रीकरण आयोगको सदस्यको अभिभारा मलाई पनि सुम्पिबक्सिएकोले माननीय अध्यक्षज्यूको आदेशानुसार मेरा मातहतमा परेका ३ जिल्ला-नुवाकोट, धादिङ र ललितपुरमा क्रमशः प्रशासन विकेन्द्रीकरण के, कति, कस्तो किसिमबाट गर्दा पञ्चायतहरू सक्रिय र जागरुक हुन सक्दछन् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त ज्येष्ठ ७ गते म पनि उक्त जिल्लातिर प्रस्थान गरेको थिएँ । उक्त क्षेत्रमा पुगी हेर्दा सीमित क्षेत्रलाई छोडेर पञ्चायतको उद्देश्य बुझ्नेका मानिस कमै देखिए ।

स्थानीय सबै सरकारी अड्डाका अधिकारी वर्ग पनि पञ्चायती व्यवस्थालाई कसरी सफल पार्न सकिन्छ भन्ने विषयमा चिन्तित भएको देखिएन तर केही साक्षर सर्वसाधारण जनता एवम् पञ्चायतका कार्यकर्ता भन्ने श्री ५ बाट उठाइबक्सेको पञ्चायती राजनीतिक दर्शन र उक्त व्यवस्थाको पूर्व रूप बुझ्ने कोशिसमा तीव्र आकाङ्क्षा राखेका देखा परेका थिए । सम्पत्ति सहित निर्देशनको अभावले पञ्चायतहरू निष्क्रिय जस्ता भएर बसेका

छन् । हरेक गाउँको वातावरण मध्य नजरले हेर्दा अझ पनि शोषणले महत्वपूर्ण स्थान प्राप्त गरिरहेकै छ । अड्डा, अदालतमा पनि भ्रष्टाचार हद मात्रामा पुगेको छ तापनि न केवल यसका दोष भागी सरकारी अधिकारी मात्र छन् बल्कि गाउँलेहरू पनि दोषका भागी छन् । किनभने सरकारी कर्मचारीहरूद्वारा गाउँलेले पनि नाजायज तरीकाबाट कार्यहरू गराउन संलग्न भइरहेका हुन्छन् । अतः यस्ता प्रचलनको पहाडतिर र अन्तर्गत घूसखोरी समाप्त गर्ने उत्पीडित जनतालाई त्रासदिने अड्डा, अदालतमा मुद्दा कम गर्ने एउटै उपाय यो हो कि पहाडमा सदाको लागि तालुकदारी प्रथामा आमूल परिवर्तन ल्याउनु ।

तालुकदारको शोषणका मार्ग

बेठ-वेगारी, ठेकी र चारदाम लिने प्रचलन अझ पनि छ । अधिकांश साक्षर ऐन कानूनका ज्ञाता पनि यिनै छन्, फटाहा, निर्दयी, शोषकहरू पनि तिनीहरू नै । एउटा जमीनको साँध मिची व्यक्तिका नाममा दर्ता गरिदिने हुनाले तालुकदार नै मुद्दामामिलाका स्रष्टा भई मत प्रतीक कोही सभा खडा भएका छन् । गौचर सन्धी सर्पनमा पैसा लिएर नाजायज रूपले दर्ता गरिदिने बानी पनि तिनीहरूको जागृत अवस्थामा छ । असामयिक रूपबाट ब्याज बढी लिने तालुकदारको नैसर्गिक परम्परा हो ।

पञ्चायती व्यवस्थाको प्रगतिमा अनावश्यक बाधा उत्पन्न गराई हुर्कन नदिने आचरण पनि तिनीहरूमा व्याप्त छ । यिनै तालुकदारले गर्दा त्यस क्षेत्रमा प्रायशः पञ्चायतहरू सुषुप्त अवस्थामा छन् । आफ्नो अधिकार पञ्चायतमा जाला भन्ने भयले अनवरत आफूहरू निर्दोष बन्ने र पञ्चायतका सदस्यलाई काल्पनिक लान्छना लगाउने कार्यमा तल्लीन र प्रदीप्त भइरहेको कुरा मैले मात्र अवगत गरेको होइन कि पहाडतिरका सबै महानुभावले अवगत गर्नु भएको होला । स्मरणीय छ, केन्द्रबाट पनि पञ्चायती राजनीतिक दर्शनको सम्बन्धमा लेखिएको प्रचारका सामाग्रीहरू केही रूपमा निर्दिष्ट स्थानमा पठाइएका छन् तापनि ती सामाग्रीहरू तल्लो तहका जनतासम्म पुर्‍याउने प्रवृत्ति सम्बन्धित मानिसको छैन । यस क्षेत्रमा शिक्षाको ज्यादै अभाव छ । किनभने सम्पन्न परिवार काठमाडौँमा आएर बस्ने हुनाले आर्थिक अभावका कारणहरूले गर्दा गरीवहरूका सहयोगले मात्र विद्यालयहरू चल्न सक्ने स्थितिमा छैनन् । चलेका शिक्षालयहरू पनि उन्नत अवस्थामा पुगेको देखिदैन । स्थानीय सानातिना बजारहरूमा पनि मूल्यको स्थिरता छैन । बजारियाबाट गाउँका जनता अत्यधिक मात्रामा ठगिएका छन् । राजनीतिक चेतनाबाट वञ्चित भएका हुनाले स्थानीय जनता अन्य पहाडको अपेक्षा ज्यादै गिरेका छन् भन्नुमा अत्युक्ति नहोला ।

त्रिशुली योजना देखेका हुनाले यसै प्रकारबाट सबै काम सरकारले नै निर्माण गरिदिनेछ भनी सरकारको मुख ताकेर बसिरहेका छन् । स्वावलम्बी हुने दिशापट्टि न त सोच्ने प्रवृत्ति छ, न त बुझ्ने नै । साधनको अभावमा त्यस इलाकामा जनतालाई जगाउन न कोही मन्त्री पुगेको छ, न त प्रमुख राजनीतिक चेतना भएका मानिसहरू नै । यहाँको गरीबी सीमादेखि बाहिर पुगेको छ । यस क्षेत्रमा परस्परको सहयोगको भावना लुप्त प्रायः छ । यहाँको हावापानी, माटोले राजनीतिक चेतनाले परिपूर्ण भएको व्यक्ति उत्पन्न गर्न सकेको रहेनछ, जसबाट जागृति पैदा गराउन सकोस् ।

गाउँ-गाउँमा सरकारी अधिकारीबर्गले भ्रमण गर्दा जनतालाई अनाहकमा सताउने चलन पनि व्यापक रूपमा रहेछ । धनी वा फटाहाहरूले गरीवकोउपर मुद्दा लगाई आर्थिक शोषण गर्ने एक प्रकारको परम्परागत पेशा नै जस्तो बनेको छ । यहाँको जनताको रहनसहन उन्नाइसौं शताब्दीको दोस्रो एवम् तेस्रो चरणको जस्तो छ भनी मान्नु पर्दछ ।

यहाँ बुद्धिजीवीहरू नभएकोले स्थानीय ३०/४० जना प्रमुख मानिससँग प्रशासन विकेन्द्रीकरण सम्बन्धमा सरसल्लाह लिई ८ दिनसम्म भ्रमण गरी घादिङ कल्लेरी, लुम्बिचौर, केवलपुर, जीवनपुर, भैगा हुँदै काठमाडौँ फर्के, तर मेरा सहयोगी श्री जयप्रकाश ललितपुर भ्रमण गर्नु भएकोले त्यहाँ आवश्यक सम्झौता ।

त्यसैबखत सबै महानुभावहरूसँग बुझेका कुराहरू सङ्कलन गरी प्रतिवेदन बनाई पहिले नै मैले आयोगका समक्ष प्रस्तुत गरेको थिएँ । सबै सदस्यवृन्दले प्राप्त गरेकै हुनुपर्दछ ।

हाल मेरो व्यक्तिगत अनुभवको आधारमा १ वर्षको लागि प्रयोगको रूपमा तीन तहका पञ्चायतलाई के कति कस्तो किसिमको अधिकार व्यवस्थित रूपबाट वितरण गर्दा बहन गर्न सक्दछन् भन्ने अभिप्रायले आवश्यक

कुराहरूमात्र यस प्रतिवेदनमा राख्ने प्रयत्न गरेको छु । तथ्याङ्क, योजना, अधिकांश आर्थिक स्रोत र तालिम विषयमा १५ दिने विकास सम्मेलनबाट पास भएका सुझावहरू श्री ५ को सरकारमा पेश भइसकेको हुनाले सम्भवतः ती सुझावहरू पनि यस आयोगमा आउला भन्ने सम्झेर माथि उल्लिखित कुरा यस प्रतिवेदनमा सङ्केत गर्नु अनावश्यक सम्झेको हुँदा लेख्ने प्रयास गरिएन ।

- (१) आजसम्म तालुकदारले उपभोग गरिराएका सबै अधिकारहरू र उक्त काम गर्दा पाउने रकम ग्रा.पं.ले पाउनुपर्दछ ।
- (२) पञ्चायत क्षेत्रभित्रका अड्डामा परेका किम्बा नपरेका मुद्दाहरूमा ऐनले मिल्न हुने सम्मका पं. बाहेक अरूले मिलाउन नपाउने हुनु अनिवार्य छ । किनभने गाउँका शोषणका मुद्दाहरू यिनै हुन् ।
- (३) ग्रा.पं. ऐनमा उल्लिखित विकासका कार्यहरू ग्रा.पं.ले नै गर्न पाउनु पर्दछ र ग्रा.पं.बाट पठाइने सबै प्रकारका चिट्ठीपत्र का.स.द्वारा चलाउनु पर्दछ ।
- (४) पञ्चायती जङ्गल पृथक गरी उक्त जङ्गल ग्रा.पं.को जिम्मा लगाइदिनु पर्दछ र गाउँको लागि सार्वजनिक कार्यमा लाग्ने आवश्यक लकडी बिना मूल्यमा र व्यक्तिगत कार्यको निमित्त चाहिने लकडी उचित मोलमा दिन पाउने अधिकार ग्रा.पं.लाई हुनुपर्दछ ।
१. जिल्ला पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित सबै विकासका कार्य जिल्ला पञ्चायतले गर्न पाउने सबै प्रकारको व्यवस्था हुनु आवश्यक छ ।
२. दैवी प्रकोपसम्बन्धी सबै कार्य र जिल्लाको लागि गरिने शिक्षासम्बन्धी कार्यहरू पनि जिल्ला पञ्चायत मार्फत हुनुपर्दछ ।
३. आवश्यक वस्तुहरूको विक्री-वितरणको प्रबन्ध जि.पं.बाट हुनुपर्दछ ।
४. कालोबजार रोक्ने र भ्रष्टाचार रोक्ने अधिकार १ वर्षका लागि जि.पं. र व.हा.को संयुक्त प्रयासबाट हुनुपर्दछ ।

अञ्चल पञ्चायतलाई पहिले दिएको प्रतिवेदन नै पर्याप्त हुने हुनाले यहाँ अञ्चल पञ्चायतको निमित्त उल्लेख गर्ने प्रयास गरिन ।

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको सदिच्छानुसार देशमा आएको पञ्चायती व्यवस्थालाई शाश्वत एवं अक्षुण्ण रूपमा कायम राख्न एवम् पञ्चायत नै नेपाली जनताको जीवन दर्शन गराउन सबै नेपालीलाई आफ्नो तहमा कर्तव्यप्रति जागरुक गराउन सबै नेपालीलाई आफ्नो-आफ्नो तहमा कर्तव्यप्रति जागरुक गराउनु अनिवार्य छ भन्ने बुझी श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट प्रशासन विकेन्द्रीकरण के कति कस्तो किसिमबाट भन्ने कुराको तर्जुमा गर्न शाही प्रशासन विकेन्द्रीकरण आयोग गठन गरिविस्यो ।

१. यस व्यवस्थालाई दिगो गराउन शक्ति एवम् अधिकारको विकेन्द्रीकरण अनिवार्य छ । किनभने जबसम्म गाउँले तहका नेताहरूलाई गाउँमै विदित क्रियाकलापमा व्यस्त गराइन्नन् तबसम्म तिनले पुरानो संसदीय व्यवस्था र अहिलेको पञ्चायती व्यवस्थामा फरक पाउने छैनन् । अतः श्री ५ महाराजाधिराज सरकारबाट घोषणा गरिवक्से बमोजिम प्रशासन एवम् अधिकारको विकेन्द्रीकरण सबै ग्राम पञ्चायतहरूमा हुनै पर्छ । विकेन्द्रीकरण नै पञ्चायती-दर्शनको प्राण हो, विकेन्द्रीकरण आदर्श प्रजातन्त्रको चरम बिन्दु हो । किनभने संसारका विदित व्यवस्थामा शासन कहिल्यै कुनै व्यक्ति विशेष, कहिल्यै गूट र अरू शासक तमाम जनता शासित हुन्छन् । तर पञ्चायती व्यवस्थाले शासक र शासित भन्ने कुराको कल्पनासम्म पनि नगरी जनतालाई एकनाससँग कर्तव्यप्रति जागरुक गराउन चाहन्छ र यस व्यवस्थाले 'सर्वे भवन्तु सुखिनः' भन्ने सुभाषितलाई चरितार्थ गर्न चाहन्छ, जसको निमित्त सबैले केही वर्षका लागि त्याग र तपस्या गर्न केही कष्ट सहन गर्न तैयार रहनुपर्छ ।

उपर्युक्त लेखिएबमोजिम गर्नको लागि तमाम जनता शिक्षित, चेतनशील, कर्तव्यपरायण हुनु अनिवार्य छ । तर हाम्रो देशमा शिक्षित व्यक्तिहरूको संख्या पुगनपुग १० प्रतिशत छ । हामीले यिनै जनताबाट आफ्नो यस व्यवस्थालाई सफल पार्नु छ । अतः जे भएपनि प्रशासन एवं अधिकारको विकेन्द्रीकरण यिनै जनताबाट हुनैपर्छ ।

श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको क्रमशः विकेन्द्रीकरण गर्ने सदृच्छा भएकोले प्रयोगको रूपमा अधिराज्यभरका जिल्लाहरूमा र यस वर्षको निमित्त केही जिल्लाहरूमा मात्र पूर्ण प्रशासन विकेन्द्रीकरण गरी जिल्लाका सबै विकास, प्रशासन एवम् न्यायिक कार्य ग्राम एवम् जिल्ला पञ्चायत मार्फत हुनु पर्दछ ।

अतः यस आयोगको सदस्यको अभिभारा मलाई पनि सुम्पिबस्नेकोले मैले आफ्नो क्षेत्रभित्रका बुद्धिजीवी, विभिन्न वर्गीय संगठनका अगुवा तथा सम्बन्धित सरकारी अड्डा अड्डा प्रमुख एवम् कर्मचारी वर्गसँग वर्तमान व्यवस्थालाई क्रियाशील गराउन यस व्यवस्थाको शैशवकालमा के कति अधिकार दिनाले हाम्रो गाउँले दाजुभाइले वहन गर्न सक्दछन् भन्ने कुरामा परामर्श एवम् छलफल गर्दा तलको निर्णयमा पुगेको छु ।

ग्राम पञ्चायतले गर्न पाउने काम र ग्राम पञ्चायतको अधिकार

१. रेडियो, भरुवा बन्दूकको रिन्यू गराउने अधिकार गा.प.लाई हुनुपर्दछ । साइकल, गाडा, घोडा, हात्ती र गाउँमा चल्ने अरू सानातिना सवारीहरू रिक्सा-टमटम आदिमा ग्राम पञ्चायतले स्थानीय विकास कार्यको निमित्त कर लगाउन पाउनु पर्छ ।
२. ढुङ्गा खानी, स्टील ढुङ्गाको खानी, बालुवामा आफ्ना क्षेत्रभित्र ग्राम पञ्चायतको अधिकार हुनुपर्छ ।
३. राष्ट्रिय वन बाहेक ग्राम पञ्चायत क्षेत्रभित्रका अरू सानातिना वन-जङ्गलमा ग्राम पञ्चायतको नियन्त्रण रहनुपर्दछ । यस्ता वनहरूको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासको काम गा.प.ले गर्नेछन् । यी जङ्गलहरूको जडीवूटी र काठपातको बिक्रीबाट भएको आम्दानी ग्राम सभाको कोष हुनु पर्दछ ।
४. ग्राम पञ्चायतले सुरक्षित किसानको लगत राख्न पाउनुपर्दछ । सुरक्षित किसानको सुरक्षित हकको सम्बन्धमा परेको मुद्दा पनि ग्राम पञ्चायतले हेर्न, छिन्न पाउनु पर्दछ ।
५. जग्गा सुक्ती-बिक्री र ऋणको लेनदेन ग्राम पञ्चायतको रोहबरमा हुनुपर्छ ।
६. राजकाज एवम् पञ्चायतका मुद्दा बाहेक अरू मुद्दाहरूमा पञ्चायतले मिलापत्र गराएको खण्डमा त्यस्ता मिलापत्रहरूलाई सबै अड्डा-अदालतले मान्यता दिनुपर्छ ।
७. ग्राम पञ्चायती क्षेत्र अन्तर्गतका मुद्दाहरू मिलाउनु परेमा पञ्चायतले मात्र मिलाउन पाउनु पर्छ ।
८. प्रत्येक ग्राम पञ्चायतद्वारा आदान-प्रदान हुने कागत पत्रहरू का.स.द्वारा चलाइनु पर्दछ ।
९. ग्राम पञ्चायतसम्बन्धी ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित मुद्दाहरूमा ग्राम पञ्चायतले हेर्नु पाउनुपर्छ र ती मुद्दा बाहेक अरू मुद्दाहरूमा इलाका अदालत, माल वा गोस्वाराले मुद्दा छिन्नुभन्दा पहिले ग्राम पञ्चायतसँग बुझी कावाई गर्नुपर्दछ ।
१०. आफ्नो नाममा खरिद गरी भोगचलन गरेका जङ्गलहरू यति तीरो उठाई पञ्चायती जङ्गलमा गाभी दिनुपर्छ, या खरिद गर्नेले नै भोग-चलन गर्न पाउनु पर्छ ।
११. दण्ड-कुण्ड, जरिवाना, कैद इत्यादिको सबै लगतहरू ग्राम पञ्चायतलाई दिएमा लुकीछिपी ठाउँ सरिबसेका व्यक्तिहरूको विषयमा ग्राम पञ्चायतलाई राम्रो ज्ञान हुने हुनाले त्यस्ता व्यक्तिको पत्ता ग्राम पञ्चायतले सजिलैसँग लगाउन सक्ने र दण्ड आदि असूल समेत गर्न सक्ने भएकोले उक्त अधिकार ग्राम पञ्चायतलाई मिल्नु पर्छ ।
१२. ग्राम पञ्चायतका रोहबरमा भएका कागज-पत्रहरूलाई वैधानिक मान्यता मिल्नुपर्छ ।
१३. सार्वजनिक हितको दृष्टिबाट गरिने कुनै पनि काममा ग्राम पञ्चायतले आफ्ना ग्रामसभाका सदस्यहरूबाट गराउन पाउने । यस्तो श्रमदान गर्न नमान्ने व्यक्तिलाई श्रमदान गर्ने व्यक्तिलाई भड्काउने व्यक्तिलाई केही दण्डको व्यवस्था ग्राम पञ्चायतले गर्न पाउने छ ।
१४. कुनै पनि ग्राम पञ्चायत अन्तर्गतको बाँझो प्लट-पर्टी जग्गा कसैको नाउमा दर्ता गराउनु पर्दा पञ्चायतको पूर्व स्वीकृति आवश्यक छ । यदि पञ्चायतले यस्तो जग्गा कुनै व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता नगरी सार्वजनिक हितको दृष्टिले पञ्चायतकै अन्तर्गत रहनुपर्दछ भन्छ भने सोही बमोजिम हुनुपर्दछ ।
१५. उपर्युक्त कामहरू सुचारुरूपले सञ्चालन गर्नको निमित्त ग्राम पञ्चायतले उप-नियमहरू बनाउनु पाउनु पर्छ ।
१६. उपर्युक्त कामहरू गर्न गराउनको निमित्त ग्राम पञ्चायतलाई पुलिस, माल आदिको सहयोगको आवश्यकता भएमा नगीचको पुलिस चौकी अथवा मालले आवश्यक सहयोग तुरुन्त गर्नुपर्छ ।

१७. आजसम्म मुखिया, जिम्मावाल, थरी आदिले उठाउने गरेको जग्गा मालपोत ग्राम पञ्चायतले उठाउन पाउनु पर्छ, मालपोत उठाए बापत जिम्मावाल आदिले खाई पाई आएको दस्तुर ग्राम पञ्चायतको हुनुपर्छ ।
१८. सबै ग्राम पञ्चायतको सीमा निर्धारण गर्न र पञ्चायतहरूलाई फोड्ने र गाभ्ने अधिकार ग्राम पञ्चायतको सिफारिश बमोजिम जिल्ला पञ्चायतबाट हुनेछ ।

जिल्ला पञ्चायतको उत्तरदायित्व एवम् अधिकार

१. केन्द्रीय सरकारको आदेश-निर्देशनमा गद्दी, गौडा, गोस्वामामार्फत हुने काम शान्ति-सुरक्षा बाहेक जिल्लामार्फत हुनुपर्छ ।
२. श्री ५ को सरकार शि.मं., शिक्षा विभागबाट जिल्ला जिल्लाको निम्ति दिइने शिक्षण संस्थाको कोटा जिल्ला पञ्चायतमा जानुपर्छ । कुन स्कूल कुन स्थानमा वा कुन पञ्चायतमा रहनु पर्छ भन्ने कुरामा निर्णय जि.पं.ले गर्नेछ ।
३. स्कूलहरूलाई प्राप्त हुने सरकारी आर्थिक सहायता जि.पं.को सिफारिशको आधारमा हुनुपर्छ ।
४. कोटा र लाइसेन्सहरू जिल्ला पञ्चायतलाई दिँदा सर्वसाधारण जनतालाई सुविधा हुनेछ र यसको दस्तुर जिल्ला पञ्चायतले तोक्न सक्नेछ ।
५. न्यायाधीश एवम् जिल्लाधीश बाहेक अन्य सबै अफिसर कर्मचारीको कामसम्बन्धी गोप्य रिपोर्ट जि.पं.मा रहनुपर्छ ।
६. ननृगजेटेड दोस्रो श्रेणीसम्मका निजामती कर्मचारीहरूको भर्ना, तरक्की समेत गर्न जिल्लाधीश, जिल्ला पञ्चायतका सभापति समेत र सम्बन्धित अड्डाका प्रमुख समेत भएको बोर्ड गठन गरी नेपाल लोक सेवा आयोगको अधीनमा रही उक्त अधिकार जिल्लास्तरमा हुनुपर्छ ।
७. जिल्ला पञ्चायत अन्तर्गत गाउँ-बजारहरूमा बिक्री हुन आउने वस्तुहरूको दरभाउको निर्धारण समयानुसार गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनुपर्दछ ।
८. नेपाली नागरिकताको परिचयपत्र दस्तुर लिई दिन सक्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ । तर नागरिकताको प्रमाणपत्र दिन भने श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयलाई हुनेछ ।
९. सवारी कर मोटर ट्याक्टर आदिको लाइसेन्स दिने अधिकारी जिल्ला पञ्चायतलाई हुनेछ ।
१०. जिल्ला पञ्चायतहरूले पास गरेका नियमहरू लागु गर्नको लागि सबै अड्डा अदालतले मद्दत दिनु पर्दछ ।
११. श्री ५ को सरकारले तोकिएको अफिस-अड्डा वा कर्मचारीहरू जिल्ला पञ्चायतको मातहतमा रहनेछन् भनी जिल्ला पञ्चायत ऐनमा उल्लिखित दफाको मनसाय स्पष्ट हुनेगरी मातहतमा आउने भनेको अड्डाहरूको नाम तोकिएको हुनुपर्दछ ।
१२. भ्रष्टाचार निवारण सम्बन्धमा जिल्लाधीशलाई प्राप्त अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई प्रदान गर्नुपर्दछ ।
१३. कालोबजार नियन्त्रण गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ ।
१४. हाल भइरहेका सरकारी पाटी-पौवा, देवालय, शिवालय आदि वस्तुहरूको जीर्णोद्धार नयाँ निर्माण गरिने त्यस्ता घरहरूको बजेट जिल्ला पञ्चायतलाई जिम्मा लगाई ती वस्तुहरू पनि जि.पं.को नियन्त्रणमा रहनु पर्दछ ।
१५. सवारी नियन्त्रण गर्ने अधिकार जि.पं.लाई हुनुपर्दछ ।
१६. शैक्षिक संस्था वा सरकारले जुन जागरणको निम्ति प्रदर्शन वा आयोजना गरिने मनोरञ्जन बाहेक आर्थिक दृष्टिले आयोजित मनोरञ्जन कार्यक्रमहरूबाट कर उठाई उपभोग गर्ने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनुपर्छ ।
१७. पुलिसहरू केन्द्रीय प्रशासन अन्तर्गत रहेतापनि जिल्लाको हितको निम्ति जिल्ला पञ्चायतबाट गरिएका आदेश-निर्देश बमोजिम सहयोग गर्नु अनिवार्य हुनेछ ।
१८. प्रत्येक ग्राम पञ्चायतले आफ्नो क्षेत्रमा बसोबास गर्ने वयस्क मताधिकारहरूसँग वार्षिक ३ देखि ७ दिनसम्म श्रम लिन सक्नेछ । श्रमदान दिन नसक्नेसँग त्यही अनुपातमा अनाज, रूपैयाँ लिनु पर्दछ । आइमाईहरूलाई भने श्रमदान प्रशस्त सहूलियत दिनु पर्दछ ।

१९. हाल जिल्ला पञ्चायतका सभापति र बडाहाकिममा समन्वय हुनु जरुरी देखिन्छ र जिल्ला सभापतिको राय सल्लाह प्रशासन क्षेत्रमा ग्राह्य हुनु पर्दछ ।
२०. जिल्ला पञ्चायतलाई मुख्यतया आफ्नो क्षेत्रमा विकाससम्बन्धी कार्य शीघ्रतापूर्वक लागू गर्ने विशेष अधिकार हुनु पर्दछ ।
२१. जिल्ला पञ्चायतको प्रशासन व्यवस्थामा जिल्ला पञ्चायतकै राय मुताबिक काम हुनुपर्दछ ।
२२. होटल तथा रेष्टुराको रजिष्ट्रेशन दिने र कर लगाउने, उठाउने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ ।
२३. बनौषधिहरूको निकासी-पैठारी गर्दा जिल्ला पञ्चायतको स्वीकृति आवश्यक हुनेछ ।
२४. विक्रीको निम्ति लगिने वस्तुहरूको निकासी-पैठारीमा नियन्त्रण र कर दस्तूर उठाउने अधिकार जिल्ला पञ्चायतलाई हुनु पर्दछ ।
२५. राष्ट्रिय वनको संरक्षण सम्बन्धमा जिल्ला पञ्चायतको पूर्व अधिकार हुनु आवश्यक छ ।
२६. हरेक विकास जिल्लाको आफ्नो १ सदस्य राष्ट्रिय पञ्चायतमा पठाउनु पर्नेमा हाल अञ्चल सभाबाट बहुमतद्वारा विजयी व्यक्तिमात्र राष्ट्रिय पञ्चायतमा जान पाउने भएकोले जिल्लाका सही प्रतिनिधित्व हुन नसक्ने हुँदा विकास जिल्लाको एक सदस्य कोटा र अतिरिक्त सीटको कोटा सोही विकास जिल्लामा सभाद्वारा छान्नी पठाउने व्यवस्था भएमा जिल्लाको सही प्रतिनिधित्व हुने स्पष्ट देखिन्छ ।
२७. स्नातक प्रतिनिधिहरूको सीट ज्यादै कम भएकोले राष्ट्रिय पञ्चायतमा जाने स्नातक प्रतिनिधि कम से कम पनि ३ अञ्चलको एक जना सदस्य हुनुपर्दछ । तसर्थ निर्वाचित गर्दा अञ्चलस्तरमा स्नातक चुनाउ लड्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
२८. स्थानीय विकास कार्यको निम्ति केन्द्रीय सरकारको आम्दानीमा कुनै किसिमको हानी नोक्सानी नहुने गरी जिल्ला पञ्चायतले विभिन्न वस्तुहरूमा पञ्चायतलाई आत्मनिर्भर गराउने दृष्टिबाट केही ट्याक्स (कर लगाउन पाउनु पर्दछ)
२९. दैवी संकट परेको बखत गढी, गौडा, गोस्वारा मार्फत हुने आर्थिक सहायता जिल्ला पञ्चायत मार्फत हुनुपर्दछ ।
३०. राष्ट्रियस्तरका केन्द्रीय योजनाहरू बाहेक अरू जिल्लामा लागू गरिने सानातिना योजनाहरूको लगत जिल्ला पञ्चायतले बनाई श्री ५ को सरकारमा पेश गरिनेछ । ती योजनाहरूको कार्यान्वयनमा लाग्ने खर्चको केही प्रतिशत श्री ५ को सरकारले जिल्ला पञ्चायतलाई एक मुष्ट दिने र नपुग पैसा जिल्ला पञ्चायतले स्थानीय जनतालाई पीर-मर्का नपर्ने गरी तिनीहरूबाट कर उठाई पूरा गर्ने अधिकार पाउनु पर्दछ ।
३१. कुनै पनि ग्राम पञ्चायत अन्तर्गतका जनताद्वारा ग्राम पञ्चायतका सदस्यहरूले नाजायज तरीकाबाट काम गरिरहेको छ भन्ने शिकायत पर्न आएमा त्यसको वास्तविक कुरा पत्ता लगाउन ग्रामसभाका सदस्य, जिल्ला पञ्चायत वा जिल्लासभाका सदस्य र एक सरकारी कर्मचारी समेत भएको बोर्ड गठन गरी त्यसको निरीक्षण गर्न ७ दिनभित्र उक्त क्षेत्रमा पठाउनु पर्नेछ । त्यस्ता बोर्डहरूले उक्त स्थानको प्रतिवेदन सङ्कलन गरी १० दिनभित्र जिल्ला पञ्चायत अफिसमा दिनु पर्नेछ । यस्ता प्रतिवेदनहरूको जाँच पडताल गर्न एउटा ट्रिब्यूनल गठन गरी एक महीनाभित्र पूर्ण रूपले छानवीन गर्नु अनिवार्य हुनेछ ।
३२. जे.टी.ए. र ओभरसियरले प्राविधिक कुरा बाहेक अन्य सबै काम जिल्ला मार्फत गराउनु पर्नेछ ।
३३. जस्तो जिल्ला पञ्चायतमा सचिवको अधिकार हुन्छ । तदनुरूप ग्राम पञ्चायतमा ग्राम पञ्चायतको सचिवको हुनुपर्दछ, तर ग्राम पञ्चायत सचिव तालिम प्राप्त व्यक्ति हुनुपर्दछ र त्यस्ता व्यक्तिलाई केन्द्रीय सरकारबाट नियुक्ति गर्नु आवश्यक छ ।

अञ्चल पञ्चायतको अधिकार र कर्तव्य

१. अञ्चलसभाको बैठक वर्षको ३ पटक हुनुपर्दछ र १।४ सदस्य हाजिर भएमा कोरम पुगेको मान्नुपर्दछ ।
२. अञ्चल पञ्चायतले आफ्नो अञ्चल अन्तर्गतका जिल्लाहरूको आयोजनामा समन्वय ल्याउने, विकास कार्यको निरीक्षण तगा सक्रियता ल्याउने ।
३. अञ्चल पञ्चायतले पञ्चायती दर्शनसम्बन्धी साहित्यको प्रकाशन गर्ने ।

४. अञ्चलको विचारको प्रतिनिधित्व हुने किसिमको सकेसम्म साप्ताहिक होइन भने पाक्षिक पत्रिका प्रकाशन गर्ने ।
५. अञ्चल अन्तर्गतका जिल्लाहरूमा सेमिनार, गोष्ठी आदि के आयोजना गरिकन जागरण गराउने र वर्तमान पञ्चायत दर्शन र साथै श्री ५ को सरकारको उद्देश्य जनतालाई अवगत गराउने ।
६. यदि कुनै जिल्ला पञ्चायतले अन्याय अत्याचार एवम् भ्रष्टाचार गन्यो भन्ने प्रतिवेदन पर्न आएमा अञ्चलबाट एउटा कमीशन गठन गरी त्यसको छानवीन गर्न १० दिनभित्र जिल्लामा पठाउनु पर्दछ । अञ्चलीय कमीशनले सङ्कलन गरेको रिपोर्ट केन्द्रमा पठाई केन्द्रबाट त्यसको निर्णय गरी पठाउनु पर्नेछ । अञ्चल पञ्चायतको आर्थिक व्यवस्था अञ्चल पञ्चायत ऐनमा उल्लेख भएवमोजिम प्रत्येक जिल्लाको आम्दानीबाट १० प्रतिशत दिने, होइन भने केन्द्रीय सरकारले अर्थ व्यवस्था अञ्चलको लागि बहन गर्नुपर्नेछ ।

आयोगका सदस्य श्री कर्णबहादुर राईले दिनुभएको जनकपुर अञ्चलको आफ्नो भ्रमणसम्बन्धी रिपोर्ट

प्रशासन व्यवस्था विकेन्द्रीकरण विषयमा जिल्ला जिल्लाको वस्तुस्थिति अध्ययन गर्न जनकपुर अञ्चल अन्तर्गत खटिई गएको र जिल्ला भ्रमणको सिलसिलामा वस्तुस्थितिको अध्ययन गर्दा ज्ञान भएकोसम्मको संक्षेपमा निम्नलिखित बमोजिमको ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायतलाई अधिकार भएमा जनतामा समेत हरेक कार्यमा सुविधा हुने र कार्य पनि सुचारुरूपले नै चालू हुनेछ भन्ने सुझाव पेश गर्दैछु ।

सुझाव

ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायतलाई हाल निम्नलिखित बमोजिमको अधिकार भएमा र ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायतहरूले इमान्दारीपूर्वक कार्य गरेमा साँचो सक्कली कुरा पत्तो लगाई जनतालाई पनि सुविधा हुने र जस्तो को तस्तो हुने कसैले दुःख समेत नपाउने र पञ्चायती प्रजातन्त्रको उपभोग गर्न समेत पाउने हुँदा ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायतको अधिकारको लागि सुझाव पेश गर्दैछु ।

- १) वन-जङ्गल को संरक्षक गर्न रेखदेख गर्न आफ्नो एरिया भित्रको र साथै घर बनाउनको निमित्त घरसङ्घाको पूर्जी दिने ।
- २) रेडियो-लाइसेन्स रिन्यू गर्ने ।
- ३) पिस्तोल, रिभल्भर, बन्दूक, हावादारी र भरुवाको रिन्यू गर्ने ।
- ४) लिनु-दिनु गरिएको मुलुकी ऐनले पास गर्न पर्ने देखिएको सम्पूर्ण पास गर्ने ।
- ५) पिस्तोल, रिभल्भर, बन्दूक हावादारी र भरुवा जुन ग्राम पञ्चायतको एरिया भित्रको हुन्छ सोही ग्राम पञ्चायतले सिफारिश गर्ने ।
- ६) जिम्मावाल, तालुकदार, थरी, मुखिया, पटवारी, जिमिदारी प्रथा खारिज गरी मालपोत रकम असूल तहसील गर्ने ।

(क) मालबाट ग्राम पञ्चायत एरियाभित्रको साविक मोठ लगत बमोजिम प्रत्येक ग्राम पञ्चायत एरियाभित्रको लगत खडा गरी ग्राम पञ्चायतलाई दिइयोस् ।

- ७) नागरिकताको प्रमाणपत्र ग्राम पञ्चायतको सिफारिश बमोजिम मात्र दिइयोस् ।

(क) जुन ग्राम पञ्चायत एरियाभित्रको हो सोही ग्राम पञ्चायतबाट सिफारिश गरियोस् ।

- ८) आफ्नो ग्राम पञ्चायत एरियाभित्र शान्ति सुरक्षा राख्ने जिम्मेदारी हुँदा आवश्यकता बमोजिम पुलिसको मरमद्दत मागेमा शीघ्रातिशीघ्र दिनु भन्ने होस् ।

- ९) प्रत्येक ग्राम पञ्चायतबाट कागजपत्र चलाउँदा का.स.गरी चलाउन पाउने होस् ।

न्यायसम्बन्धी

- १०) ग्राम पञ्चायत ऐनमा उल्लेख भएवमोजिम मात्र हाललाई फैसला गर्ने तर ग्राम पञ्चायत ऐन ४१ मा लेखिएवमोजिम मुद्दामा र पञ्चायत वाहेकका मुद्दामा जे जति बिगो भएतापनि ग्राम पञ्चायतमा दरखास्त दिएमा मेलमिलाप गराइदिन नमिले सोही बेहोरा ग्राम पञ्चायतले सुनाइ दिएपछि यो कुरा जनाई मात्र इलाका अदालतबाट नालेस लिइयोस् ।

- ११) कुनै अड्डाखानाबाट मौका तैकात सरजमीन हुँदा जुन ग्राम पञ्चायतको एरियाभित्र परेको छ सो पञ्चायतको वडाका सदस्य र प्रधानपञ्च राखी कारणवश अनुपस्थिति भएमा नजिक वडाको सदस्य र उप-प्रधानपञ्च राखी मात्र कार्य भएकोलाई मान्यता दिइयोस् ।

जिल्ला पञ्चायतको लागि

- १) ग्राम पञ्चायतले आफ्नो एरिया भित्रको सिफारिश गरेकोमा सिफारिशको आधारले पेस्तोल, रिभल्वर, बन्दूक, हावादारी भरुवाको लाइसेन्स दिइयोस् ।
- २) नागरिकताको प्रमाणपत्र पनि उपर्युक्त बमोजिम सिफारिश भएमा मात्र नागरिकताको प्रमाणपत्र दिइयोस् ।
- ३) श्री ५ को सरकारले तोकेको बजेट बमोजिम जिल्ला भरका शिक्षा संस्थाहरूलाई स्वीकृति दिने अथवा अस्वीकार गर्ने अधिकार होस् ।
- ४) जिल्ला पञ्चायतलाई जिल्लाको शान्ति-सुरक्षा गर्ने अधिकार पनि हुनुपर्छ र जिल्लामा रहेको पुलिस व्यापक फौजीहरूले समेत जिल्ला पञ्चायतले दिएको आदेश पालन गर्नु भन्ने विभागबाट आदेश हुनुपर्छ ।
- ५) श्री ५ को सरकारले कुनै काम योजनावद्ध भई गरेको छ भने सो योजना जुन जुन जिल्लाको हो उसै उसै जिल्लाले सम्पन्न गर्नु पर्छ ।

विविध सुझावहरू

- १) ग्राम पञ्चायतका प्रधानपञ्चलाई र जिल्ला पञ्चायतको सभापतिलाई तलबको रूप नभई पाकेट खर्चको रूपमा केही भत्ता हुनुपर्छ । उप-प्रधानपञ्च, उप-सभापति र सदस्यहरूमा मिटिंग भत्ता निर्धारित होस् ।
- २) गौँडा, गोस्वारा पहिलो जिल्ला स्तरले रहेको र हाल अधिराज्यभर ७५ जिल्ला रहेको सो उपर १४ अञ्चलमा १४ अञ्चल पञ्चायतहरू रहेकोले गौँडा-गोस्वाराले गरेको कार्यहरू केही ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायतमा र बाँकी अञ्चल पञ्चायतमा विभाजित गरी गौँडा-गोस्वारा खारेज होस् ।
- ३) माल अड्डाले जिम्मावाल, तालुकदार, पटवारी, जिमिदारीबाट असूल तहसील गर्दा धेरै स्याहा श्रेस्ता खडा गर्नुपर्ने र जिम्मावारी तालुकदार, थरी, मुखिया, पटवारी, जिमिदारी खारिज गरी ग्राम पञ्चायतबाट आफ्नो एरियाभित्र असूल तहसील भएमा मालहरूमा थोरै काम गर्ने र जनतामा समेत सुविधा पर्ने हुँदा छरितोबाट राखियोस् वा राष्ट्रवैक्यमा परिणत होस् ।
- ४) ग्राम पञ्चायत, नगर पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायतहरूले कानूनमा उल्लेख भएबमोजिम नयाँ करहरू लगाउन स्वीकृति लिई लगाउन पाउने र यो भन्दा अधि नगर पञ्चायतले लगाएको कर बाहेक अब उपरान्त केही वर्षको लागि मालपोत रकमको आधारबाट र चौपाया, दोपायामा पशु, पंक्षीहरूमा नयाँ कर रकम नलगाइयोस् ।

(क) कारण : पहाड खण्डमा मालपोत रकममा ४० प्रतिशत र मधेशमा बिगा १ के. रु. १५- र रु. २० सम्म मालपोत लागेको र अरू जित्सी धानमा अधिराज्यभर धान पाथी ५ के.रु. ११- का दरले लागेको र साविकमा पाथी ९. के. रु. ११- दरले बुझाएको र हालमा ग्राम पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत, नगर पञ्चायतले पनि कानून बमोजिम नै करहरू लगाएमा धेरै बोझ पर्ने हुँदा केही अवधिसम्म नलगाइयोस् ।
- ५) अञ्चल पञ्चायत, जिल्ला पञ्चायत, ग्राम पञ्चायतहरूको मर्यादा क्रम हुन अति आवश्यकता छ ।
- ६) श्री ५ को सरकारको सेवामा रहेको कर्मचारीहरूमा अझ पनि भावना यस्तोसम्म देखिन्छ हामी कर्मचारी नोकरीदार हुं, हामीलाई स्वतः मान्नु पर्छ भन्ने घमण्ड लिइराखेको केही व्यक्तिको भावना रहिरहेको र पञ्चायतका कार्यकारिणीप्रति प्रयोग गर्न नहुने शब्दहरू पनि गरिएको सुनिएको र मर्यादा क्रम बमोजिम ख्याल गरी पञ्चायतका कार्यकारिणीप्रति घृणा दृष्टिले हेरेकोले अबदेखि मर्यादाअनुसार अनुशासनमा रही श्री ५ को सरकारका कर्मचारीहरू रहनु कारण श्री ५ महाराजाधिराज सरकारको सदित्छाबमोजिम पञ्चायती व्यवस्थामा जनताले कत्रो विश्वास लिई कार्य गर्दै आएका छन् सोही विश्वास कर्मचारीहरूले पनि देखाउनु पर्दछ ।